ŽIVOT I OBIČAJI MUSLIMANA

ŽIVOT I OBIČAJI
MUSLIMANA
U
BOSNI I HERCEGOVINI.

NAPISAO

ANTUN HANGI.

DRUGO ZNATNO POVEĆANO I ISPRAVLJENO IZDANJE.

SARAJEVO.
NAKLADA DANIELA A. KAJONA.
1906.

Tisak Daniela A. Kajona, Sarajevo.

Predgovor II. izdanju.

Prvo izdanje moga djela Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini već je odavna raspačano. Jer mi neprestano stižu nove narudžbe, priredio sam drugo, znatno povećano i ispravljeno izdanje. Pri tome sam nastojao, da udovoljim i pravednim zahtjevima kritike. Tako n. pr. rado priznajem, da je naslov djela nešto preopširan prema njegovom sadržaju i da bi bolje bilo, kada bi glasio: Iz života i običaja muslimana u Bosni i Hercegovini, jer nijesam opisao, niti sam u jednoj knjizi opisati mogao sve običaje naših muslimana.

Nakladu drugoga izdanja povjerio sam vrijednoj i poduzetnoj knjižari Daniela A. Kajona u Sarajevu.

Kod sastavljanja ovoga djela bila mi je na umu jedino ta želja, da braću preko Save, Dinare i Biokova upoznam s našim muslimanima i njihovim običajima. Ovo je upoznavanje tim nužnije, što u našim književnim proizvodima, pa i u dnevnoj štampi, još uvijek izbijaju znakovi nepoznavanja u tom području.

Samo onda, ako se budemo poznavali, moći ćemo utrti puteve našem megjusobnom pouzdanju i prijateljskom susretanju, a to je ono, za čim sam uvijek težio.

Ako dakle ova radnja doprinese i najmanje tome, da se upoznamo i da se megjusobno poštujemo, biću sretan i nikada ne ću požaliti truda, što sam ga uložio pišući ovo djelo.

Što sam napisao, napisao sam na temelju vlastitih opažanja, a donekle, osobito kod sibjan mekjteba i ruždija, poslužio sam se nekim stvarima štampanim već u „Školskom Vjesniku“, a dobro su mi došli i neki izvaci iz „Behara“. Ovo sam učinio za to, da radnja bude potpunija i jasnija, a prema tome čitalačkoj publici milija.

Na koncu hvala ravnateljstvu zemaljskog muzeja u Sarajevu, koje mi je uzajmilo više kliševa, a hvala i vrijednoj i poduzetnoj knjižari Daniela A. Kajona, koja nije žalila ni truda ni troška, da ovu knjigu što ljepše opremi i tako je u svijet pošalje.

Sarajevo, početkom mjeseca oktobra 1906.

Pisac.

Predgovor I. izdanju.

Kada sam pred deset godina došao kao učitelj u ubavi Maglaj na Bosni, došao sam u novi meni nepoznati svijet. Ja, koji do onda muslimana, tako rekuć, ni vidio nijesam, imao sam otsele, da megju njima živim i da obučavam njihovu omladinu. Hvala prijaznom dočeku tamošnjih vrlo uglednih begova Uzeirbegovića, ja sam se za kratko vrijeme na taj novi svijet priučio, te sam tamošnje muslimane radi njihovog trijeznog života i radi njihove iskrenosti i poštenja zavolio, kao da sam medju njima nikao. Iz Maglaja premješten u Livno, pa Bihać i Banjaluku, našao sam, da su naši muslimani svuda jednaki; jednako pošteni i karakterni. Družeći se šnjima i zalazeći u kuće njihove, sve sam ih bolje upoznavao, da barem u glavnim crtama opišem njihov život i običaje i da tu knjigu posvetim njima i mojim zemljacima u Hrvatskoj.

Pišući ovu radnju, pisao sam samo ono, što sam kroz ovo deset godina ili sam čuo i vidio, ili što su mi stare nene i druge vjerodostojne osobe pripovijedale. Jedino govoreći o hadžijama i njihovom putovanju u Meku, opisao sam Ćabu Bejtullah prema opisu Edhema-Rize, a kod ašikovanja i prošnje poslužio sam se donekle sa radnjom mladoga bega Kulinovića, štampanom u „Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena“, što ga izdaje jugoslavenska akademija u Zagrebu.

Megju onima, koji su mi za ovu radnju najviše gragje dali, moram osobito istaknuti staru muslimanku Baranovicu u Bihaću, koja zalazi u begovske, aginske, trgovačke a i sirotinjske kuće; koja vraća i uroke skida, koja kod hatmi, sunnetenja i vjenčanja domaćicama pomaže i jela kuha — i jednu staru katolikinju, koja

je sa osam godina, kao siroče bez oca i majke došla u jednu od prvih begovskih kuća u Banjaluci kao služavka i ondje svoj vijek provela. Od njih sam saznao potankosti za djetinstvo, ašikovanje, nićah i smrt, pak im ovim, izrazujem svoju iskrenu zahvalu.

Osim njih mnogo su mi na ruku išli moji bivši učenici u trgovačkoj školi u Banjaluci, Muhamed Hodžić i Selim Alić, koji su tako sretni, da imaju rodice, koje znadu vrlo lijepih haremskih pjesama, koje sam samo po njima sakupiti mogao i koje ću, ako Bog da, što skorije u svijet izdati.

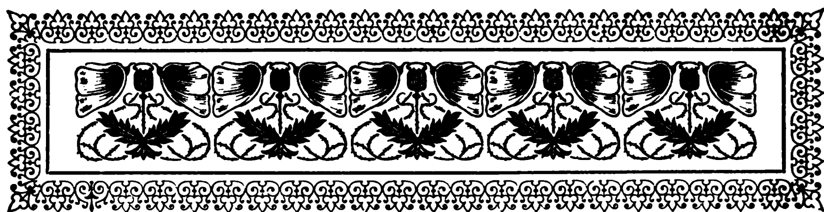
Bog sami znade, koliko narodnoga blaga leži u bosanskim haremima, ali se barem još do danas do njega doći ne može, pak će i propasti, ako se ovako slučajno ne otkrije. Muhamed Hodžić dao mi je osim toga podatke za porod, kako je to čuo od svoje majke hodžinice u Posavini i drugih žena, njegovih rodica. Budi njemu i Aliću iskrena hvala.

Što se vjerske strane ove radnje tiče, dali su mi najviše uputa moji dobri prijatelji, hodže u Bihaću i Banjaluci, čija imena iz stanovitih uzroka ovdje objelo'aniti ne mogu. Hvala im i od Boga plaća!

U Bihaću, mjeseca studenoga 1899.

Pisac.

A. ŽIVOT.

Muslimani Bosne i Hercegovine starinom su Slaveni. Poslije pada slavnoga nekada kraljevstva bosanskoga godine 1463. pod osmanlijsko gospodstvo, odrekoše se mnogi Bošnjaci vjere svojih otaca i prigrliše vjeru Muhamedovu, Islam*), te su mu i danas najvjernije pristaše. Vjeru svoju usko spajaju s onima, koji su im je donijeli, sa Turcima, i za to se rado nazivaju Turcima, a svoju vjeru turskom vjerom. „Turske mi vire", obična je zakletva, kojom se naš musliman zaklinje. Ako se je što važna dogodilo, pita jedan drugoga: „Šta je, ako si Turčin?", „Govori, ako si Turčin!", ako ko koga za savjet pita ili što moli, veli: „Šta ću, ako si Turčin?" „Pomozi, ako si Turčin!"

Domovinska je ćud u naših muslimana i danas slabo razvijena jer kod njih prevlagjuje vjerska strana. Tako n. pr. nijesu oni sve do najnovijeg doba, do okupacije, pravo znali, koje su narodnosti. Bezi, uglednije age i učeniji ljudi govorili su da su Bošnjaci i da govore hrvatski, ali masa naroda niti je znala, niti još danas znade što je.

Osim ovih muslimana ima u Bosni i Hercegovini potomaka pravih Osmanlija, koji su se iza pada kraljevstva bosanskoga, ponajviše kao činovnici, obrtnici ili trgovci u ovim zemljama nastanili. Te doseljenike i njihove našljednike zove narod Turkušama, za razliku od domaćega bosanskoga muslimana. Pravih Turkuša ima danas u Bosni i Hercegovini vrlo malo. Ženeć naime kroz četiri stotine godina domaće šćeri, naučili su oni jezik i običaje ove zemlje i malo po malo izgubili svoj prvobitni i dobili nov, čisto slavenski tip.

*) Islam je arapska riječ, a znači pouzdanje u Boga.

Bosanski musliman većinom je visoka uzrasta, širokih plećiju i jakih mišica. On je ponosan, kao i zemlja, u kojoj se je rodio i uzgojio, a ponos mu najbolje odaje junački hod, bistar pogled i visoko čelo:

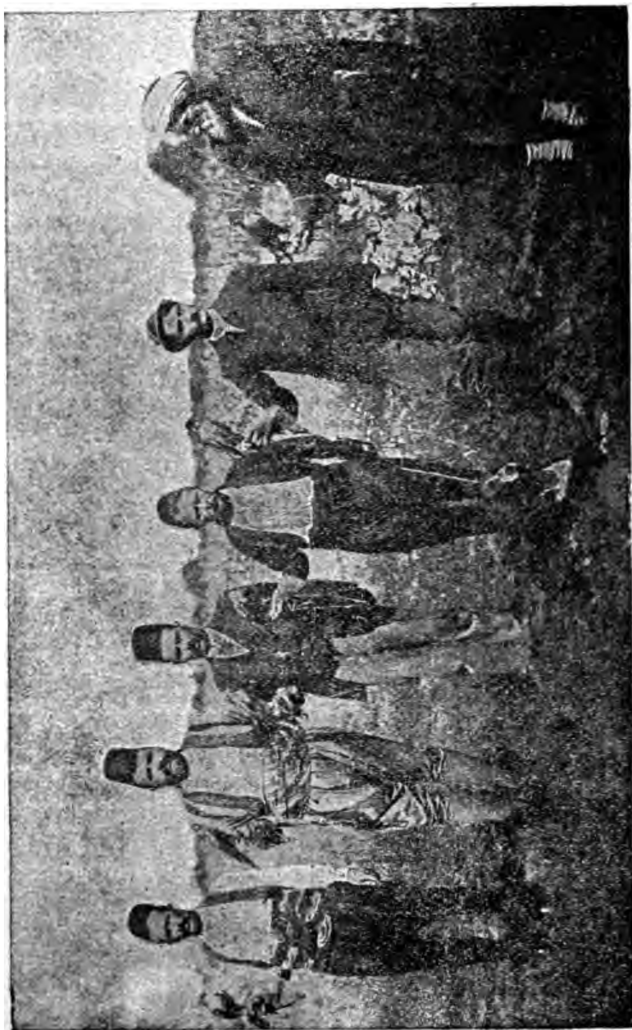
Jà kakav je Suljo barjaktare,
Tanka stasa, rumena obraza,
Crna oka kano u hajduka,
A pleća mu šira od aršina.

Staro bosansko begovsko odijelo, bogato izvezeno srmali, zlatnom i srebrnom žicom, te svilom.

Bosanski je musliman umjeren u jelu i piću, on je nježan muž i izvrstan otac svoje obitelji. Pošten je i pouzdan, a gostoljubiv i susretljiv kao i svi Slaveni uopće. Je li stekao iskrena prijatelja, na koga se smije i može pouzdati, vjeran mu je do pošljednjega daha. Neprijatelja mrzi i teško oprašta nanešenu mu uvredu. On se drži arapske poslovice, koja kaže: „Ispružita strjelica više se ne vraća."

Naši su muslimani veliki prijatelji lova i junačkih igara. Bosna je jedna od onih rijetkih zemalja u Evropi, u kojoj se je sve do danas održao lov sa sokolovima, premda i to malo pomalo prestaje. Lovom sa sokolovima bave se još jedino plemićke obitelji Uzeirbegovića u Maglaju na Bosni i Širbegovića i Smailbegovića u Tešnju. Izvrstne sokolove za lov hvataju u Ozren planini, pa kada su ih izvježbali, idu šnjima u lov. Soko sjedi lovcu na ruci, a na glavi mu je crvena kapica. Kad lovac opazi kakovu pticu, skine mu kapu s glave, a on poleti

Lov sa sokolovima.

strjelovitom brzinom za njom, uhvati je i donese svome gospodaru. Osim manjih ptica hvata soko prepelice, trčke i šljuke, a nekada udariće i na mnogo veću pticu od sebe.

Začudo je kako brzo soko upozna svoga gospodara. Već iza nekoliko nedjelja ide on šnjim u lov i ne će da ga ostavi. Osim

Soko sjedi lovcu na ruci.

sa sokolovima love neki, osobito manje vrste ptica i sa akmadžama, kopcima.

Soko je muslimanu vrlo draga ptica. On je znak srčanosti i hrabrosti. Hrabrost se junaka često, ne samo u narodnoj pjesmi, nego i u običnom govoru, isporegjuje hrabrosti sokola, jer on u sebi sadržava sva svojstva, koja treba da rijese valjana junaka. Hoće li naš musliman da označi brzinu, veli on: „Brz je kao soko.“ Junak je ne samo hrabar kao soko, nego ima i oko sokolovo. Prijatelj zove prijatelja, a junak junaka svojim sokolom. I otac i majka vele sinu svomu: „Sokoliću moj.“ U narodnoj pjesmi soko je uz lastavicu listonoša, koji zaljubljenima listove donosi:

Beg Mustaj-beg ikindiju klanja,
Siv mu soko na ramena sjeda,
Iz kljuna mu listak knjigu hiti.

Djevojka prispodablja sebe sa prepelicom, a svoga dragoga sa sokolom, pak veli:

Pripelica jeste za sokola,
Za Rizvana ovaka divojka.

Bosanski su muslimani agrikultaran narod. Naš musliman uživa u svojoj kućici, svojoj slobodici. On silno ljubi onu grudu, koju su mu pregji namrli i za to ne prodaje svoje očevine. On to čini samo u velikoj nuždi i u skranjoj potrebi. Da su ipak neki prodali i da još i danas prodaju svoja dobra i sele u Aziju, uzrok je ponajviše špekulacija bezdušnih ljudi, neprijatelja ovoga elementa, koji su prostodušna čovjeka nagovorili da seli, da se tako u bescijen dočepaju njegova dobra.

Malo ima naroda u svijetu, koji onako iskreno, onako odano i sa uvjerenjem ljube svoju vjeru, kao što ju ljubi bosanski musliman. On živi i umire za svoju vjeru i ničim ga ne možeš toliko uvrijediti, koliko povredom njegove vjere i vjerskih osjećaja. On se uzda u dragoga Boga, velikoga Allaha, pa ako ustreba, on će ravnodušno podnijeti sve boli ovoga svijeta, on će za vjeru žrtvovuti sav svoj imetak, on će dati i život svoj za svetinje svoje. On je odan vjeri i tvrdo vjeruje, da je sve, što se u svijetu dogagja, od Boga sugjeno, pa dogodilo se, što mu drago; bilo to dobro ili zlo, on to ravnodušno podnosi, jer zna, da mu je to dragi Bog za njegovo dobro već unaprijed odredio.

Bosanski je musliman vrlo ponosan, jer je uvjeren, da je stvoren da zapovijeda, a ostali da ga slušaju. Prema tomu on se i vlada, pa je baš za to skoro uvijek tih i sabran, govori malo, a kad govori pazi, da ne rekne, što nevaljana ili odlična čovjeka nedostojna. Ja služim već šesnaest godina u ovim zemljama, ali sam rijetko kad (i to tek u najnovije doba) čuo, da bi i najprostiji musliman opsovao Boga ili sveca. Musliman mrzi i prezire onoga, koji psuje i ne može da pojmi, kako Bog gromom ne zgromi onoga, koji ga huli. Putovao sam željeznicom iz Pakraca u Daruvar. U istim kolima sjedilo je više ljudi, koji su se u inteligenciju ubrajali, a megju njima i jedan musliman iz Banjaluke. Neki od mlagjih putnika porječka se sa kondukterom i opsuje mu Boga, a naš mu musliman mirno ali ozbiljno rekne: „Bog ti je dao te lijepe oči i ta lijepa

Ćeif.

usta, da gledaš nebo i da ga slaviš, a ti ga psuješ. To je sramota!“ Zaista velika sramota. A tek moral?

Bosanski je musliman vrlo karakteran, a riječ mu je sveta, pa je li ti što obećao, održaće obećanje, makar mu to i teško bilo. Laž mrzi nada sve, a i siromašak će se rijetko zaboraviti, da što ukrade, jer je to čovjeka nedostojno.

Muslimani više čuvstvuju, nego li umuju i za to su, osobito stariji i imućniji, koje ne taru brige za egzistenciju, ozbiljni, zamišljeni i kao zadubljeni u neku daleku, neopredijeljenu misao. Neki od njih mogu u tima mislima čitave sate prosjediti na obali rijeke i gledati, kako voda teče, a da s nikim ni riječi progovorili nijesu. Isto tako mogu oni uz lulu duhana ili dobru cigaretu dane prosjediti ili čitava poslije podneva u hladu granate kruške, šljive ili jabuke posmatrati let ptica i oblačke, kako ih vjetrovi po horizontu gonjaju, a da pri tome ništa, ama baš ništa ne misle, niti ne osjećaju. To je tako zvani ćeif.

Ćeif je nešto posebnoga, što osim naših muslimana valjada ni jedan narod na svijetu ne poznaje. I kao što Francuzi imaju svoj esprit, tako imaju naši muslimani svoj ćeif. Ali kolike li razlike izmegju ćeifa i esprita?! I dok se pod espritom razumijeva nešto spretna, poletnoga, označuje nam ćeif, da se je čovjek smirio, da se je smirilo ne samo tijelo, nego i duh njegov. Ćeif je „kada se uzneseš u neko bezbrižno carstvo, ne znajući za čas ni da dišeš, ni da kavu piješ ili grizeš cigar duhana.“ Elem nešta slična onoj talijanskoj: „Dolce far niente“. Ćeif opet u širem smislu jest ono, što bismo mi rekli: „hoće mi se“ ili „drago mi je“. Ako čovjek nešta učini, pa ga ko upita, za što je to učinio, odgovoriće mu: „Tako mi je bilo po ćeifu.“ Isto tako upitaš li ga, za što nešto nije učinio, reći će ti: „Nije mi bilo po ćeifu“ — pa mirna Bosna.

Kada idu putem, gledaju uvijek preda se, ne zastaju i ne ogledavaju se. Oni su i u kahvi i na sijelima vrlo mirni i gdje se sastaju, nema buke ni vike, svi se tiho i ozbiljno razgovaraju, pa kako su se mirno sastali, onako se mirno i rastaju.

Jer su čvrsti u karakteru, naravno je, da su konzervativci i da kao takovi mrze sve novotarije. Baš radi toga su se toliko opirali svojim sultanima i baš radi toga su skoro sve reforme turskoga carstva u Bosni i Hercegovini na najveći otpor nailazile. Ima li

inteligentnijega muslimana, a i kršćanina u ovim zemljama, komu nije poznato ime i djela glasovitoga pobornika za bosansku slobodu, ponosnoga plemića i junaka „Zmaja od Bosne“, Husein - kapetana Gradačevića, koji se je godine 1832. na čelu bosanskih nezadovoljnika digao protiv svoga padišaha, sultana Mahmuda II., da oružanom rukom obrani stari red, i koji je tako skupo platio svoju ljubav za običaje, što ih je od svojih pregji naslijedio!

Konzervativnoj ćudi naših muslimana ima se pripisati i to, što se oni svi još ni danas ne služe metričkom mjerom, premda je dekadički sistem još godine 1873. u Austro - Ugarskoj monarhiji uveden, a godine 1878. sa okupacijom u Bosnu i Hercegovinu unešen. Oni, osobito megju se, mjere još i danas tekućine i težine okama, a dužine aršinima. Oka ima jedan kilogram i 28 dekagrama ili tačnije 1283 grama. Oka se dijeli na četiri litre, a svaka litra ima po stotinu drama. Stotina oka zove se tovar, a pedeset, po tovara ili strana. Na oku ide ravno četiri stotine dukata, pak je prema tomu svaki dukat težak po jedan dram. Aršin ima 75 centimetara; dug je dakle kao srednji ljudski korak.

I za novac služili su se oni sve do najnovijega vremena, dok nije krunska vrijednost uvedena, starim nazivima, a neke su još i do danas zadržali. Oni još i danas računaju na groše, pare i akče, za tim na cvancike ili plete, talire, marijaše, zolote i vižline. Pa kako je u nas temeljna brojna jedinica kruna, tako je u njih groš. Groš vrijedi u Bosni šesnaest, a u Hercegovini dvadeset helera. Veli se: „kupio je ili prodao je ovo ili ono, za toliko i toliko stotina ili hiljada groša.“ Dva helera imaju pet para u Bosni, a četiri u Hercegovini. Oni prodaju još i danas žito, jaja, sijeno i drugo koješta na pare. Oka kukuruza na primjer, vrijedi trideset i dvije, a pšenice četrdeset para, dočim jaje vrijedi deset do dvadeset para — već kako kada. Četiri helera zovu se jednim imenem marijaš. Vižlin vrijedi u Bosni dvadeset i četiri, a u Hercegovini trideset helera. Cvancika ima šesdeset i šest ili šesdeset i osam helera, a talir ima četiri krune. Stare četvorke zvali su dvajesticama ili patakunima, a tako zvane dvosekserke ili dvogroške, stoparicama, jer su imale stotinu para.

Bosanski muslimani i muslimanke vrše svoje vjerske dužnosti najvećom tačnosti. Naš musliman ide pet puta na dan u svoju bo-

gomolju, džamiju, da se ondje pomoli i pokloni Bogu svomu. Čim je zora zarudjela, zove ga pijev mujezina na jutarnju molitvu, sabah. U po dana klanja on podne. Dva sata prije zapada sunca ide opet u džamiju i klanja ikindiju. Kad sunce zagje, klanja akšam, u dva sata poslije zapada sunca, klanja jaciju, a onda će na počinak. Ako je na putu ili ne može da klanja u džamiji, klanja on gdje ga stigne doba za klanjanje. On to čini i u tugjoj zemlji, makar ga neznalice i obješni stvorovi radi toga i ismjehivali. On prostre svoju serdžadu, ili ćilim, koji uvijek uza se nosi, okrene se prema Meki i zaboraviv na sve svjetovne stvari, ne obazire se ni na lijevo, ni na desno, već se moli dragomu Allahu.

Džamija u kasabi ili varoši.

Dok muškarci mole u džamijama, klanjaju njihove žene, šćeri i sitnija djeca u kućama, jer je ženama, osim u neke dane, a na po se za ramazana, kada idu da čuju vaz, propovijed, zabranjeno polaženje džamija.

Čim je koji musliman u džamiju unišao, dotaknuo se je palcima resica na ušima u znak, da je otsele gluh i slijep za sve svjetske stvari, a onda stane pred mihrab, oltar. Do njega stane drugi, pa treći i četvrti, dok ne ispune prvi red pred mihra-

bom. Iza njih poreda se drugi red, pa treći i četvrti, koliko je već vjernika u džamiji. Jedan je red od drugoga tako udaljen, da jedan drugome kod klanjanja ne smeta.

Džamijski hodža, imam ili muftija, stane sada pred vjernike i dova, molitva, započne. Prije i za vrijeme molitve niko ne govori, niko se ne smije, niti se ogledava. U džamiji vlada sveti mir i najveća tišina. Na riječ hodže ili koga drugoga, koji pred vjernicima klanja, svi se sagnu, onda kleknu i klečeći dotaknu se čelom ćilima, koji su prostrti na podu džamije. Za tim ustanu i opet se sagnu i to u sabah četiri, u podne deset, u ikindiju osam, u akšam pet, a u jaciju tri-naest puta. Čitavo to vrijeme tako je u džamiji tiho i mirno, da osim pijeva hodžina kod mihraba i mujezinova na mahvilu, koru, te šuštanja haljina, pojedinih uzdaha i puckanja ljudskih zglobova ništa čuti ne možeš.

Džamija u selu

Kada se molitva svršila, izlaze vjernici iz džamije isto tako mirno kao što su i unišli. Tek kada su se od džamije ponešto udaljili i rahmet „prid“ dušu mrtvima proučili, započne razgovor.

U džamiju ide musliman ili bosonog ili u čarapama ili u mekanim cipelama, mestvama. Bogatiji i odličniji muslimani, a na po se age i begovi, nose dvostruke cipele; stariji jemenije ili postole, a mlagji kaloše. Kada će dakle, da se Bogu pomole, ostavljaju gornje

cipele pred vratima, a u mekanima ulaze u džamiju. U molitvi su tako sabrani, da ih ništa rastresti ne može, pa dok oni klanjaju da dogje u džamiju i koji inovjerac u cipelama, što je strogo zabranjeno, oni se ne će okretati ili mu što reći, dok nijesu svoje molitve svršili.

Prije nego će se naš musliman Bogu pomoliti, uzima on abdest ili avdest, to jest on si prema propisima svoje vjere pere obraz,

Dvorište i ulaz u Begovu džamiju u Sarajevu.
Pred džamijom vidi se šadrvan ili vodovod za uzimanje avdesta.

vrat, usta, noge i ruke, da čist dogje pred svoga Boga. Radi toga su i džamije sagradjene ponajviše pokraj vrela, rijeka i potoka, ili ako nema vrela, dovode vodu šedrvanima, vodovodima, često iz velike daljine iz vrela, koja ljeti ne presuše, da imaju uvijek dovoljno vode za uzimanje abdesta. Ako musliman nema pri ruci vode, mora je potražiti, a ako je ne može naći, dotakne se rukom zemlje, ili

ako je u pustinji, pijeska, pa čini rukama znak preko lica i ruku do iznad lakata, kao da se pere i pri tom moli molitve, koje su propisane, kada uzima mokri abdest. To je tako zvani tejemmum, suvi, a vrijedi u nuždi kao i mokri abdest.

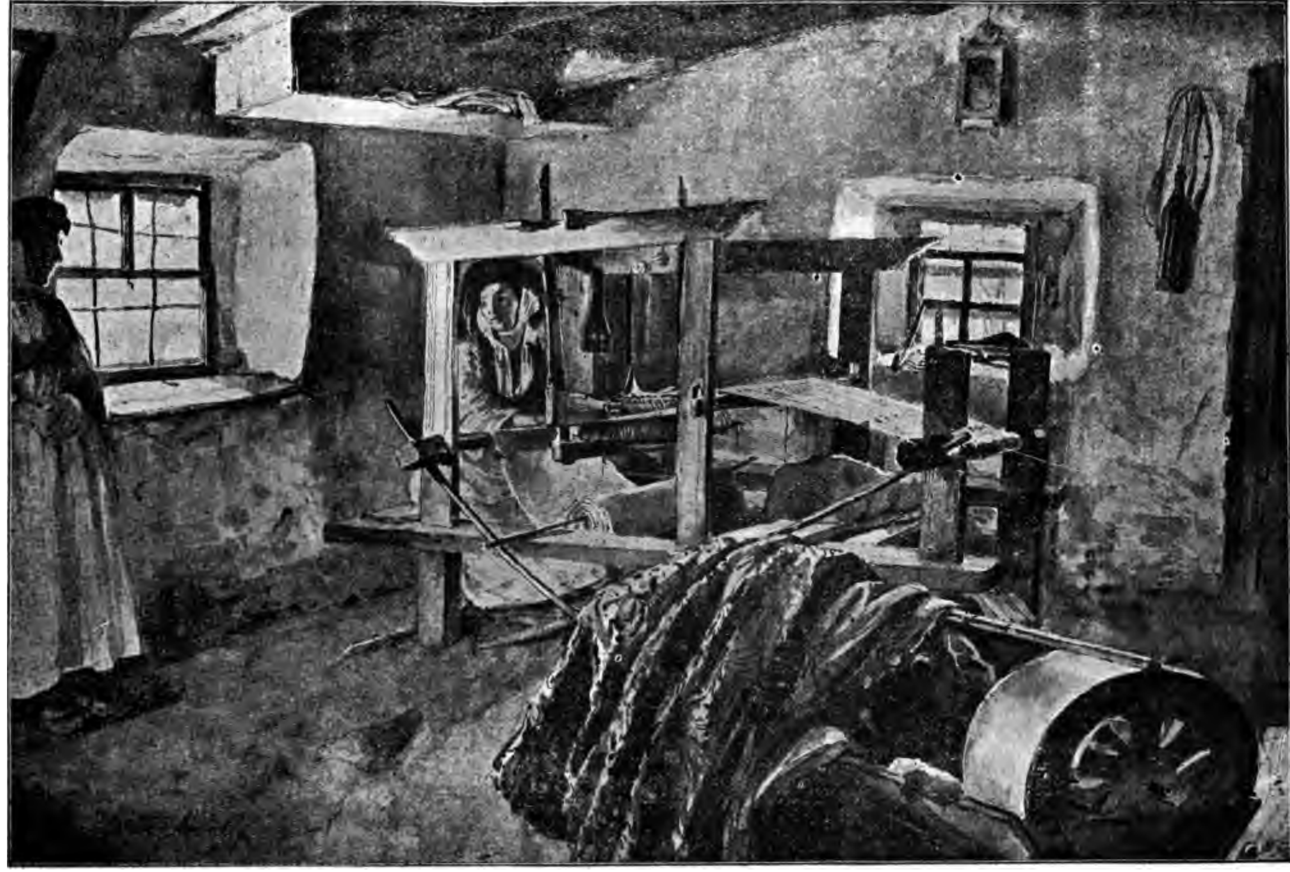
Kao u cijelom muslimanskom svijetu, tako su i bosanske džamije po većim gradovima sagragjene po uzoru veličanstvene Aja Sofije u Carigradu. Po selima, trgovištima i manjim gradovima džamije su malene; neke su od kamena, a neke i od drveta. Džamije su izvana i iznutra vrlo jednostavne. Na džamijama su visoke, uske i okrugle munare ili minareti. Na te munare uspinju se mujezini i pozivaju narod na molitvu. U svim su džamijama po zidovima lijepo ispisani stihovi iz kur'ana, a inače nema u njima ni slika, ni drugih nakita. Sve džamije pokazuju pravcem na istok, sve su okrenute prema Meki. U glavnom zidu, koji je prema Meki okrenut ima uzak, dosta visok izdubak — to je mihrab, gdje hodža, imam, muftija ili ko drugi, pred narodom klanja. S lijeve strane mihraba je kjurs ili ćurs, propovjedaonica, gdje hodža drži narodu vaz, propovijed, a s desne strane mimber, gdje svakoga petka mole za halifu, vrhovnu duhovnu glavu svih muslimana, a 18. augusta i za našega uzvišenoga vladara. Mimbera nema svaka džamija nego samo one, koje imaju berat, dozvolu, od sultana. Osim dove, molitve, za sultana, uči hodža kod mimbera svakoga petka u podne hudbu i klanja džumaj. Kada je proučio hudbu i klanjao džumaj, sagje s mimbera, stane pred mihrab i klanja podne kao i u ostale dane. Osim petka uče hudbu i klanjaju džumaj samo prvi dan velikoga i prvi dan kurbanskog bajrama, jer je petak prvi i najodličniji dan u sedmici. U džamijama, koje nemaju berata za hudbu i džumaj, nema ni mimbera, nego vjernici, koji pripadaju manjim džematima idu u petak u podne, a isto tako i na bajram, u one džamije, u kojima se uči hudba i klanja džumaj. Osim hudbe i džumaja mogu i u manjim džamijama učiti t. j. klanjati sve vaktove, naime sabah, podne, ikindiju, akšam i jaciju. Na suprotnoj strani mihraba je mahfil, kor, na kome mujezin odgovara hodži kod klanjanja. To je evo sav unutrašnji namještaj i ukras džamija.

Pa baš ta jednostavnost u džamijama, i onda onaj tihi mir za vrijeme molitve, pobugjuje u duši čovječjoj neki strah, tu istom uvigjaš svoju ništetnost pred Veličanstvom Božijim. Na mene ne

može ništa tako djelovati, ništa me ne može tako na pobošnost poticati, kao taj mir za vrijeme molitve. Tu tek opažam koliko smo mi kršćani u pobožnosti za muslimanima zaostali, mi, koji se u crkvi, u kući Božijoj, tako rado razgovaramo, šalimo, smijemo i okrećemo.

Cijela je džamija prostrta ćilimima i serdžadama, a siromašne obično do polovice ćilimima, a od polovice hasurama. Ali ne samo da su džamije ćilimima prostrte, nego ćeš i u privatnim kućama naših, pa i siromašnih muslimana naći lijepih i velikih ćilima i baš ti ćilimi ugodno se dojimlju stranca, koji prvi put ulazi u muslimansku kuću ili bogomolju. „Zanimljivo je pitanje", veli neki pisac „odakle je došla umjetnost tkanja ćilima u Bosnu? Je li se ona razvila iz primitivnih početaka tekstilne vještine, koju nalazimo u svih Slavena, pa i u Bosni, ili je ona ušla putem tugje kulture, koja si je prokrčila put u Bosnu?" On sam sebi odgovara i dolazi do zaključka, da je tkanje ćilima po svoj prilici prešlo sa istoka, sa islamom u Bosnu. A za što? Za to, jer ćeš na istoku naći u svakoj kući, pa i u skranje fukare ćilime, dočim na zapadu imaju ćilime samo bogataši; sirotinja za nje ni ne zna. „Sudimo i po tom", veli isti pisac, „da su ćilimi prešli sa islamom u Bosnu, jer svaki musliman ili muslimanka, kada klanja, valja da prostre pustekiju ili serdžadu i da se na njoj Bogu moli. Ćilimi što se i danas tku u Bosni, tku se po uzoru istih istočnih tkanina, koje i u Bosni nalazimo. Da je industrija ćilima sa istoka prešla u Bosnu, vidi se i po tom, što je ta grana tekstilne industrije još i danas vrlo razvijena u onim zemljama, kojima su zapovijedali Osmanlije: u onim zemljama, u kojima nijesu Osmanlije vladali, industrija je ćilima vrlo neznatna. Malo po malo razvila se je industrija ćilima u cijeloj zemlji, kao kućni obrt, pa bi čovjek, koji ne bi znao, da je ta grana tekstilne industrije prešla od Osmanlija, mislio, da joj je sijelo u Bosni, a ne na istoku.

Uvidiv bosanska vlada, da naš narod u ovim zemljama, ima mnogo sposobnosti i dara za industriju ćilima i da bi se tom granom tekstilne industrije moglo stvoriti novo vrelo narodne privrede, otvorila je zemaljsku radionicu ćilima u Sarajevu. U toj radionici radi dnevno do dvije stotine vještih radilica, a njezini proizvodi ne samo da su stekli lijep glas u zemlji, nego još više u inozemstvu,

Tkaonica ćilima,

a osobito na izložbama u Budimpešti, Beču i Bruselju. Ćilime izradjene u bosansko-hercegovačkoj radionici ćilima, izvoze i u inozemstvo, a na po se u Njemačku, Francusku i Englezku, gdje su svojom lijepom izradom i solidnom gragjom na glasu.

Kako naš narod ima vrlo bujnu fantaziju, stvorio je priče o postanku skoro svih sela i gradova. Isto tako ima on priče i o postanku većih i ljepših džamija. O sagragjenju Ferhadije u Banjaluci na primjer, ima ne samo priča, nego i pjesma. Narodna pjesma osniva se više na istini, na istoriji, dok je priča nikla u bistroj glavi našega muslimana. Ferhadiju sagradio je bosanski paša Ferhad paša, iza kako je kod Budačkoga godine 1592. potukao austrijsku vojsku pod vodstvom generala Auersperga. U toj bitci pogibe sam Auersperg, a njegov sin Engelsberg dopade ropstva. Mati njegova, da spasi sina, plati veliku otkupninu i s tom otkupninom sagradi Ferhad paša džamiju, koja se po njemu prozva Ferhadija.

Narodna priča lijepo popunjuje pjesmu pa veli: Kada je džamija bila gotova, pitao je Ferhad paša neimara, majstor bašu, Radu, da li bi mu mogao još ljepšu džamiju namjestiti. Rade mu odgovori, da bi, kada bi mu bolje platio. Kad to čuje Ferhad paša, vrlo se ražljuti, zatvori Radu i njegove neimare na munaru i reče im, da će ih za tri dana pogubiti. Kad to čuje majstor baša Rade, reče svojim drugovima: „Što ćemo sada braćo? Ako se ne spasimo, svi ćemo poginuti.“ Svi neimari nikom ponikoše i niko ga ne znade svjetovati. Iz te nevolje ipasi ih sâm Rade. Na munari naime ostalo je još nešto lipove gragje i on načini od nje krila sebi i svojim drugovima. Kad bi trećega dana u zoru, sleti Rade sa munare, preleti preko Vrbasa i doleti do sela Rebrovca. Tu pane, slomi si rebro i odatle selu ime Rebrovac. Pavao pane u Pavlovcu, Šimun u Šimiću, Ivan u Ivanjskoj, a Dragoje u Dragom blatu i tako su ta mjesta po njima dobila svoja imena.

Kraj većih džamija, a na po se u Sarajevu, Banjaluci i Mostaru su zidana turbeta. To su grobnice, mausoleji, onih hair-sahibija, dobročinitelja, koji su džamije sagradili. U tim turbetima mole softe i hodže svakoga petka za one, koji su tuj ukopani. U većim mjestima ima kraj glavne džamije i sahat kula. To je visok, četverouglat toranj, a na njemu sat, koji obično á la turca pokazuje dobe dana i noći.

Sada da progovorimo i o vjeri naših muslimana, jer je vjera baš najviše uplivala na mišljenje, ćud i cijelo biće velikoga dijela našega naroda, u ovim zemljama. Musliman vjeruje u jednoga Boga, koji je jedan i jedinstven, milosrdan i milostiv, koji prosugjuje djela ljudi, te ih nagragjuje ili kazni. Bog je stvorio nebe i zemlju, sunce, mjesec i zvijezde i sve, što je na njima. Našemu je muslimanu najstrožije zadranjeno slikati slike i praviti kipove od zlata, srebra, drveta ili kamena, da se narod sačuva od idolopoklonstva. Prvi ljudi zvali su se Adem pejgamber alejhi selam*) Adam i hazreti Havva, Eva. Bog je stvorio čovjeka od zemlje i udahnuo mu neumrlu dušu. Ženu je stvorio od muževa rebra i za to mora žena biti poslužna i podložna svome mužu. Osim ljudi stvorio je Bog mnogo meleća, angjela, a najveći su megju njima Džebrail, glavar sunca i mjeseca. On je snio sve svete knjige s neba na zemlju i dao ih pejgamberima. Drugi je meleć Mikail, koji Božijom voljom daje kišu. Treći je Izrafil, koji daje vjetrove, a četvrti Azrail, koji prima ljudske duše, kad čovjek umre.

Svaki čovjek ima dva meleća; jedan mu sjedi na desnom, a drugi na lijevom ramenu. Onaj na desnom ramenu piše njegova dobra, a onaj na lijevom, njegova zla djela. Meleći čuvaju čovjeka i brane ga od svakoga zla. Narodna haremska pjesma pripovijeda nam, kako je otac nevino optuženu šćer tri puta niz kulu bacao, da vidi je li kriva ili nije:

Uze Tidžu za bijelu ruku,
Pa je baca niz visoku kulu.

Ali svaki put dočekali su je njezini meleći na svoje ruke i ništa joj se nije dogodilo.

Hatidžu su meleći čuvali,
Ne slomila ni noge, ni ruke.

Ali ne samo da naš musliman vjeruje u dobre, nego i u zle duhove ili šejtane. Kada je Bog stvorio prve ljude, zapovjedio je melećima, da im se poklone i da ih priznaju za sebi ravna Božija stvorenja. Svi su meleći Boga poslušali i ljudima se poklonili, samo to ne htjede učiniti poglavica meleća, Iblis. On reče: „Kako će se

*) Kada naš musliman spomene ime bilo koga pejgambera, uvijek će nadodati: Alejhi selam, jedino kada spomene ime najvećeg Božijeg ljubimca i poslanika Muhamed pejgambera, reći će: Alejhi selatu veselam, da mu time oda svoje najveće poštovanje.

svjetlo pokloniti zemlji!?“ Radi toga prokleo je Bog Iblisa i dodao mu mnogo djece. Ta su djeca šejtani, djavoli, koji dolaze na zemlju i nagovaraju ljude na zlo. Tako je dakle po Iblisu i njegovoj djeci sve zlo došlo na ovaj svijet.

Vjeru dao je Bog ljudima po svojim pejgamberima. U svemu ima sto dvadeset i četiri hiljade pejgambera, a najveći su Adem pejgamber a. s., komu je meleć Džebrail snio deset zapovijedi Božijih ili suhufa. Drugi je Ibrahim pejgamber a. s., Abraham, koji je takogjer primio deset suhufa. Šit pejgamber a. s. trideset, u svemu dakle stotinu suhufa. Iza ovih dolaze Musa pejgamber a. s., Mojsija, komu je Bog po melecu Džebrailu poslao knjigu zakona, tevrat. Poslije njega došao je Davud pejgamber a. s., David, i dobio knjigu zebur. Isa pejgamber a. s., Isus Krist, dobio je knjigu indžil, evangjelje, a najkašnje došao je najveći pejgamber Muhamed alejhi selatu veselam, koji je dobio knjigu kur'an. Muhamed je pravi poslanik i ljubimac Božiji, on je donio pravu vjeru i zakon od Boga na ovaj svijet. Poslije njega ne će biti pejgambera do kijameta, strašnoga suda.

Svaki je musliman dužan da širi svoju vjeru megju inovjercima, koliko samo može. Osim toga obećaje vjera džennet, raj, onomu, ko pogine u boju za svetinje svoje. Ona ga uči i to, da mu je već unaprijeg sugjeno, gdje će, kada će i kako će umrijeti, i za to ide on vesela srca u boj i bori se zamjernom hrabrosti, jer je uvjeren, da je u Božijim rukama, i da će, ako mu je sugjeno poginuti, i u raju uživati sve slasti, koje je Bog pravovjernima obećao, a ako nije, da će iznijeti glavu i iz kiše neprijateljskih taneta.

Iskreno, s najvećim uvjerenjem odani svojoj vjeri, nastojali su naši muslimani, da i kršćani u Bosni i Hercegovini prigrle islam, pa jer ovi nijesu htjeli, da se odreknu vjere svojih otaca, trajao je u ovim zemljama sve do najnovijega doba, do okupacije, neprestani potajni vjerski rat i mržnja izmegju kršćana i muslimana. Nije to bio rat, kao što su ratovi na bojnom polju, nego su se činila nasilja i bezakonja s jedne i s druge strane; nikada nijesi bio sjeguran za život, poštenje i imanje. Mi ipak ne smijemo misliti, da je tome bio islam kriv. Mi smo istina naučni da vjerujemo, da je islam netolerantan, ali ko bolje prouči zakone te vjeroispovjesti, uvjeriće se, da islam traži od svojih pristaša ljubav i snošljivost naspram

sljedbenika drugih vjeroispovijesti. S
po svom najvećem poslaniku Muham
u vjeru i na pravi put ne silom, n
zapadnjaci uče, nego mudrošću, lijepi

Da je islam sam po sebi toler
vijesti, uče nas ne samo mnogi kita
i istorija. Bagdadski kalif Mutevek
u svojoj državi za nemuslimane p
razlikuju od muslimana. Ovaj p
ustanova i za to ga je odbacila
slimansko svećenstvo, nego i n
I zbilja, čim je sjeo na prestol
ne samo valjan vladar, nego i
nuo je te znakove. Osim toga
više jevrejskih hramova i k
svima jednako, ne pitajuć.
slavniji bagdadski kalif H
glavnog liječnika. Što viš
uzimali kršćane, da im r
slimanske učevne zavod
socijalnim naukama.

Da je dakle i
Ali pogjimo dalje. S
svakom čovjeku bez
ne samo da je u n
vezira i drugih ve
jesti, koji su i u
nijesu se za to m

Sve je to li
istinu tako toler
zemljama prije
kriv islam, nego
revnovanju za svoj
i svoje istovjernil
opet, kako zna
danomice šir

Unutrašnjost Begove džamije.

Takovih pojava nalazimo megjutim i megju samim kršćanima, te znamo da je jedna vjerska sljedba upravo bijesno zatirala drugu premda sve imaju za glavni princip one uzvišene riječi našega Spasitelja: „Ljubite se megju sobom!“ i „Što ne bi rado, da tebi drugi čine, ne čini ni ti drugima!“

Katolike su naši muslimani rijetko kada progonili, a to za to, jer su oni bili mirni, te su rijetko silu silom uzvraćali.

Za to su si opet najviše zasluga stekli naši franjevci, ti jedini čuvari katolicizma u ovim zemljama. Oni su znali lijepim riječima svoje vjernike odvraćati od nasilja i krvološtva, dok su opet kod sultana, paša i vezira znali isposlovati mnoge povlastice i polakšice za katolike. Već prve godine iza pada bosanskoga kraljevstva 1463. izmolio je gvardijan fojnički, fra Angjeo Zvizdović od sultana Mahmuda II, slobodni list, po kome katolici smiju ispovijedati svoju vjeru. Taj slobodni list čuva se još i danas u arhivu fojničkoga samostana.

Ali ne samo da su naši franjevci bili posrednici izmegju muslimana i katolika, te da su skoro sve sporove znali lijepim načinom izravnati, nego su se, ako je trebalo, i sami hvatali kubure i i handžara, da obrane sebe i svoje stado od pojedinih napadaja, jer kraj svih nastojanja turskih oblasti i odličnih aga i begova, nije se u ovim zemljama sve do najnovijeg vremena mogao uvesti potpun red i mir, te je bilo omanjih čarkanja i osobnih zadjevica sad ovdje sad ondje.

Godine 1890. služio sam kao upravitelj u narodnoj osnovnoj školi u Livnu. Te godine služio je časni i daleko poznati, danas već pokojni starina, fra Anto Ćurić zlatnu misu. Bio je to čovjek golem, kršan, baš prava hercegovačka korjenika. Brci su mu sezali do ramena, a još kao starac bio je ravan kao jela, a tek oko? Oko je samo govorilo, kakav je to bio junak u mladosti svojoj. Poslije podne išao sam s jednim prijateljem kući. Putem sretnemo nekoga uglednoga agu, pa premda je bura pirila, upustismo se šnjim u razgovor. Kad mu rekosmo, gdje smo bili, reći će nam nasmijav se: „Poznam ja njega, pravi je ono čovik. Išao ja za turske vlade iz Prologa u Livno, a on iz Livna u Prolog. Dogjosmo do Sturbe; ćuprije onda nije još bilo. Pratar zajaši s konjem u riku, da će priko vode, a kad je bio na srid rike, izvadim ja kuburu iza pasa

pa poviknem: „Šjaši pope!“ On sjaši, a ja: „Uzjaši pope!“ Tako sam ga pet puta sjahivo i pet puta uzjahivo. Pratar ode prema Prologu, a ja natiram konja na vodu. Kad sam bio u srid vode, čujem, di pratar viče: „Sjaši Turčine!“ Okrenem se ja, a on naperio kuburu u me. Tako je i on mene pet puta sjahivo i pet puta uzjahivo, a onda ode. Bèli, nije mi žao, što me je sjahivo i uzjahivo, ama mi je žao još i danas, di se kučkin sine ni ne ogleda za mnom.“

Muslimani, koji žive po propisima svoje vjere, doći će poslije smrti u džennet, raj, a koji su sagriješili, doći će u džehennem, pakao. Vrlo je utješljivo po muslimane što ih vjera uči, da ni jedan ne će do vijeka ostati u džehennemu, nego samo dotle, dok ne okaje svoje grijehe. Bio dakle neko i najveći grješnik, on će se spasiti kada pretrpi zasluženu kaznu.

Najveći je grijeh laž, kragja, psovanje i klevetanje, a osobito, ako si laži ili klevetom svomu bližnjemu naškodio.

Džennet se dijeli u sedam katova. Što je ko pravedniji na ovoj zemlji, doći će u viši kat dženneta. Džennet je ogromna prekrasna bašća puna svakojaka voća, a preko njega teče jedna velika i više manjih rijeka. Ko se iz tih rijeka vode napije, taj ne će nikada ožedniti. Kuće su u džennetu od suhoga zlata i srebra, pa što god si čovjek zaželi, to će mu se ispuniti. Pravednici uživaće u raju duševno i tjelesno, jer će uskrsnuti s tijelom i dušom.

Kad čovjek umre, mora preći preko sirat-ćuprije. Ta je ćuprija duga hiljadu godine ljudskoga hoda uz brdo, hiljadu godina niz brdo i hiljadu godina u ravnici. Ćuprija je tanja od dlake, a oštrija od sablje. Pravednici preći će tu ćupriju vrlo lako i za čas, a grješnici teško, dok napokon, prije ili kašnje, ne panu u džehennem. U džehennemu trpe oni svakojake muke, a na po se veliku vrućinu, zimu, glad i žegj.

Premda naši muslimani dobro znadu, da će Bog na drugome svijetu dobre nagraditi, a zle kazniti, ne smiju oni ipak ni za koga reći, da je u džehennemu, jer Bog ne samo da je pravedan, nego je i blag i milosrdan, te će svakom onom muslimanu i muslimanki, koji je tobe došao, koji se je prije smrti za svoja zla djela pokajao, smilovati, grijehe mu oprostiti i u džennet ga primiti.

Ali ni za onoga, za koga bi se po njegovim zlim djelima moglo misliti, da nije prije smrti tobe došao, ne smije se reći, da je

u džehennemu, jer Ibrahim pejgamber a. s. veli: „Oni, koji me slijede, moji su, a onima, koji krše i ne slušaju mojih zapovijedi, sudiće milosrdni Bog!“ a Isa pejgamber a. s., koji je i kod muslimana najveći simbol i pejgamber ljubavi, veli i za velike grješnike: „Bože, ako im Ti dosudiš kaznu, oni su ipak tvoji robovi. Ako im oprostiš, Ti si uvijek Bog milosrdni i blagi.“

Vjera zabranjuje muslimanu, da novac na kamate pozajmljuje, a trgovcima, da ne smiju za svoju robu više od deset procenata čistoga ćara, dobitka, uzimati. Isto tako zabranjuje mu piti alkoholno i svako piće, koje mu može, ma i u najmanjoj količini smesti i pomutiti pamet. Osim toga ne smiju oni jesti i neka jela kao krmetinu, spuževe i t. d. Za to odličniji začinjaju jela maslom, a siromašniji kravljim i ovčijim lojem.

Sve vjerske nauke muslimanske vjeroispovijesti sadržane su u kur'anu. Kur'an je muslimansko sveto pismo, koje je Bog po meleću Džebrailu predao Muhamed pejgamberu. Sve ostale knjige vjerskoga sadržaja zovu se kitabi.

Muslimani imaju i nekoliko blagdana, a najveći su ramazanbajram, kurban-bajram i mevlud. Ramazan je mjesec posta i molitve, a naredio ga je sam Muhamed pejgamber za pokoru ljudskih grijeha. Musliman osim ramazana nema posta, te može u svako doba jesti sva jela i piti sva pića, koja mu nijesu inače zakonom zabranjena. Ramazan ne pada uvijek u isti dan i u isto doba godine; svaki slijedeći ramazan počinje deset dana prije, nego što je prošli bio. Prema tomu može ramazam biti u proljeću, ljeti, jeseni i zimi, a traje uvijek trideset dana, to jest od mlagjaka do mlagjaka. Kako naši muslimani imaju mjesečnu godinu sa 360 dana, pa pošto ramazan pada svake godine deset dana prije, nego što je prošle godine bio, naravno je, da će za trideset i šest godina pasti ne samo u isto doba godine, nego i u isti dan, u koji je prije trideset i šest godina pao.

Kroz cijeli ramazan ne smiju pravovjerni od rane zore, od izlaska sunca, pa do kasne večeri, niti šta jesti, ni piti, ni pušiti. Ko hotice prokrši samo jedan put post, neka ne posti, jer mu više ne vrijedi. Post se smije prekršiti samo u teškoj bolesti, ali ako Bog dade, pa bolestnik ozdravi, mora poslije rsmazana onoliko napostiti, koliko je u bolesti zanemario. Isto tako oprošten je od posta i onaj,

koji mora po svijetu putovati, ili koji je u ratu za svoju vjeru i domovinu, a osim toga i onaj, koji je posteć tako oslabio, da se mora omrsiti.

Svaki musliman, ako samo može, dužan je da podupire sirotinju u svako doba, a osobito za ramazana. U ramazanu dužan je on, da megju sirotinju podijeli četrdeseti groš od svega novca, što ga je te godine zaslužio i četrdesetu oku žita, što ga je te godine prodao. To se zove zećat. Zećat je arapska riječ, a znači rastenje, povećanje. Osim toga znači i čišćenje, jer se onome, koji daje zećat grijesi opraštaju.

Ko daje zećat kako to Bog zapovijeda, imaće već na ovoj zemlji berićeta, izobilja, i magfireta, blagoslova, a poslije ovoga života, primiće zasluženu plaću na drugome svijetu.

Sam Bog zapovijeda, da muslimani i muslimanke daju zećat. U drugoj sùri, poglavlju, a četrdesetom ajetu, redku, kur'ana, stoji napisano: „Klanjajte namaz, molite se, i dajite zećat!“

Kada je Muhamed pejgamber a. s. v. poslao svoga učenika Muaza ibni Džebela u Jemen, da nauča vjeru, veli mu: „Pozovi ih u vjeru da priznaju, da je jedan Bog i da sam ja Božiji poslanik. Ako poslušaju, onda ih pouči dalje, da je Bog propisao na dan pet vakata. Pristanu li na to, onda ih pouči dalje, da im je naredio, da daju zećat od imanja, koje se uzima od bogataša i dijeli siromasima.“

Prema ovome vidimo, da je davanje zećata iza molitve prva i najglavnija zapovijed Božija, koju mora svaki imućniji musliman i muslimanka savjesno ispunjavati, ako hoće, da mu bude dobro na zemlji, a poslije ovoga života, da nagje rajsko naselje u džennetu.

Ovom zapovijedi nastojao je Muhamed pejgamber, da umanji razliku izmegju odviše bogatih i odviše siromašnih ljudi, a osim toga pobrinuo se je za egsistenciju ljudi nesposobnih za rad, samohranih žena i uboge siročadi.

Ko ne daje zećata, a može dati, ili ne daje onoliko, koliko bi mogao dati, nije mu post sahi, to jest, ne vrijedi kod Boga i toga će te godine sjegurno neko zlo snaći. Mislim, da ne će biti s gorega, ako ovdje navedem slučaj, što sam ga u Banjaluci doživio. Imao sam znanca i dobra prijatelja, s kojim sam se dobro pazio i vrlo rado razgovarao. Bio je to neki Salih eff. B. Jedne noći izgorje mu magaza, dućan, i malo se je što spasiti dalo. Ja sam ga žalio,

ali mi on smiješeći se rekne: „Ko zna čemu je to dobro? Moguće, da nijesam dao dosta zećata, pa je bolje da trpim ovdje, nego na drugome svijetu." Svojom marljivošću nadoknadio je on brzo, što je požarom izgubio, ali je stekao čvrsto uvjerenje, da mu otsele valja bolje procijenjivati svoj imetak, da dade onoliko zećata, koliko ga mora dati, da ga Bog i opet ne pokara.

Osim zećata, dužni su muslimani da čine i druga djela milosrgja: da obilaze bolesnike, da mole za pokojnike, te da tješe i potpomažu udove i sirote. Osobito me je ugodno iznenadio jedan slučaj u Bihaću, pa ne mogu, da ga ovdje ne istaknem. Neka udova, kršćanka sa šestero nejake djece, kupila je pred Božić tovar drva, pa kako nije imala avlije, istovarila je drva pred kućom na sokaku. Vrijeme je bilo hladno, a ona onako slabo odjevena, uzela sjekiru, da iscijepa drva i da ugrije sebe i ono nejako djece.

Slučajno je onuda prolazio neki odlučniji musliman, koji ni sebi drva ne siječe, pa kad vidje, kako se ona sirota muči, a oko nje nejaka siročad drhće i od zime zubima cvokoće, uze joj sjekiru iz ruke, iscijepa drva, ubaci u kuću i ode ne čekajuć, da mu se sirota zahvali jer je bio uvjeren, da je dobro djelo učinio i da će ga dragi Allah za to nagraditi.

Post spada megju glavne zapovijedi ili farsove muslimanske vjeroispovijesti i za to mora postiti svaki musliman i muslimanka i to muškarac počam od petnaeste, a ženskinja od devete ili desete godine, pa dok živi. Ko može da zaposti prije toga vremena, veća mu je zadužbina ili sevab u Boga. Za vrijeme posta, treba da se insan*) osobito pobožno Bogu moli, da sluša vazove ili propovijedi, da dijeli sadakku, milostinju, i da što savjesnije vrši svoje vjerske dužnosti, jer ko bi postio, a ne bi klanjao ili milostinju dijelio, ili ne bi tačno svršio sve, što mu vjera zapovijeda, ne bi mu post vrijedio.

Čim se opazi i najtanji srp mladoga mjeseca, nastao je ramazan, mjesec posta i molitve, ali i velikoga veselja. „Ramazanski su dani mubarekj dani, blagdani. U te dane treba da se pravi musliman ili muslimanka uzvisi nad svakdanji i obični svoj život i da se dovine do one sfere, gdje jedino čistoća u vlastitoj duši i u svim poslovima vladati mora. Ramazanski dani treba da su dani dobro-

*) Insan je svaki čovjek bez razlike dobe i spola.

činstva u svakom pogledu, dani pokajanja, skromnosti i dove, molitve, dani potpomaganja svoga bližnjega moralnim i materijalnim sredstvima, pa bio taj i neprijatelj dotičnoga.

U kur'anu su ramazanski dani označeni kao najljepši i najuzvišeniji od svih dana u godini. Te je mubarekj dane svemogući Bog muslimanima naznačio, da se pokaju za svoje grijehe i zle navike i da samo dobra djela čine. Hadisi je šerifima dokazano, da se uz ramazani šerif za jedan sevab, dobro djelo, po deset sevaba piše, a po deset gjunaha dolazi, što znači, da se za svako dobro djelo po deset grijeha oprašta."

Hadisi šerifi su knjige vjerskoga sadržaja; prve i najvažnije iza kur'ana, jer su u kur'anu zapovijedi, koje je sâm Bog naredio, a u hadisi šerifima, koje je Muhamed pejgamber a. s. v. svojim vjernicima ostavio.

Ko ove dane skrušeno tobe učini, ko se pokaje za svoje grijehe, Svemogući će mu tobe ukabuliti i od grijeha ga bez šuhbe, za sjegurno, oprostiti. Onomu grješniku, koji se ovogu mjeseca iskreno pokaje i odluči, da ne će više griješiti, Bog će sve grijehe, pa bili oni, Bog zna, kako veliki, oprostiti. Ramazani je šerif dakle ne samo mjesec molitve, skrušenja i pokajanja, nego i mjesec darežljivosti, opraštanje grijeha i svih krivica, koje je ko kome učinio.

A sada da vidimo kako se slavi.

U večer kada se je mlagjak pokazao, zagruvaju topovi, a odmah iza njih oglasio se je eno i mujezin sa munare i javlja pravovjernima, da je post nastao. On pjeva ili kako muslimani kažu, okuiše: „Allahu ekber! Allahu ekber! Ešhedu enle-illahe-il-lellah. Ešhedu enne-Muhammeder-resul-ullah. Hajje alesselah, hajje allel - felah. Allahu ekber, Allahu ekber, la ilahe-illel-lah.", što u slobodnom prijevodu znači: „Bog je najveći! Bog je najveći! Ja svjedočim i vjerujem, da je jedan Bog i da osim njega drugoga nema. Ja svjedočim, da je Muhamed Božiji poslanik. Pohitite na molitvu, pohitite na veselje. Bog je najveći, Bog je najveći, drugoga Boga nema" ili kako je to naš Preradović u svom „Mujezinu" per poëticam licentiam još slobodnije preveo:

„Allah višnji Bog je, moj svjedoči glas,
„Da do njega Boga nema vrhu nas,
„Glas vam moj svjedoči, da najviši Bog

„Muhameda ima za proroka svog.
„Hod'te na blagoslov, hodite na spas,
„Allah višnji Bog je, jedin vrhu nas.

Ovako okuiše mujezin na svih pet vakata, naime u sabah, podne, ikindiju, akšam i jaciju. On se najprije okrene na istok, prema Meki i okuiše, a onda se okreće na desno na sve četiri strane svijeta i kod svakoga okreta opetuje istu dovu, molitvu. Ovako okuiše on ne samo u obične dane, nego i u petak i na druge blagdane.

Dok on na munari uči, izvjesuje redom kandilje i za čas sva je munara u svjetlosti. Dotle su eno i džamiju rasvijetlili, a narod hrli u kuću Božiju, da se Bogu pomoli i da džamiju daruje svijećama, koje će ju kroz cijeli mjesec rasvjetljivati. Čim je džamija ljepše rasvjetljena, tim veća čast onima, u čijem je džematu. Za to i gori u velikim i bogatim džamijama u gradovima kroz cijele noći po više stotina, što svijeća, što lampiona, što lampi i kandilja. Da pak bude što veća svjetlost u džamiji, povukli su po zidovima žice, postavili kandilj do kandilja — čini ti se, zidovi su u plamenu. Za to nije ni čudo, da je pogled u tamnoj noći na ovako rasvjetljenu džamiju vrlo ugodan i da te mnogo sjeća na čarobno rasvjetljene halifske dvorove u „Tisuć i jednoj noći.“ U tako rasvjetljenoj džamiji klanjaju muškarci akšam, dočim se žene kod kuće Bogu mole.

Kada su akšam klanjali, idu jedni svojim kućama, drugi u čaršiju na dućane svojim prijateljima, ali najviše ih ide u kahve. Tu oni sjede i razgovaraju, te pri tome piju kafu, turšiju i limunadu, puše duhan i igraju razne društvene igre, a na po se domina, mica i fildžana, a neki se i kartaju, ali obično ne na novac, nego za čaj, kafu ili limunadu.

U skoro svima muslimanskim kućama, dućanima, hanovima i kahvama gore skoro sve do zore svijeće; noć se je pretvorila u dan. U nekim kahvama sviraju muzikaši uz gusle i tambure, a u jednoj sjeo je eno starac, sijed kao ovca sa bugarijom u ruci i recitira pjevajuć ugodnim bariton-glasom muslimanske junačke pjesme, u kojima slavi slavna djela i junačke čine naših muslimana, a oko njega sabrao se je oveći broj znatiželjnih slušalaca. Svi šute, jedan je naslonio glavu o rame drugoga i pažljivo prate svaki kret, svaku riječ starca pjevaća.

Dok se ovi tako zabavljaju u kahvama, krenuli su već i ciganski muzikaši od kuće do kuće, a dobri ukućani darovaće ih za to na bajram novcem i peškirima. Nemojte misliti, da je to glazba, kao druge glazbe, o ne, tu sviraju samo tri ili bolje, dva čovjeka; jedan udara u talambas, desnom rukom štapićem po jednoj, a lijevom tankom šipčicom po drugoj strani, a ona dvojica sviraju unisono u sitne zurme, svirale.

Muslimanski narodni pjevač u selu.

Glazba je, kao u svih muslimana uopće, tako i u naših muslimana na po se, slabo napredovala, premda su oni od naravi vrlo muzikalni i premda su im narodne pjesme vrlo lijepe i melodiozne. Isto su tako slabi kipari i slikari. Vjera tih umjetnosti izrično ne zabranjuje, ali ih i ne preporuča, bojeći se, da narod uz slikarstvo i kiparstvo, a živeć u pjesmi i veselju, ne bi u vjeri smalaksao.

Kad zauči jacija, izlazi narod iz kahvi i ide u džamiju, da se Bogu pomoli; a kada su se Bogu pomolili, zabavljaju se i dalje sve do dva sata poslije pola noći. U dva sata pukne top, znak, da je

doba za ručanje. Oni, koji su u kahvama ili na sijelima kod svojih prijatelja, idu sada svojim kućama, a koji kod kuće spavaju, ustaju da ručaju, puše, jedu i piju. Za sat i po, nekada prije, a nekada i kašnje, kako već kada zora sviće, udari i drugi top. Sada se ostavlja jelo piće i pušenje i sve ide na počinak.

Dok se muškarci zabavljaju u kahvama ili kod prijatelja na sijelima i dućanima, idu njihove žene jedna drugoj, pa si i one prikraćuju vrijeme šalom i razgovorom ili pjevaju i igraju razne ženske društvene igre. One se ne mogu tako dugo zabavljati, kao muškarci, jer im valja ručak spremati, da bude gotov, dok se prvi top oglasi. Za to, čim bude pola noći, idu one po dvije, tri i više njih zajedno sa fenjerima u rukama od kuće do kuće; one prate jedna drugu, a onda se hvataju svoga žezla, metle i kuhače, da bude sve čisto i spremno dok im muževi kući stignu.

Osvrnimo se sada još jednoć na prošlu noć. Muslimanski dijelovi grada svečano su rasvijetljeni, svuda oko tebe šum, vreva i razgovor, iz kahva dopire svirka i pjevanje, a tamo negdje u daljini, slabo se čuju zvuci ciganskoga bubnja i pištanje sitnih davulbasa, pa premda je to dosta neugodna glazba, čini ti se, da je ovdje na svome mjestu, misliš, ne bi ni valjalo, kad je ne bi bilo. A jutro? Kolike li razlike! Sve je tiho i mirno, sve spava slatkim snom, svi dućani, sve kahve, sve radionice — sve je zatvoreno, nigdje ne vidiš živa stvora i kada ne bi znao gdje si, i ne bi čuo lajanja pasa, mislio bi, da si u kakovoj izumrloj varoši. Tek na sahat, dva prije podne, otvaraju se dućani, ljudi ustaju sa svojih dušeka i obavljaju svagdanje poslove. U podne idu u džamiju i klanjaju podne, a poslije toga kazuje im hodža vaz ili propovijed, u kojoj ih upućuje, kako će živjeti i što će raditi, ako žele da Bogu ugode. Poslije vaza, ko može, ide u šetnju ili se kako drukčije zabavi, dočim siromašniji rade svoje poslove sve do ikindije. U ikindiju idu i opet u džamiju, a kada su klanjali, uče hodže i softe kur'an. Cio kur'an sastoji se od 360 listova. Hodže i softe uče svaki dan ramazana po dvanaest listova i tako iza trideset dana, naime do bajrama, svrše cio kur'an. Najprije uči hodža, ako je hafiz*) po dvanaest listi na pamet, a ako nije, uči iz kur'ana, a onda softe za

*) Hafiz je hodža, a i svaki onaj musliman, koji je kur'an na pamet naučio.

njim. To učenje ili čitanje kur'ana traje jedan do dva sata, a zove se mukabella.

Kada sunce zagje, pukne opet top, džamije se i dućani rasvijetle, a post prestaje. Pravovjerni muslimani idu u džamije, a kada su akšam klanjali, zabavljaju sa kao i juče. Tako to traje punih trideset dana, dok se i opet mlagjak na nebu ne pokaže. Čim ugledaju mjesec, bilo u kojoj zemlji muslimanskoga svijeta, lete brzojavke s kraja na kraj, javljajući radosnu vijest, da je post prestao, a nastao veliki ili ramazanski bajram, najveći muslimanski praznik.

Poslije akšama zadnjega dana ramazana, ne idu više muškarci na sijela niti u kahve, nego se svak žuri u čaršiju, pijacu, da kupi što će trebati za sutrašnji blagdan, za bajram. Kupuju ponajviše meso, kafu, limunove, naranče i drugo južno voće, jer će sutra prijatelji i znanci dolaziti da čestitaju, pa da bude kafa i limunada gotova, kada oni dogju. Toga dana pûste su kahve, svako ide iz džamije kući. Kod kuće večeraju, a poslije večere liježu na počinak, da mogu sutra zorom u džamiju.

Već rano u zoru zapucaju topovi, mujezini pozivaju sa munara narod na jutarnju molitvu, sabah, a narod se žuri u novim svečanim haljinama, da se Bogu pomoli. I najsiromašniji musliman nastoji sada, ako ikako može, da si za taj dan pribavi novo odijelo. To se odijelo zove bajramsko odijelo, jer ga mnogi nose samo na bajram, a onda ga spremaju do slijedećega bajrama. Siromašak, koji si ne može nabaviti novoga odijela, gleda da mu je barem staro okrpano, čisto i u redu.

Kada su muškarci obavili svoju jutarnju molitvu, izlaze iz džamije, daruju sirotinju i čestitaju si megjusobno riječima: „Bajram mubarekj olsun", „Želim ti sretan bajram." Iza toga idu na groblja, a poslije toga jedu. Kada su jeli, idu jedni drugima od kuće do kuće, grle se i opet si čestitaju. Ako je ko s kim u zavadi, mora se sada šnjim izmiriti, a ako ga je uvrijedio, ili mu koje zlo učinio, neka mu oprosti. Mir i ljubav mora da vlada u svemu muslimanskom svijetu. Veliki ili ramazanski bajram slavi se tri dana.

Kao veliki bajram, isto je tako velik blagdan i mali bajram ili kurban bajram, koji dolazi iza dva mjeseca i devet dana, to jest iza šezdeset i devet dana poslije velikog bajrama. Kurban bajram

Muslimanski narodni pjevač u gradu ili kasabi.

slavi se u spomen, kad je Ibrahim pejgamber, Abraham, na Božiju zapovijed htio da žrtvuje svoga sina Ismaila, Isaka. I da se Bog nije smilovao Ibrahim pejgamberu, pa da mu nije poslao ovna, da ga žrtvuje umjesto sina, još bi se i danas ljudi Bogu žrtvovali. Iz zahvalnosti dakle i u spomen toga dogogjaja, kolje svaki odličniji musliman pretila ovna ili kurbana. Bogataši kolju kurbane ne samo za sebe, nego i za svoje žene i za svako dijete, što više i za ono, koje je tek oživjelo u utrobi materinoj. Narod se i opet obuče u svečane haljine i ide zorom u džamiju. Kada su klanjali sabah, idu kućni starješine svojim kućama, da kolju kurbane. Ko ne može da sâm kolje, klanja dva rećata, uzme nož u ruke i prevuče ga ovnu ispod vrata, kao da ga kolje, a onda ga ko drugi u ime njegovo zakolje. Prije nego će kurbane klati, načine u zemlji male jame, da u nje krv curi, jer je grjehota, da se po toj krvi gazi, ili da ju psi i druge životinje ližu. Kućni starješina zadrži za sebe i za svoju obitelj samo stražnji but i desni bubreg od svakoga kurbana, koga je zaklao, a sve ostalo meso podijeli siromašnim komšijama i drugoj sirotinji.

Prvi dan kurban bajrama osobito je važan za to, jer toga dana dolaze hadžija iz svih zemalja muslimanskoga svijeta, dakle i iz Bosne i Hercegovine u Meku i ondje kolju kurbane.

Svaki musliman, koji je stekao ili naslijedio toliko imetka, da može do smrti opskrbiti sebe i svoju obitelj, da se ne mora kiniti ni ona, ni njegove sluge, mora za svoga života otići na Ćabu*), to jest on mora hodočastiti u Medinu i Meku i pohoditi sveta mjesta gdje je njegov pejgamber a. s. v., živio i svoju vjeru naučao.

A ko zapovijeda muslimanu, da obilazi sveta mjesta? Zapovijeda mu sam pejgamber Muhamed a. s. v., koji veli: „Ko posjeti moj grob, tome sam dužan biti šefaačija, zaštitnik. Ko me posjeti nakon moje smrti, kao da me je posjetio za moga života.“

Hadžije iz Bosne i Hercegovine polaze na put obično četvrtoga dana ramazanskog bajrama, premda neki odu prije, a neki i kašnje. U prijašnja vremena, dok nije bilo dobrih puteva, parobroda ni željeznica, kretali su hadžije iz Bosne i Hercegovine pet, šest i više mjeseci prije bajrama na put, ako su htjeli, da na vrijeme, naime

*) Ćaba je ili Kaaba arapska riječ. To je ime glavne džamije u Meki

na prvi dan kurban bajrama, stignu u Meku. Put u Meku biće dakako još mnogo laglji i kraći, kad se spoji Šam, Damask, i Meka željeznicom, za koju su se svojski zauzeli mnogi turski prvaci i za koju je sultan Abdul Hamid I. darovao znatnu svotu novaca.

Prije nego će hadžije krenuti na put, načini skoro svaki vasijetnamu, oporuku, jer mu Bog može u onom kraju dušu uzeti, pa neka se znade, što će komu iza njega ostati, ako ondje umre. Iza toga pozove on svu svoju akrebu, rodbinu, znance i prijatelje na ručak, da se šnjima prije odlaska još jednom porazgovori i oprosti. „Težak je to dan i domaćinu i putniku i njegovoj kućnoj čeljadi. Čas ga obuzme oduševljenje i ćuvstvo, što je dočekao dan, kada da krene onom stazom i onom mjestu, koje cijelog svog vijeka nosaše u grudima, pa sav sretan i ushićen uz h··ldžinu dovu, molitvu, prosipa biserne suze niz zažareno lice. Čas opet sjeti se svoje nevine dječice, koja su doduše svim obskrbljena, ali gube svog dragog babu — možda za uvijek! Ah kad bi im samo mogao preliti i malo svoga čuvstva, koje je tako prepunjeno slasti svetih ideala, utješio bi ih; ali djeca su to. Ona ne znaju ništa drugo, nego da im babo nekud daleko — daleko odlazi. Eto boreći se s takim mislima, pogje on, a da svoju dječicu od pusta ushićenja ni zagrliti ne može, jer rijetke su snage, koje to mogu podnijeti; jedva ih sve pomiluje jednim suznim pogledom i jedva promuca: „Halalite djeco!“ a u taj čas grkne u avliji množina grla: „Allahu ekber! Allahu ekber!“ „Bog je najveći!“ Kola zvrknu, njega nestane, a u kući sve — možda gotove sirote — udari u plač.“

Iz kuće idu hadžije u džamiju, a sav narod klanja zajedničku dovu za sretno putovanje novim hadžijama. Okrijepljeni i ojačani zajedničkom dovom, izlaze hadžije iz džamije i kreću na teški, daleki put. Hadžije idu naprijed, a kraj njih muftija, ako je u onom mjestu, kadija, hodže, bezi, age i drugi odličnjaci, iza njih ostali narod, a najposlije djeca iz svih mejtefa. Hodže uče pred djecom nekoja sura, poglavlja iz kur'ana, a djeca im glasno odgovaraju: „Amin, amin.“

Tužna je to, ali vjerom zadahnuta povorka. Suze u očima i iskrenu tugu opažaš na licu njihovih rogjaka, znanaca i prijatelja; jedni žale, što i oni ne mogu u posvećenu zemlju, a drugi žale hadžije, jer ko zna, hoće li ih ikada više vidjeti i njihovu milu riječ

čuti. Ko zna, hoće li se oni ikada vratiti u zemlju otaca svojih, u ovu krasnu Bosnu ponosnu i kršnu Hercegovinu, u kojoj su se rodili i uzgojili, i u kojoj su toliko radosti i žalosti, dobra i zla proživjeli. Ko zna, ne će li na moru ili u vrućoj arapskoj pustinji postati plijenom nenadane smrti, ko zna, ne će li im vrući Samum vjetar raznijeti umorne kosti na sve strane — ni za grob im se ne će znati. A naši hadžije stupaju ravno i ponosno, mutna oka, al vesele duše, mirna i ozbiljna lica, kako se tome času i pristoji, jer su si svjestni, da su u Božijim rukama i da ih ono, što im je od Boga sugjeno mimoići ne može.

Ako je u mjestu željeznica, prati ih narod do željeznice, a ako nije, prati ih do izvan rodnoga mjesta. Braća, dobri prijatelji, znanci i rogjaci prate ih i dalje, a često i do granice njihove domovine. Prije nego će hadžije u željeznicu, bace megju školsku djecu nešto sitnoga novca i za čas dva nestane ih u daljini.

U onaj dan, u koji krenu hadžije iz Sarajeva, kreću hadžije i iz drugih mjesta u Bosni i Hercegovini i sastaju se u Bosanskom Brodu. Odavde idu obično svi u Trst, a onda se ukrcaju u poseban parobrod i zaplove preko sinjeg mora. Kod Port Saida zaplove u Sueski kanal i domalo stignu u Bahri ahmer, Crveno more. Vozeći se tri dana kroz Crveno more, dodju hadžije u Jambok. To je luka Medine. Ovdje se hadžije iskrcaju i ostanu tri do četiri dana, da se priprave za put na devama u Medinu. Težak je to put radi silne vrućine, koju povećava ugrijani pijesak. Radi silne danje omare, koja tuda vlada, sjede naše hadžije za najviše vrućine pod čadorima, a putuju samo u večer i po noći. Cijelim putem, kuda hadžije prolaze, izlazi pred njih siromašna Arapčad, moleći sadaku, milostinju. Ovdje moraju hadžije biti na okupu i oprezu, jer zaostane li koji, lasno je, da ga Arapi ulove, oplijene, a bogme i ubiju.

Kakovo čuvstvo osjeća hadžija, kad nakon toli naporna puta ugleda u daljini zidine grada Medine, u kojoj je turbe, mauzolej, sveca Muhameda, lijepo nam opisuje jedan arapski putopisac, koji veli: „Kad ugledah zidine grada Medine, nešto me i nehotice potrese, pa zaustih: „O Bože! To je harem Tvoga sveca; to je sveto mjesto, gdje je Tvoj vahj, poruka, silazio! Dopusti mi, Bože, da pristupim tudi! Neka mi to bude štit, koji će me sačuvati od svih zala. Bože, udijeli mi sreću, da i ja budem dostojan pejgamberova

šefaata! To je mjesto, gdje je Tvoj poslanik čistu vjeru predavao, gdje je u borbi za nju, vijek svoj proveo i najzad u zemlju legao kličući: „Bože spasi mi narod!“

Kad hadžije dogju u Medinu, idu najprije u banju, kupatilo, da se operu, a onda se obuku u nova odijela, da dostojno pristupe grobu svečevu. Kada su se okupali i obukli, namažu se raznim jagovima, mirisnim tekućinama, idu u mesdžidel-haram ili mesdžide

Grob Hazreti Havve u Džidi.

nebij, pejgamberovu džamiju, ljube zemlju, kuda je pejgamber hodao i naučao, a onda kod revzai mutahhere, groba Božijeg poslanika, klanjaju zahvalnu molitvu, što im je Bog tu milost ukazao, da su mogli živi i zdravi prispjeti.

Kada su hadžije proučile zahvalnu dovu na grobu sveca Muhameda, kreću u Meku u znak hidžreta ili putovanja sveca Muha-

meda iz Medine u Meku (622. po Is.) Dva su puta iz Medine u Meku; jedan stari pustarom, a drugi novi natrag u Jambok, a odavde parobrodom u Džidu, a iz Džide opet pustinjom u Meku. Bosanske hadžije putuju skoro uvijek novim putem, pak u Džidi pohode grob Hasreti Havve, Eve.

Pošto su se hadžije u Džidi odmorile, kreću na devama u Meku. Put iz Džide u Meku traje dva dana, a putuju ponajviše noću radi silne vrućine. Starim putem, koji traje deset dana hoda kroz pješčanu pustinju, putuje mnogo više hadžija; tuda prolazi i carska vojska, ili mahnef, koja nosi velike poklone od sultana, a čuva i karvan od arapskih napadaja.

Kada hadžije dogju pred Meku, sjaše s deva i pješice idu u taj sveti grad. Pred njih izlaze iz grada delili, da ih prime u prigregjene konake. Delili su ljudi, koji hadžije razmještaju po konacima, koji ih vode po Meki i koji se brinu da hadžije dobiju sve, što im ustreba — dakle kalauzi, provodići.

Kada su se hadžije u hanovima odmorili, kreću u skupovima prema Mesdžidel haramu, da kod Bejtullaha-Ćabe obave svoju prvu dužnost.

Posjet Meke i Bejtullah-Ćabe dozvoljen je samo muslimanima, dočim je pripadnicima svih drugih vjeroispovijesti strogo zabranjen. Bejtullah obilaze sedam puta, a za tim idu sedam puta od Merve do Safe i od Safe do Merve na uspomenu, kako je Hadžera, žena Ibrahim pejgambera hodala, tražeći po pustinji vodu za svoga sina Ismaila. Kada su to učinili, vraćaju se hadžije u svoje konake, ponajviše u hanove i čekaju, dok svane prvi dan kurban-bajrama.

U Meki je najsvetiji hram svih muslimana — Ćaba. Evo kako nam Ćabu opisuju Edhem-Riza: „U sredini varoši Meće na uzvisitu mjestu jest Mesdžidel haram, to jest harem, ogragjen zidom dvadeset aršina visokim na sve četiri strane. Taj harem dugačak je četiri stotine, a širok tri stotine i šezdeset aršina, te ima devetnaest vrata i sedam munara. Do zida je poredano iznutra u tri reda pet stotina mramornih stupova, koji su po šest aršina široki. Ovi su megjusobno spojeni lukovima, te svaka tri nose po jedno turbe tako, da svega ima oko stotinu pedeset turbeta. Kubeta su sva ispisana i ukrašena raznim bojama. U sredini tog harema nalazi se Ćaba Bejtullah, do koje od zidova haremskih vodi sedam puteva. Ona je vi-

soka dvadeset i osam aršina, a četiri joj se ćošeta zovu: Hadžerul-Esved na istočnoj, Irak na sjevernoj, šamsko na zapadnoj, a jemensko ćoše na južnoj strani. Od Hadžerul-Esveda do ćošeta irakskog imade trideset i dva aršina, od ovog do šamskog dvadeset i dva, od šamskog do jemenskog trideset i jedan, a od jemenskog do Hadžerul-Esveda dvadeset aršina. U istočno je ćoše uzidan znamenit crni kamen, nazvan Hadžerul-Esved. Taj je kamen dignut od tala podrug aršin, te je po njemu ovo ćoše dobilo svoje ime. Ovo je ujedno mjesto, odakle se počimlje tavaf činiti, to jest obilaziti Ćabu. Pošto hadžija pristupi tu, poljubi taj kamen, te onda ide na desnu stranu i obigje Ćabu do sedam puta. Put, kojim hadžije obilaze oko Bejtullaha pokaldrmljen je crnim mramorom, te je širok devet aršina. Ostali je prostor posut pijeskom.

Vrata Bejtullaha nalaze se na sjevero-istočnoj strani izmegju Hadžerul-Esveda i ćošeta irakskog. Visoka su šest aršina i tri i po široka, a od tala odignuta četiri aršina, te su načinjena od sadža, jednog skupocjenog drveta, a izrezana zlatom i srebrom. Ćaba se svake godine prekrije novim zastorom, koji se u Misiru izragjuje od crne svile. Po sredini toga zastora izvezeno je srebrom jedno sure iz kur'ana, koje paše Ćabu naokolo. Stari zastor ostaje čuvarima harema na poklon, a srebreni se pâs skali i od njeg se skuju prstenovi, koji se raznose kao najdragocjenija uspomena po svim krajevima."

Oko Bejtullaha-Ćabe je pozlaćena ograda, koja dijeli Bejtullah od Mesdžidel-harama. Megju stupićima ograde vise svjetiljke, pa ti se, osobito u večer, kada sve svjetiljke gore, otvara prekrasan pogled na Bejtullah-Ćabu. Veliki svileni ćilim, koji Bejtullah-Ćabu sa sviju strana zastre, daje svake godine sultan, kao našljednik Muhamedov na dar, pa ga njegovi vojnici, kada prate hadžije na Ćabu, nose. Kada vojnici donesu novi ćilim, pripane stari šejhovima, koji čuvaju i nadgledaju Bejtullah-Ćabu, a oni ga u komade razrežu i hadžijama prodavaju. Na tima ćilimima hadžije klanjaju ili ih poklone svojim džamijama kao vakuf, da se njima pokrivaju mrtvaci, čija je rodbina i svojta tako siromašna, da ne može kupiti ćohe, kojom će pokojnika pokriti.

Ćabu sagradio je Ibrahim pejgamber. Ona je i prije islama služila Arapima kao hram, te su u njoj držali razne kipove. I kad

Arapi kašnje primiše islam, ona i nadalje osta kao najsvetije mjesto njihovo. Poslije postane ona k'blom — to jest bude naregjeno, da se svaki musliman kada klanja okrene prema Ćabi."

Evo što nam po prilici svete knjige kažu o postanju i sagragjenju Ćabe: Ibrahim pejgamber imao je za ženu Saru, kćer Nahovu. Već mu je bilo sto i pet godina, a još nije imao djeteta. Jednoga dana reče mu Sara, da oženi Hadžeru, njezinu robinjicu, koju joj je neki kralj poklonio. Ne progje dugo, a robinjica zanese i rodi sina, komu nagjenuše ime Ismail. Poslije nekoga vremena ne mogne se Sara slagati sa Hadžerom, a Ibrahim pejgamber umoli Boga, da mu u snu javi, što da učini? Bog mu reče da Hadžeru i njezino dijete popne na devu, da im dade nešto kruha i vode i da pusti devu, neka ide kuda hoće. Gdje deva stane, ondje da ih skine i ostavi. Kada je Ibrahim pejgamber popeo Hadžeru i sina joj na devu, krene ona iz Šama, Damaska, gdje je Ibrahim pejgamber živio, prema mjestu, gdje je danas Meka. Ibrahim pejgamber išao je za Hadžerom, da devu kući dovede. Kad su došli u jednu pustinju, deva Božijim emerom, znakom, stane, a Ibrahim pejgamber snimi Hadžeru i sina joj sa deve, dade joj ono kruha i vode i vrati se svojoj kući.

Kada je Hadžera sa djetetom pojela kruh i popila vodu, stane žegjati i gladovati, a dijete joj počne od gladi i žegji plakati. Zdvojna mati tražila je vodu, ali je nije mogla naći. Ne daleko toga mjesta bila su dva gradića: jedan se je zvao Merva, a drugi Safa. Hadžera je trčala čas prema Mervi, čas prema Safi, ne bi li gdje vode našla. Ona je tako sedam puta išla od Merve k Safi i od Safe k Mervi, ali nije mogla vode naći. Kada je i sedmi put kraj djeteta prolazila, a ono stalo od žegji umirati, opazi da je djetetu ispod noge iz pijeska vrelo provrelo, pa sve ključa. Ona se uplaši, da joj voda dijete ne uguši, pa poviče: „Zem, zem!" „Stani stani!" Pošto se voda zove arapski abu, to je to vrelo dobilo ime Abu zemzem.

Odmah za tim začuje Hadžera glas iz have, vazduha, koji joj dovikivaše: „Ako si gladna, napij se te vode i nasitićeš se, ako si žedna, napij se i napojićeš se, ako si bolesna, napij se i ozdravićeš!"

Kod toga vrela ostane Hadžera punih trinaest godina. Nakon trinaest godina progju tuda neke kirajdžije, kočijaši, s robom na

devama. Oni su bili vrlo žedni i gladni, a bilo je i mnogo bolesnih megju njima. Oni su tražili vodu, ali je nijesu mogli naći. U to će reći jedan od njih: „Ko traži vodu u pustinji, neka je ne traži po zemlji, nego neka je traži u havi.“ Svi sad pogledaju prema nebu i opaze, kako nad jednim mjestom golub kruži. Oni pogju onamo i nadju vrelo, Hadžeru i sina joj Ismaila. Oni se napiju te vode i svi se napoje i nasite, a bolesnici ozdrave.

U isto vrijeme usnije Ibrahim pejgamber san, u kome mu Bog zapovijeda, da svoga sina Ismaila kurban učini. Kada je to isto i treće noći usnio, diže se, sjedne na devu i pogje, da traži svoga jedinca, da ga Bogu žrtvuje. Putujući tako, dogje do onoga mjesta, gdje je bila Hadžera sa sinom svojim, pa joj reče što je usnio. Kad je ona čula, što joj muž govori, reče mu: „Ako je takova zapoviied od Boga, evo ti sina i ti ga kurban učini.“ On uze nož da sina zakolje, ali ne mogne djetinjega vrata prerezati. Sada on udari nožem o kamen, na kome mu je sin klečao i rasiječe ga ozgora do dolje. Taj se kamen vidi još i danas, a u raspuklinu turaju hadžije ruke na uspomenu toga dogodjaja. U to sagje meleć Džebrail, Gabrijel, iz dženneta i donese crnoga ovna zlatnih rogova, koga Ibrahim pejgamber umjesto sina Bogu žrtvova.

Oko Abu zemzeta stane sada Ibrahim pejgamber graditi grad, a kad ga je dovršio, oni ga kirajdžije i njihovi potomci nasele. Tako je dakle Ibrahim pejgamber utemeljitelj Meke.

U spomen, kako je Hadžera tražila vodu za se i za svoga sina, idu hadžije, kao i ona, sedam puta oko Meke, a šejhovi, koji paze na Meku i čuvaju Ćabu i crni kamen Hadžerul - Esved, nalijevaju vodu iz Abu zemzeta u limene posude i prodaju je hadžijama, a oni ju onda kući nose i dijele svojim rogjacima, komšijama i znancima, da je imaju, kada do umiranja dogje.

Abu zemze ili Zemzem kujija pokrivena je danas kubetom, a duboka je šezdeset i sedam aršina, ili po našem računu 50·25 metara. Voda iz toga vrela vrlo je dobra, a muslimani vjeruju, da ima čudotvornu moć. Dvadeset i četiri koraka od Zemzem kujije je glasoviti crni kamen Hadžerul-Esved, koji je uz Ćabu Bejtullah najveća svetinja svih muslimana.

Kada smo govorili o sagragjenju Meke i o postanju Abu zemzeta, da reknemo koju i o Hadžerul-Esvedu. Kada je Bog stvorio

Adem pejgambera, iznio je Božiji meleć iz dženneta Hadžerul-Esved na zemlju i metnuo ga na ono mjesto, gdje je danas Meka. Taj je kamen bio u početku bjelji od mlijeka i svjetliji od sunca, a zvao se je Almaz. Kada je Ibrahim pejgamber gradio Meku, uzidao ga je u gradski zid tako, da je jedna polovica bila unutar, a druga izvan gradskoga bedema. Svaki hadžija, koji ide oko Meke, kako dogje do Hadžerul-Esveda, dotakne ga se dlanovima a onda ih prevuče preko lica i ruku do lakata, kao kad abdest uzima, da mu grijesi na kamenu ostanu. Radi toga, kada se hadžije sa Ćabe vrate, ne ljube ih vjernici u ruku, kako se obično ljubi, nego u dlanove, jer su se oni doticali Hadžerul-Esveda. Hadžerul-Esved je danomice crniji i tamniji, jer prima na se ljudske grijehe — i što ga se ljudi više dotiću, to je on sve tamniji i crniji.

Ali vratimo se k našim hadžijama. „Kad se skupi toliko hiljada hadžija u Meki, krene sav onaj svijet dva dana prije Bajrama u Arefat, mjesto udaljeno tri do četiri sata na istok od Meke. To je poljana, koja se prostire podnožjem Džebeli Rahmeta, velika po prilici jedan četvorni kilometar. Došavši u Arefat obnoć po hladovini, osvanu oni tu uoči bajrama i ostanu cio dan. Taj se dan zove: „Jevmi arefe."

U hadž kao dužnost ne ubraja se dakle samo posjet Medine i Meće, već je najglavniji ovaj dan na Arefatu. Nigdje — činiti se — nije ostala živa duša, već je sve došlo na ovo polje i pritislo ga. Ulazak na Džebeli-Rahmet dozvoljen je samo Šafi mezhebu, te ga stoga i pokrije svjetina toga mezheba. Da ovo razumijemo, moram reći, da se muslimani dijele na četiri mezheba ili sekte. Ali megju tima mezhebima nema ni izdaleka onoliko razlike, a isto tako ni opreke, kao što to opažamo kod raznih kršćanskih vjeroispovijesti, a to za to, jer ni jedan muslimanski mezheb ne izmjenjuje karaktera islama. U islamu nema schizme, raskola, a nema ni hereze, otpadništva; svima je islamskim mezhebima kur'an sv. pismo, svi se bezuvjetno drže zapovijedi kur'ana.

Muslimanski mezhebi razlikuju se megju sobom, i to donekle, samo po obredima. Razlika je n. pr. izmegju naših muslimana, koji spadaju imami Azam ili kako neki kažu, Eazem mezhebu i imami Šafi mezheba samo u tome, što naši muslimani kod molitve ruke

drže pred sobom tako, da gledaju u otvorene dlanove, dočim ih oni iz imami Šafi mezheba niza se spuštaju.

Na vrhu Džebeli-Rahmeta stoji jedan imam, vrhovni svećenik, koji za to vrijeme uči. Tu stoje od podne do ićindije. Veličanstveno je pogledati taj silni, ogromni skup svijeta. Gore imam neprestano uči, pa kad je potrebno u stanoviti čas, dade se znak, obično bajrakom, a stotina hiljada grla u jedan mah složi: „Lebbejke! Allahume lebbejk!“ Cijelom se poljanom razliježu ovi pobožni usklici, u duši se ragja neko ćuvstvo, srce ti se umekša, pa ti od pusta nekog ushićenja suza udari. Veličanstven je to i rijedak prizor. Tako to traje do zapada sunčanog, kadno se topovima objavi svršetak.

Sad se krene sva svjetina prema Meki u mjesto Muzdelifu. Ovdje se klanja akšam i jacija zajedno, pa se krene dalje po noći i osvane u Mini, lijepoj varošici, od koje do Meće ostane jedan do podrug sahat. Tu dakle hadžije osvanu na bajram u jutru, te odmah kolju kurbane. Onaj namaz, koji se obično na bajram klanja hadžije nijesu dužne. Tu se hadžije zadrže sva tri dana bajrama, samo što svaki dan odlaze u Meću, da tavaf čine Ćabu i odmah se opet vraćaju u Minu.

Mina ima do tri stotine dobrih kamenitih kuća. U njoj osim ova tri dana bajrama niko ne stoji, ali se za to za ova tri dana pretvori u najživahniji grad. One kuće uzmu hadžije pod kiriju, a ostala svjetina pritisne polje svojim čadorjem. Ta tri dana udara muzika, pucaju topovi, pale se rakete, a puške nikad i ne prestaju. Cijela se varošica pretvori u najkićeniji istočni pazar, jer cijela okolica snese sve ručne radnje, razna platna, vezivo i t. d. Što se za godinu izradi, to se tu izloži. Drugi i treći dan hadžije su dužne tavaf oko Ćabe a trećim danom u večer svršavaju njihove dužnosti.“

Dok naše hadžije tako kroz sva tri dana kurbanskog bajrama sveta mjesta obilaze, kurbane kolju i dove uče, sastaju se njihovi jednovjernici u domovini u džamijama i uče dove za sretan povratak svojih hadžija, a onda teško čekaju dan i čas, kada će ih ugledati. Kad hadžije dolaze, dočeka ih skoro sav muslimanski svijet iz njihovog rodnog mjesta, ljubi se i pozdravlja šnjima i u slavlju ih prati kućam njihovima. Kada su hadžije kući došle, daruju žene, djecu, znance i rogjake, a donose im ponajviše lijepa turska odijela, knu, misak, amber i druge stvari, koje se ovdje dobiti ne mogu.

Narod u Bosni i Hercegovini vrlo poštuje svoje hadžije. Hadžija je najuglednija osoba u džematu. Ali ne samo da narod svoje hadžije poštuje i da ih sa počitanjem susreće, nego su oni i Bogu dragi, pak je Bog već više puta čudesa činio, da pokaže, kako mu je ovaj ili onaj hadžija omilio. U Banjaluci živio je prije neko stotinu godina neki vrlo pobožni čovjek. Blizu njegove kuće rasla je velika lipa, a ispod te lipe teklo je vrelo bistre, čiste vode. On je svaki dan dolazio na to vrelo, tu je abdest uzimao i Bogu se molio. Jedne godine naumi on, da će na Ćabu. U predvečerje onoga dana, kada će na put, ode na vrelo, uzme abdest i pomoli se Bogu. Kada je molitvu svršio, ode kući, ali zaboravi maramu na onoj lipi. Drugi dan krene on bez marame u Meku i kada je onamo došao, pogje da uzme abdest, ali nad onim vrelom drvo, a na drvetu marama, kao i njegova. On se tomu začudi, skine maramu, a ono njegova pa njegova. On je sad malo napara i ostavi je gdje je i bila. Kada se je kući vratio, ali i njegova marama naparana, kao i ona u Meki. Kada je to narod vidio, znao je, da je to Bog čudo učinio, da ljudima pokaže, kako mu je ovaj hadžija omilio. Kada je hadžija umro, sagradi mu narod turbe, a onu lipu, pod kojom je abdest uzimao i Bogu se molio, prozva hadžijinom lipom. To se turbe i ona lipa još i danas vide odmah iza grada na desnoj strani druma, koji vodi iz Banjaluke u Jajce.

Svaki onaj musliman, koji je naumio na Ćabu, pustio je bradu, jer je to još Adem pejgamber naredio. Brada odaje čovjeka plemenita, ozbiljna, čestita i poštena, koji strogo žive po zakonu Božijem. Za to bi se čovjeku, koji je pustio bradu mnogo toga za zlo uzelo, što se lahkoumnoj mladeži rado oprašta. Koliko naši muslimani drže do brade, vidi se i po tom, što sve starije i uglednije muslimane, koji nose bradu, zovu hadžo ili hadžija, makar da i nijesu bili na Ćabi.

Ali ne samo da bradu nose hadžije, za tim stariji i ugledniji muslimani, nego je puštaju i oni, koji su prije pili kakovo opojno piće, ili se inače nijesu strogo držali zakona Božijih.

Kada ovakav čovjek odluči, da će se popraviti i da će u buduće živjeti kao pravi, savršeni muslim, pusti bradu. Bradu može pustiti kadgod hoće, ali u najviše slučajeva pušta je na jedno četrnaest dana prije velikog ili prije kurbanskog bajrama, da mu do

bajrama malo poraste. Na prvi dan bajrama iza kako je narod sabah u džamiji otklanjao, vikne on pred sakupljenim narodom: „Hodža prouči mi dovu na bradu!“

Hodža će svakom rado „bradnu dovu“ proučiti i dok hodža uči, vjernici glasno odgovaraju: Amin! Amin!

Kada narod izagje iz džamije, čestita pokajniku ne samo bajram, nego i bradu govoreći: „Bajram mubarekj olsun!“ a onda: „Mubarekj brada!“ a on im odgovara: „Allah razi olsun!“

Iza toga pozove on, ako je imućniji, sve svoje znance, rogjake i prijatelje kući svojoj, gdje mu berber prema propisima vjere obreže bradu i brkove, a onda ih časti kafom, limunadom i šerbetom.

Ako se ovakav čovjek otsele uvijek strogo drži zakona Božijih i sveca Muhameda, uopće ako živi život krjepostan i Bogu ugodan, pak se ne treba bojati, da će s pravoga puta saći, veli se, da je stekao ružd u vjeri, što znači, da je postao zrio ili savršen muslim, a to je naravno velika čast za njega i pred Bogom i pred ljudima.

Mevlud ili bolje mevludi šerif je arapska riječ, a znači rogjenje. Mevludi šerif slavi se na uspomenu one noći, kada se je Muhamed pejgamber rodio. Muhamed pejgamber bio je sin Abdulahov, unuk Abdul Muttalibov, a praunuk Hašimov. On potječe od plemenitog roda Korejševića, a rodio se je u Meki, u ponedjeljak 12. rebiul evela.

One noći, kada se je Muhamed pejgamber rodio, dogodilo se je više čudesa. Sva ta čudesa učinio je Bog za to, da pokaže svijetu, da je Muhamed Njegov ljubimac i najveći pejgamber, te da donosi na svijet čistu nauku Njegovu. Mjesec, u kome se je Muhamed pejgamber rodio, zvao se je, kako rekosmo, rebiul evel, ali to ime nosi on danas samo kroz prvih jedanaest dana, naime do rogjendana Muhamed pejgambera. Od onda pa do konca zove se mevlud.

Uoči mevluda upale se kandilji na munarama kao i za ramazana i obaju bajrama i pale se sve vrijeme dok mevlud traje. Kada se mevlud u džamijama uči, donose ljudi, koji mevlud daju, šerbe u ibricima i maštrafama, čašama, obično plave, crvenkaste ili zelenkaste boje i idu od jednoga vjernika, pa i inovjerca, ako je u džamiji, do drugoga, te im daju, da piju ovo šerbe. Neki ga pije iz maštrafe, a neki iz ibrika, kako već na koga reda dogje, ali ć

skoro svak prije nego će piti, metnuti svoju vrlo tanku maramu od beza na grljak od ibrika ili na čašu, pa pije preko one marame. To čine iz dva uzroka; prvo radi čistoće i zdravlja, a drugo jer im je to Muhamed pejgamber preporučio. Šerbe piju vjernici na uspomenu, kako je mati Muhamed pejgambera, kada ga je rodila, zatražila i ispila čašu šerbeta.

Kada vjernici ispiju šerbe, dolaze oni isti ili drugi ljudi i kade ih gjunlakom, tamjanom, karanfilom i udgačom, nekim drvom, sličnim tisovini što ga hadžije donose sa Ćabe, a onda škrope jednoga za drugim mirisnom vodom od ružica i drugih mirisnih bilina. To oni čine na uspomenu, kako su meleći, angjeli, kadili i škropili majku Muhamed pejgambera kada ga je rodila.

Svi muslimani uopće, a isto tako i naši, odani su nauci, jer ih vjera sili i potiče na duševni rad. Nauka je fars, to jest obligatna dužnost za svakoga muslimana i muslimanku i onaj, koji ne bi tražio nauke, griješio bi teško i naspram Boga i naspram dobrih ljudi. Najveći Božiji poslanik i milosnik Muhamed pejgamber, veli na jednomu mjestu: „Znanje je fars za svakoga muslimana i muslimanku", a na drugomu: „Traži nauku pa makar i u Kini."

Arapi, ti najinteligentniji i najprosvjetljeniji muslimani, imaju vrlo mnogo prekrasnih poslovica i mudrih rečenica, u kojima ima lijepih misli o svemu što je ljudima korisno, a isto tako i o nauci. Jedna njihova poslovica veli: „Traži nauku od bešike do motike", a druga: „Uči od onoga, koji ti znanje daje" jer: „Znanje jednoga čovjeka nije samo za njega, nego da drugima koristi."

Vjera zapovijeda muslimanima, da traže nauku i znanja najprije kod muslimana, ali ako ne mogu naći dovoljno znanja kod muslimana, neka ga potraže kod koga drugoga, bio on koje mu drago vjere i narodnosti. Iza muslimana valja im dakako nauku potražiti najprije kod ehli kitaba, naime kod onih, koji vjeruju u jednoga Boga, a onda tek kod naobraženih višebožaca. Za to i kaže imami Ali: „Nauka nije samo za muslimana, uzmi je makar i iz usta višebožaca." Ili: „Kada se s kim družiš, gledaj mu na pamet, a ne na vjeru, jer njegova vjera njemu, a znanje tebi."

Naši muslimani u Bosni i Hercegovini zaostali su istina u znanju za svojim istovjercima, a na po se za Arapima, ali tome nijesu krivi oni, nego njihov smještaj, njihov maleni broj, a na po

Muslimanski imućniji gragjanin.

se to, što su sve do najnovijeg doba, sve do okupacije, bili pod puškom i handžarom, a istorija nas uči, da gdje Davor svoje krvavo kolo vodi, tu spavaju znanja i umijenja.

Naši su muslimani od naravi jak, zdrav i duševno još sasvim svjež elemenat i za to će lijepo napredovati. Da će se oni sve to ljepše razvijati, dokazuju nam i današnji uspjesi. Oni su popravili svoje školstvo i osnovali gjačko potporno društvo „Gajret". Oni su uredili svoje vakufe i osnovali nekoliko novina, a hrvatskoj književnosti dali više vrsnih pripovjedača i pjesnika.

Elemenat dakle, koji je u tako kratkom vremenu mirnoga razvitka toliko toga na kulturnom polju učinio, nije, niti može biti indolentan, nije, niti može biti za kulturu nesposoban.

Muslimani u Bosni i Hercegovini dijele se na begove, age, trgovce, zanatlije i seljake. Bezi, ti stari bosanski vlastodršci i plemići, pak onda mnoge age, većim su dijelom posjednici, a imaju veće ili manje komplekse zemalja. Na tima zemljama živu seljaci, njihovi kmetovi. Kmetovi su većim dijelom kršćani, premda ima dosta kmetova i muslimana. Neki bogati age i begovi imaju u jednom komadu toliko zemalja, da na njima može živjeti i po koja stotina kmetova. Svaki kmet, naime otac obitelji, ima svoj dio zemlje, koji se zove kmetovsko selište, čitluk ili čifluk.

Obično u sredini čifluka zadržao je gospodar sebi jedan komad zemlje, koji on sam obragjuje ili ga daje komu u najam. Takav komad zemlje, zove se begluk. Na beglucima grade bezi i age ljetnikovce, tako zvane čardake. U tima čardacima živu oni po nekoliko mjeseci ljeti i u jesen ili ih predadu zakupnicima, ili u njima drže svoje subaše. Subaše su obično nešto inteligentniji muslimani, koji znadu čitati i pisati, i koji se razumiju u narodno gospodarstvo. Kad dozrije žito i drugi jesenski usjevi, dužni su oni, da pobilježe sve, što je na begovskoj ili aginskoj zemlji urodilo, i da od kmetova uberu hak, zakonom propisanu trećinu. Od ubrane trećine dobiva subaša obično desetinu in natura i to mu je plaća za njegov trud.

Zakonom od 14. safera 1276. po hidžri ili hidžretu, kmet je od svoga age ili bega sasvim neovisan; on je slobodan, ali mu mora davati trećinu od svega, što mu je na begovskoj ili aginskoj zemlji urodilo. Osim toga plaća on i zemaljski porez, to jest desetinu od svega, što mu je te godine urodilo, bilo to u sijenu, žitu, voću ili

povrću. Od goveda, konja, ovaca i druge domaće životinje ne plaća on ni trećine, ni desetine, ali plaća državi brojačinu od sitne stoke; od koza i ovaca. Dok kmet daje svomu agi ili begu propisanu trećinu i zemaljski porez, ne može ga beg ili aga protjerati sa svoga zemljišta, a ne može mu niti zapovjediti, koliko će i što će koje godine na kojoj parceli posijati ili posaditi. Isto tako ne može ni kmet bez osobitoga uzroka i dozvole oblasti ostaviti svoga agu ili bega i prijeći komu drugomu.

Musiimanski seljak: aga, eventualno i kmet u Posavini.

Kmetsko selište prelazi od otca na sina, pa i za njega vrijede ista pravila i obveze, koje su vrijedile za njegova oca. Ako je kmet stekao nešto novca, može se otkupiti, ako to beg ili aga dozvoli i ako se šnjim o otkupnoj cijeni sporazumi. U tom slučaju prelazi zemlja s age ili bega na kmeta, koji ju je kupio. On prestaje biti kmetom i postaje svoj gospodar.

Naši muslimani stanuju većinom u drvenim kućama. Tek u novije doba stali su i oni sve to više graditi kuće od kamena ili od

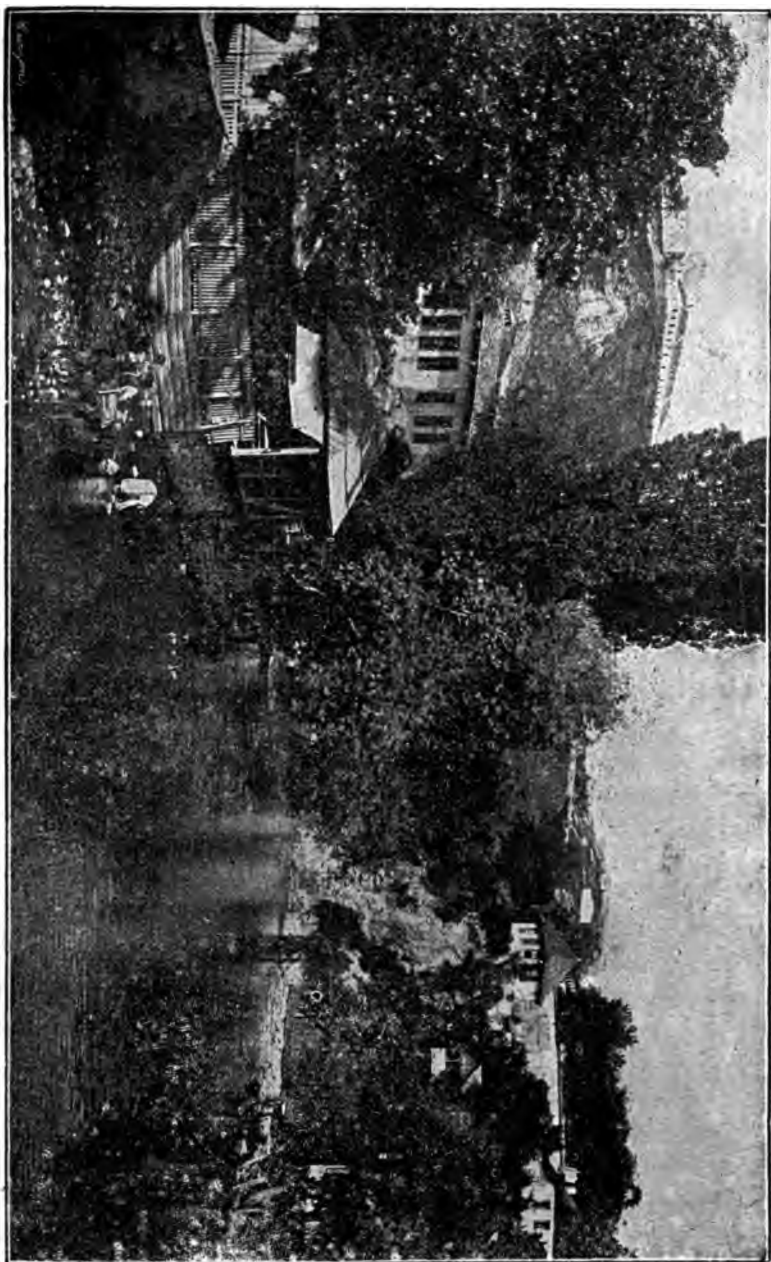
opeka. Za turske uprave u ovim zemljama, stanovali su skoro svi u drvenjarama, a samo neki te neki imao je zidanu kuću. Te kuće zvao je narod kulama, a bile su znakom velikoga blagostanja i bogatstva. Kuće su naših muslimana skoro uvijek četverouglate zgrade, te su izvana i iznutra bijelo okrečite i vrlo čiste. Skoro sve muslimanske kuće po gradovima, a i po selima su na jedan boj. Donji je boj u mnogo kuća od kamena, dočim je gornji skoro uvijek od drveta, a zidovi od ćerpića (Riegelwand). Starinske su bosanske, a na po se muslimanske kuće ozdola nešto manje, a gore i šire i dulje nego u prizemlju. U donjem boju, koji je, kako vidimo, čvršće

Muslimanski seljak: aga, eventualno i kmet u srednjoj Bosni.

i solidnije gragjen, stanuje naš musliman zimi, a u gornjem ljeti. U donjem je boju malo zraka, a još manje svjetla jer ima malo prozora. Tim više zraka i svjetla naći ćeš u gornjem boju, jer tu ima prozora u izobilju, a ima i takovih kuća, u kojima se je poredao prozor do prozora.

Iz prizemlja vode u prvi boj obično uski strmi basamaci, a kraj basamaka je drvena perda, koja leži na lijepo izrezuckanim daščicama. Perde i daščice su obojite žutom ili crvenom bojom. Što ti obično u oči upada, kada se uzpneš tima basamacima u prvi boj

Kahva i muslimanske kućice na Bendbaši nad Miljackom u Sarajevu.
(Da se vidi, kako naši muslimani umiju da izaberu zgodna mjesta za svoje stanove i zabavice.)

muslimanske kuće jest to, što skoro u svakoj većoj i ljepšoj kući dogješ najprije u četvero, petero i šesterouglato predsoblje. U svakom su zidu predsoblja po jedna vrata, koja vode u posebnu odaju. To je ne samo lijepo i praktično, nego u onim kućama, gdje obitelj stoji pod istim krovom sa kućnim starješinom, upravo nužno.

Kako naši muslimani vrlo ljube prirodu, ne paze mnogo, da su im kuće na drumu i da se redaju jedna do druge, kao što je to u modernim zapadno evropskim gradovima, nego oni grade kuće ponajviše uz rijeke i potoke, po gorskim obroncima i drugim zgodnim mjestima, odakle se pruža lijep vidik na sve strane.

Na kućama koče se visoki, obično strmi krovovi, koji su često viši od same kuće. U onim krajevima, gdje ima šume, kuće su pokrivene daskom, a u onima, gdje nema šuma, na po se u Hercegovini, kamenim pločama, a u novije doba i opekama.

Na krovu je svake drvene kuće kućna badža, otvor kroz koji se dim pušta, jer naši, pa i odličniji muslimani, lože i danas na bânku, a samo u vrlo rijetkim kućama naći ćeš i to od novijeg doba štednjake (Sparherd.)

U selima, kasabama pa i u nekim gradovima, osobito u Krajini i Posavini naći ćeš pred skoro svakom imućnijom muslimanskom kućom visok plot ili tarabe, da se u avliju ne vidi. Obično pod pendžerima harema i to na sokačnoj strani, smjestio je naš musliman megju tarabe i kuruzanu. Ko je bogatiji ima dvije, tri, pa i više kuruzana. Te kuruzane ne samo da nadomještaju plotove, nego su i neka vrst reklame, neka se biva vidi, da ono nije fukarska, nego bogataška kuća.

Kuruzane leže skoro uvijek na jakim drvenim ili kamenim stupovima. Pokrivene su daskom ili crijepom, a opletene pleterom ili su zbite od dasaka.

Imućni ljudi, a osobito ugledniji bezi i age, sagradili su oko kuće visoke zidove, da se odnikale u avliju vidjeti ne može.

Odličniji i bogatiji begovi, pak onda mnoge age, a i nekoji trgovci, imaju po dvije kuće za stanovanje. U jednoj kući stanuje gospodar sâm i dočika u njoj svoje znance i prijatelje, a u drugoj stoji mu obitelj. Kuća u kojoj stanuje on sâm, zove se selamluk, ili kako neki kažu ahar, a gdje mu stoji obitelj, harem ili haramluk. Siromašniji musliman prima gosta i prijatelja u istoj kući, u kojoj

Muslimanska kuća u selu. Ozdola zidana, ozgora drvena.

mu je i obitelj, ali u posebnoj, za to već odregjenoj odaji. U nekim aharima stanuje gospodar u prvom boju, dočim su mu dolje, u „podrumu“ konji i goveda.

Konja ljubi musliman više nego ikoju domaću životinju, vidi mu se na licu, koliko uživa, kada se baci „na sapi debela gjogina.“ Pa kako da i ne ljube svojih konja, kada su im konji vrlo lijepi; istina maleni, ali za to živa i vatrena pogleda, ustrajni i brzi. Da u Bosni i Hercegovini nalazimo dosta u istinu vrlo lijepih konja, uzrokom je oplemenjivanje domaće pasmine sa hatovima čiste arapske krvi, koje su još za otomanske vlade u ove zemlje dovodili sultanovi valije, paše i drugi časnici. Poslije okupacije radilo se je još i više oko oplemenjivanja bosanskih konja, pa ne samo da se godimice u Bosnu dovodi sve to više hatova čiste arapske krvi, nego je visoka zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu odredila i nagrade za najljepšu ždrijebad, a uvela je i trke domaćih konja i odredila nagrade onima, koji uteku. Danas ima u Bosni i Hercegovini do osamdeset hatova čiste arapske krvi.

Na skoro svakoj muslimanskoj kući, na selamluku, dotično aharu i na haremu su veći ili manji balkoni obično izgledom u bašću. Te balkone zove narod divanhane ili kamerije, te su oni obično u proljeću i ljeti vrlo mila obitavališta naših muslimana.

Musliman ljubi gosta i vrlo mu je drago, ako ga što više znanaca i prijatelja, a osobito na velike blagdane posjećuje. On jednako rado i iskreno dočika inovjerca, kao i muslimana, a osobito mu je milo, ako mu dogju ugledniji i odličniji ljudi, bilo to činovnici ili gragjani. Onda on ne zna, kako bi ih bolje dočekao i gdje bi im ljepše mjesto našao.

Čim su gosti sjeli na mindere i sa domaćinom se za zdravlje upitali, ulazi u sobu hizmećar, kućni sluga, i nosi na tabaku, tasse, slatko. Slatko je neka vrst kompota od ružica i jabuka, a ponajviše od tunja, meda i šećera. Slatko meću obično u plavu ili crvenu staklenu posudu, a pokraj slatkoga ili u slatkom je zlatna ili srebrna kašika. Osim slatkoga su na tabaku i čaše pune hladne vode. Sluga nosi slatko od gosta do gosta i svaki uzme nešto slatkoga, metne ga u usta, a iza toga pije kap, dvije vode. Hizmećar ima na ramenu ili na tabaku peškir, kojim si gosti iza slatkoga otiru ruke i usta. Kada je ovako sve goste redom podvorio, nosi isti ili koji

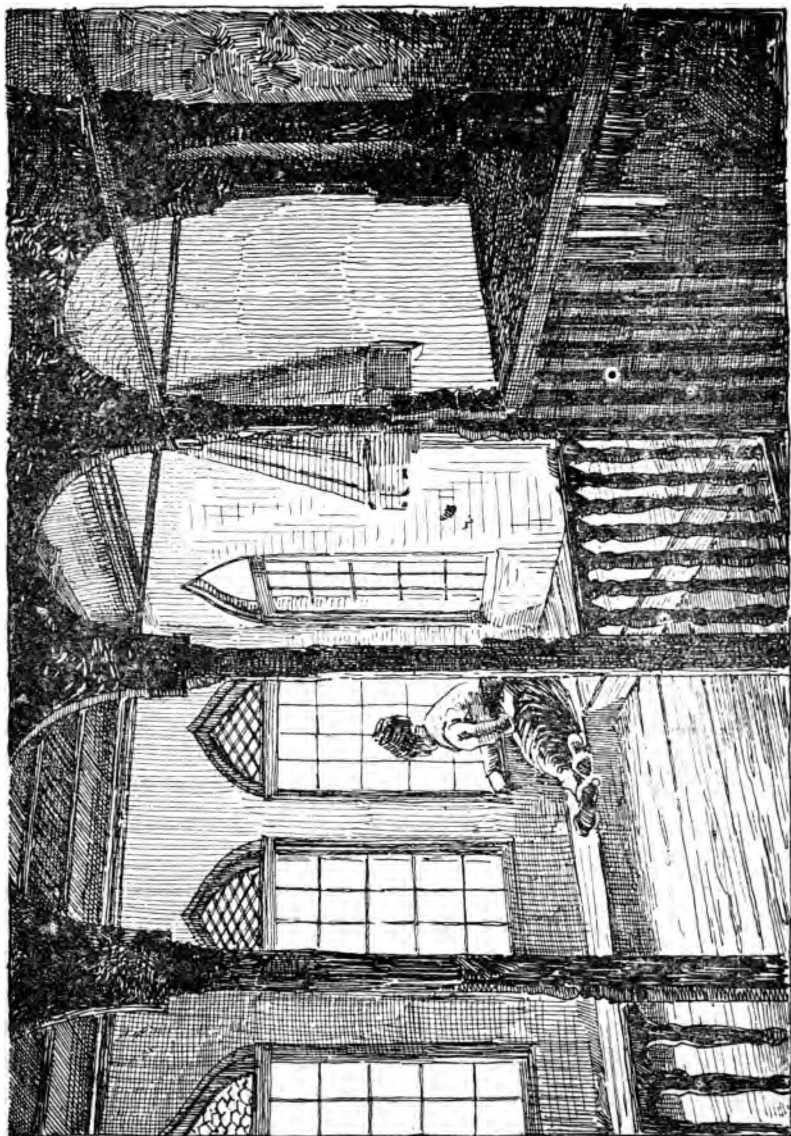
drugi hizmećar na tabaku šerbe ili limunadu i opet dvori goste redom, kako sjede. Iza toga ustane sam kućedomaćina, da podvori goste cigaretama. U znak poštovanja naspram svojih gostova i prijatelja, dotakne se on lijevom rukom prsa, a desnom dodaje cigarete. Osim sa gotovima cigaretama, časti on goste i duhanom. On metne duhan u papirić, zamota ga ali ne zaslini, nego ga dade gostu, da ga on sâm dogotovi i zaslini. Kada je ovako dao svakomu po jednu cigaretu, upali šibicu i svojom mu rukom pripali. Ako je zimno doba, uzme mašicama žeru iz mangale i dodaje redom svima gostima da zapale.

Mangale su, ili kako ih neki zovu, dagare, dosta duboke posude od bakra ili zemlje, kojima griju svoje stanove, dućane i radionice. U mangalu metnu do polovice pepela, a ozgora ćumur, ugljen. Da im ugljik ne naškodi, iznesu mangalu na sokak ili u avliju, pa kada se je ćumur dobro razgorio i u žeru pretvorio, unesu je u kuću ili magazu, a za veću sjegurnost metnu u žeru velik čavao ili komad čistog željeza ili koje druge kovine. Da bude u kući što ljepši miris, metnu na žeru nešto ćaben trave (uda), koja vrlo ugodno miriše. Ćaben travu donose hadžije iz Ćabe i odatle joj ime.

Ustaneš li zimi rano u jutro i kreneš kroz bosansku čaršiju, opazićeš pred skoro svakim dućanom po jednu dagaru punu do vrha ćumurom, a prljavi šegrt uzeo je komad debela papira, dasku ili što takova i maše njom nad ćumurom, da se što prije razgori. Ja ne znam, kako ni za što, ali ja sam u tom uživao neku nasladu i za to sam svakoga jutra rano ustajao, da se mogu megju dagarama prošetati, sa šegrtima pošaliti, a u nuždi bogme i ruke ugrijati.

Ako dogješ u kuću kakovom starom uglednom begu ili agi, koji puši nargilu, pa ako si mu osobito mio i dobro došao gost, on će zapaliti nargilu, popušiti dva, tri dima, a onda će tebi dati, da i ti zadimiš. Na kraju dolazi crna kafa. Iza druge kafe, koju narod u šali zove kandžija, ili sikteruša, ustaju gosti i praštaju se sa kućedomaćinom, jer je sad doba, da se odlazi i drugim posjetnicima mjesto ustupi.

Osobito ugledna gosta i vrlo dobra prijatelja, ili rogjaka, na po se, ako je došao iz daleka ili ako ga nije dugo vidio, posadiće

Selamluk, dotično ahar, iznutra.

domaćina na svoje mjesto i sâm će ga ne samo duhanom, nego i jelom i pićem podvoriti. O tom pjeva i narodna pjesma:

Lipo ga je paša dočekao,
Na svoje ga misto posadio,
Svojim ga je ćurkom ogrnuo,
Šećerli mu kahvu dodavao.

Žene časte isto tako svoje prijateljice, samo što će domaćica, ako joj je gošća vrlo draga, cigaretu sama zapaliti i nekoliko dimova popušiti, a onda ju onako dimeću podaje svojoj gošći ili prijateljici.

Niti u haremima, niti u selamlucima nemaju muslimani ni izdaleka onoliko pokućstva, koliko ga to kod nas u skoro svakoj odličnoj kući nalazimo. Kao svuda, tako se i u muslimanskoj kući opaža ne samo lijep red i čistoća, nego jednostavnost i praktičnost. U sobi, u kojoj musliman dočeka svoje goste i prijatelje, u selamluku, a kod odličnika i u tako zvanoj šikli odaji, ima on sećije, neka vrst niskih dosta širokih klupa od drveta, koje su poredane i pričvršćene uza zidove. Na sećijama su dugačka i kao sećija široka šiljteta, prekrita makatom, tkaninom sličnom ćilimu. Makat je u odličnika često izvezen srebrom i zlatom. Mjesto matraca imaju neki na sećijama mindere, ispunjene vunom ili kostrijeti. Neki pune mindere i milavom, vrlo finom travom, sličnom donekle šašu, koja iz vode raste. Bogataši prostiru na mindere svilu i kadifu, a siromašniji meću pokrivaće od basme ili čohe. Sirotinja nema mindera, nego samo sećije, koje su hasurama pokrivene. U kućama odličnika su na sećijama fini jastuci, koji su uza zidove prislonjeni. Jastuci su obično od iste gragje i iste boje, koje su i minderi.

Sve sobe naših, pa i siromašnih muslimana, prostrte su ćilimima. Neki bogataši imaju vrlo velike i fine ćilime, a vidio sam i takovih, koji su po mjeri u jednom komadu otkani tako, da svaki pokriva cijelu sobu. Velika sirotinja prostire svoje sobice hasurama, ili ćilimima, koji se inače zovu ponjave i koje su sâmi načinili od starih krpa i konaca. Kada musliman ulazi u kuću; bilo u svoju ili u tugju, ostavlja on pred vratima cipele ili papuče i ulazi bosonog ili u čarapama u sobu, da ne zaprlja ćilima.

U svakoj muslimanskoj kući koči se, obično za vratima visoka, uska, ali vrlo dobra bosanska furuna, peć, koja je obično žutom ili

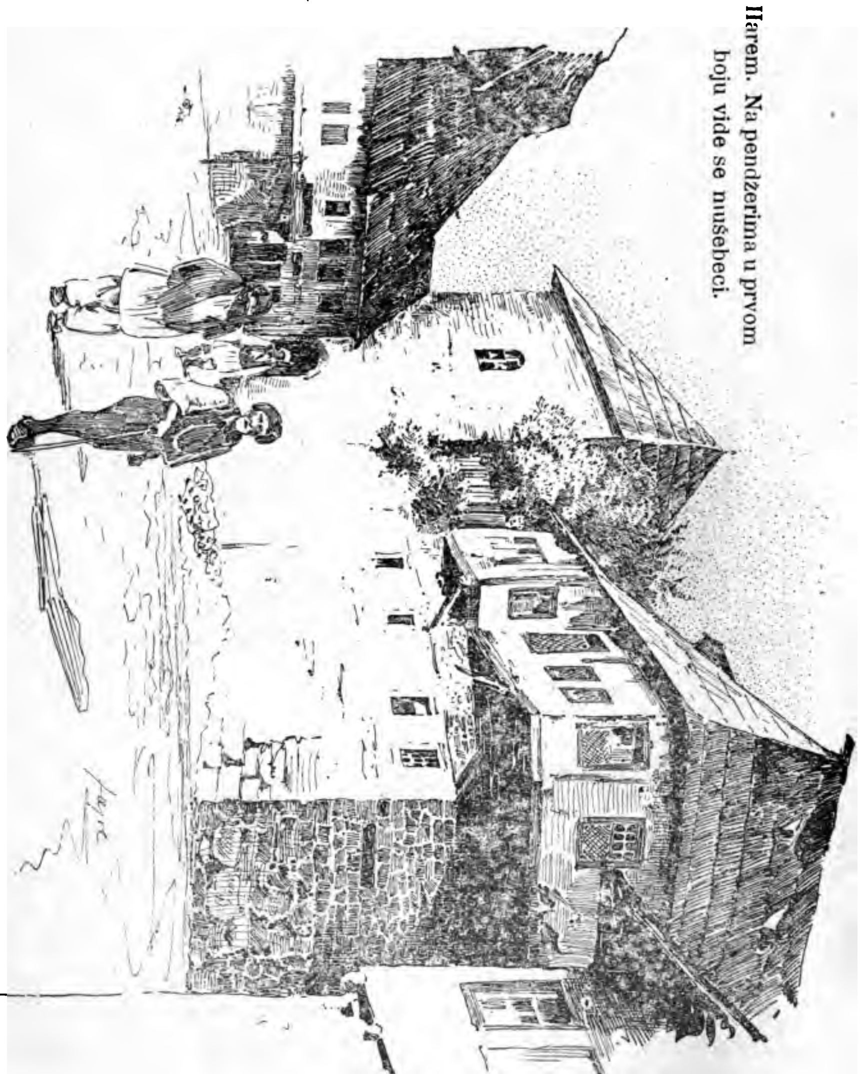
crvenom bojom obojena. Pokraj peći u spavaćoj je sobi hamam ili kupaonica za umivanje i obredno pranje. Obično kraj hamama naći ćeš i dolaf, ormarić u zidu, u kome drže stvari, koje im svaki čas trebaju, kao što su lule, duhan, čaše i t. d. Stolova i stolica nijesu naši muslimani sve do najnovijega vremena poznavali, a i danas naći ćeš ih samo u kućama aga i begova, trgovaca i nekih effendija. Na zidovima u sobama odličnijih muslimana opazićeš lijepo uokvirene stihove iz Kur'ana, a u nekima su slike, koje nam prikazuju Hadžerul-Esved, Ćabu, Meku, Medinu ili koje drugo mjesto iz svete zemlje. Svjetskih slika, a osobito kipova nemaju, jer im to vjera zabranjuje.

Muslimanska kuća u varošici ili kasabi. Kraj nje vidi se t. zv. kula.

Kod odličnika opazičeš na zidu i lijep velik sahat i ogledalo, premda strogo po zakonu ogledala ne bi smjeli imati, jer ono čovjeka na taštinu pobugjuje. U spavaćim sobama naših muslimana nema kreveta, nego oni spavaju na jastucima i dušecima. Prije nego će na počinak, postave oni na ćilime dušeke i jastuke i spavaju tako pod svojim pokrovom kao u najudobnijem krevetu. Kada su u jutro sa dušeka ustali, metnu dušeke u musandere, da im ne smetaju ili ih spremaju u velike masivne sanduke od orahovine,

koji su sprijeda vrlo lijepo izrezuckani. Oni nemaju ni ormara, nego im odijela po zidovima vise ili običnije na srgu. Ženska odijela i

Harem. Na pendžerima u prvom boju vide se mušebeci.

rubine slažu i spremaju u sanduke, jer je velika sramota, da ženska odijela i rubine na zidu kao muška vise.

Kada naš musliman u jutro ustane, umiva se iz ibrika. Ibrici su posude iz bakra ili mjedi sa použim grlom. U ibricima drže oni vodu za piće, umivanje i uzimanje abdesta. Siromašniji musliman lijeva sebi vodu na ruke sam ili mu lijeva žena ili koje dijete. Bogatiji ima slugu, koji u jednoj ruci drži ibrik, a u drugoj legenj, plitku posudu od bakra ili cina, sličnu lavoiru, pa dok gospodar pere ruke i lica, drži mu sluga legenj pod rukama da voda po podu ne teče. Sluga ima na ramenu peškir, pa kada se je gospodar umio, uzme peškir slugi s ramena i tare ruke. Dok se pere čući on i

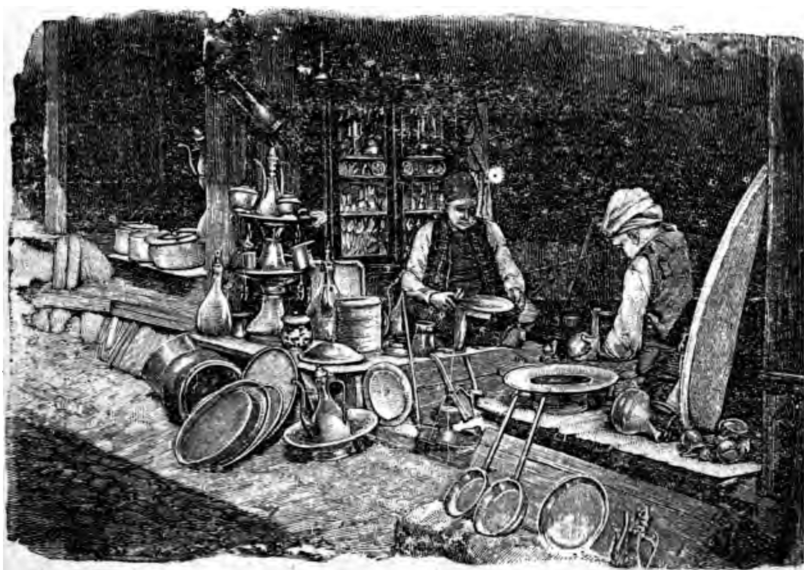
Lijevo ozgor ibrik s legenjom. Ostalo razni istočnjački luksuriozni predmeti.

sluga mu. Čučanje je ne samo u muslimana, nego i u svih Bošnjaka, uopće vrlo u običaju, pa sastanu li se dvojica, trojica ili više njih na ulici, u polju ili gdje drugdje, gdje nema mindera ni sećija, čučnu oni, pa se tako po sahat, dva i više razgovaraju, a da ih noge ne zabole.

Pranje i kupanje je kod muslimana zakonom propisano i za to ćeš u skoro svima većim mjestima Bosne i Hercegovine naći javna kupališta, koja se takogjer zovu hamami. I u narodnoj pjesmi spominju se više puta hamami, a osobito su lijepe one pjesme, u kojima se opisuje kako se djevojka kupa i oblači:

Kad to čula ajkuna divojka,
Uze ibrik i raki safuna,
Ona ode u vruće hamame,
Umivala bilo lice svoje,
Nagizda se što god može bolje.

Musliman vrlo ljubi obiteljski život, pa je li stekao toliko imetka, da može uzdržavati sebe i obitelj, on si savija domaće gnijezdo, da sa družicom svoga života dijeli dobro i zlo, što mu je od

Muslimanska radionica, u kojoj se izragjuju razni metalurgični predmeti.

Boga sugjeno dok na ovoj zemlji živi. Muž je otac i glava obitelji, komu se drage volje i bez prigovora pokorava žena i djeca. Koliko žena poštuje muža, vidi se po tom, što ga od dragosti i iz poštovanja zove aga ili beg, to jest gospodar, premda on niti je aga, a još manje beg, već više puta skrajnja sirotinja. Svoju djecu ljubi musliman vrlo nježno i pazi ih, kao oči u glavi, jer su ona njegovi našljednici, krv od krvi njegove, pùt od pùti njegove. Kao što ljubi djecu, isto tako ljubi i ženu, ali ne toliko radi nje same, koliko za to, jer je ona mati njegove djece.

Malo ćeš gdje naći onako nježan obiteljski život, kao kod bosanskih muslimana. Premda naš musliman može da oženi dvije, tri, pa i četiri žene, uzima on rijetko kada više od jedne. Samo u iznimnim slučajevima, a osobito, ako mu prva žena nema djeteta ili ako ragja samu žensku djecu, uzima on drugu ženu, da ne govorim o trećoj i četvrtoj. Ako je uzeo drugu ženu, mora je po zakonu isporediti sa prvom i dati joj sva prava kao i prvoj.

Ali ne samo da musliman može sebi na prvu ženu dovesti drugu, nego je može i pustiti, ali za to valja da ima važna uzroka. Kad muž pusti ženu, mora joj platiti nićah, to jest svotu novaca, kako su to još prije vjenčanja ugovorili.

Broji njojzi gospodske nićahe,
Broji njojzi stotinu dukata.

Isto tako može i žena ostaviti svoga muža, ali joj onda muž ne mora dati nićaha, što više, ona mu mora vratiti i ono ruha, što joj ga je on prije vjenčanja kupio. Ako muž pusti ženu, može odmah drugu vjenčati, ali se njegova bivša žena ne može udati, dok ne progje iddet t. j. četiri mjeseca i deset dana otkako su se razvjenčali. Udovica se može po drugi put udati tek iza četiri mjeseca i deset dana poslije smrti prvoga čovjeka. Žena, koju je muž ostavio, zove se pušćenica. I narodna pjesma spominje pušćenice na više mjesta. Momka oženili, a on mjesto da ide u halvat, sobu za mladoženje, neljubljenoj djevojci, uzima sedefli tamburu i pjeva svojoj dragoj:

„Sada misli Hata Hadžagina
„Da ja ljubim prebijelo lice.
„Ne ću Hate, ti mi živa bila
„I tako mi ti sugjena bila
„Jal' divojkom, jali udovicom,
„Jal' ako će tri put pušćenicom.

Muslimanske se žene i djevojke kriju, jer im to zakon nalaže. Osobito žene moraju dobro paziti, da ih koji muškarac, ako im nije u rodu, ne vidi. Baš radi toga su skoro sve muslimanske kuće i avlije ogradite visokim zidom ili tarabama, a na prozorima harema su guste drvene ili gvozdene rešetke. Drvene rešetke zovu se mušepci, a gvozdene, demiri; prozori pako, na kojima su gvozdene rešetke, zovu se demiri, ili demirli pendžeri. Na divanhanama, u ha-

remima takogjer su demiri ili mušepci, da mogu žene i djevojke vidjeti što se vani dogadja, a njih da niko opaziti ne može.

Na vratima je skoro svake bolje muslimanske kuće gvozdena halka i na tu halku udara onaj, koji želi u kuću, da ga ukućani čuju i u kuću uvedu. Samo kod vrlo siromašnih muslimana nema halke na vratima, ali za to ipak ne će strani muškarac u kuću unići prije, dok nije udario štapom ili rukom o tarabe ili vrata, da ga ukućani čuju, ili dok nije po imenu zovnuo kućnoga domaćinu ili koga drugoga muškarca iz one kuće. Ako mu se ovaj ne odazove, zna se da ga nema kod kuće, a onaj onda odlazi, da ga gdje drugdje potraži. To udaranje o halku ili o tarabe, upravo im je u krv prešlo, pak za to, ako ti kakav musliman želi u kuću doći, udariće štapom o tarabe ili vrata, ili će te barem po imenu zovnuti, premda dobro znade, da to nije od potrebe, ali i ovdje se obistinjuje ona narodna, koja kaže: „Nauka je muka, a oduka tri sta muka.“

Da se ženi ne desi prilika, da je koji nepoznat muškarac vidi, dužan je muž, da joj ili on sam ili njegova družina sve u kuću prinese, a ona da onda dalje radi. Djevojke se ne moraju toliko kriti kao žene, ali i one moraju paziti, da ih osobito koji inovjerac ne vidi. Za to one mogu i na vodu ići, ako nije vrelo daleko, ali ne smiju nipošto u čaršiju, da što kupe ili prodaju.

Ima nekih krajeva u Bosni i Hercegovini gdje se muslimanske žene i djevojke sa sela ne kriju, ali tih je vrlo malo. Ne kriju se jedino u dolini rijeke Rame, gdje živu sami muslimani i katolici i u sjevero-zapadnom dijelu Krajine, u Turskoj Hrvatskoj. Za što se ne kriju one u dolini Rame, ne znam, niti mi to znade ko kazati; u Krajini mislim da se ne kriju za to, jer su na granici, a drugo, što ih ima dosta siromašnih, pa i one moraju kao i muževi im i u kući i u polju raditi.

Ima mnogo ljudi kod nas, mislim u Hrvatskoj, a i po cijeloj Austro-Ugarskoj monarkiji, koji misle da bosanska muslimanka ništa ne radi, a nije ni čudo, kad tako misle i pišu neki inače dobri putopisci, koji su ove zemlje doduše proputovali, ali nijesu naših muslimana i njihovih običaja proučili. Bosanska muslimanka ne samo da je vrlo marljiva, nego je i dobra i štedna kućanica. Ona obavlja sve poslove, što ih obavljaju i naše žene; ona ne samo da kuha, pere i kuću redi, nego tka, prede, šije i veze, pak su njihova veziva, a

Kuća imućnijeg muslimana iz vana.

osobito ona protkana svilom, srebrom ili zlatnom žicom, vrlo lijepa i ukusna, a njeka upravo umjetnički izvedena.

Kada nemaju posla, krate sebi vrijeme razgovorom, cigaretama i crnom kahvom. One idu vrlo rado jedna drugoj na sijela, a osobito im je milo, ako ih posjeti koja odličnija kršćanka, osobito supruga koga činovnika. Kada im takova žena u kuću dogje, ne znaju, kako bi je ljepše dočekale i bolje podvorile. One im pokazuju svoja odijela i nakite i eglenišu o svemu i svačemu. Kada su na samo sa svojom gošćom rado hvale svoje muževe, a osobito su sretne, ako vide, da je takovoj ženi drago njihovo društvo. Onda će joj one sve po volji učiniti; one će ju i u svoja odijela obući i metnuće na nju sve svoje nakite, pak se vrlo vesele, ako joj njihova odijela i nakiti lijepo „ujišu“, pristaju. Kao prave matere, vrlo su sretne, ako im takova žena pohvali i miluje djecu, jer su im djeca najmilije blago na zemlji. Je li koja žena darovala njezinu djecu, sigurna je, da će i ona njezinoj štogod na peškeš, dar, dati. Koju kršćanku zavole, vole ju baš od srca i teže upravo za njezinim društvom, pak jer ne mogu k njoj, pozivaju je k sebi i svaki put se razvesele, kad im ona dogje. Dolazila takova žena k njima još tako često, one će joj svaki put na odlazku reći: „Ma dogji mi gospoja!“

Muslimansku ženu rijetko ćeš kada vidjeti samu na sokaku, već ih se dvije, tri dogovore, pak onda odu zajedno kojojgod na sijelo. Bogatije i odličnije, koje ne će da hodaju sa drugim ženama, ili se izvezu u zatvorenom fijakeru ili ih prate sluškinje, a nekada i njihova djeca. Ako idu kuda u večer, nose fenjere ili one, ili ko iz njihove pratnje. Bez fenjera i pratnje ne smije muslimanska žena i djevojka u večer ili u noći iz kuće izaći.

Kada koja žena dogje u posjete svojoj prijateljici, ostavlja pred vratima harema gornje cipele ili papuče. Po tima cipelama ili papučama zna i muž, ako je odakle došao, da je tudja žena kod njegove u posjetima i za to nikada ne ulazi svojoj ženi, dok joj nije gošća otišla.

Muslimanskoj običnoj ženi kažu bula. Odličnije zovu hanuma, a starije i odličnije hanume, kada ili kaduna.

Radi svojih žena i šćeri živu muslimani, koliko im je samo moguće, odijeljeno od drugih vjeroispovijesti, a dijele se po džematima, tačnije džemaatima. Džemat je skup kuća i ljudi oko jedne

džamije. U svakom je džematu po jedna ili više džamija, koje grade i uzdržavaju ljudi istoga džemata. Svaki džemat ima svoga hodžu, muslimanskog svećenika, koji pred narodom u džamiji klanja i djecu im u vjeri podučava. Osim hodže ima svaki džemat i svoga muhtara. Muhtar pazi na red i mir u džematu, te da se tačno vrše sve naredbe i zapovijedi pretpostavljenih oblasti. Svaki muhtar ima svoj muhur ili štambilj, kojim „muhurleiše“ pozivnice i druge službene spise. Hodžu i muhtara plaćaju džemaćani prema ugovoru, koji traje godinu dana. Ugovor sklapaju obično o Jurjevu, a vrijedi od Jurjeva do Jurjeva. Poslije godine dana mogu džemaćani izabrati istoga hodžu i istoga muhtara, a mogu i koga drugoga mjesto njega uzeti. Hodžu i muhtara plaćaju u naravi, a daju im i gotova novca. Hodžama daju stan u naravi pod kojim je ujedno mekjteb ili mejtef, muslimanska osnovna škola, za tim novac, drva i žito. Osim toga dobiju oni još nešto novca za zapise i nićahe ili vjenčanje, ili ako im koja štogod drage volje dade. Muhtari dobivaju plaću obično u naravi, i osim toga daje im svaka kuća toga džemata po jednu krunu godišnje. Ako su džemaćani vrlo siromašni, dobivaju hodže toga džemata svoju plaću iz vakufske blagajne. U nekim slučajevima opet dobiva hodža svoju plaću od vakufa, a džemaćani mu daju stan, žito i drva za ogrjev.

Vakufi su zaklade ili zadužbine careva, paša i vezira, za tim bogatih aga i begova, koji su sagradili džamije i za njihovo uzdržavanje ostavili [illegible]. Mnogi begati i [illegible] ljudi ostavljaju [illegible] uzdržavanje džamija [illegible] [illegible]

budnim okom vis. zem. vlade u ovo dvadeset i osam godina iza okupacije, upravo podvostručila.

Po vakufima dobila su mnoga mjesta u ovim zemljama svoja imena kao; Kulen-Vakuf, Varcar-Vakuf, Skender-Vakuf, Gornji-Vakuf, Doljnji-Vakuf i mnogi drugi. Varcar-Vakuf zvao se je prije Varcarevo, ali otkako je ondje neki Kolar aga sagradio džamiju i osnovao vakuf, dobilo je to mjesto ime Varcar-Vakuf. Skender-Vakuf dobio je svoje ime od Skender-bega, a Kulen-Vakuf od begova Kulenovića i t. d.

Vakufskim novcem uzdržavaju, grade i popravljaju džamije, plaćaju mujezine i džamijske podvornike, a negdje i hodže. Ako vakuf ima zemalja, iznajmljuje ih na neko vrijeme, jer se vakufske zemlje i dobra ne smiju prodati. Osim toga grade oni vakufske kuće, te ih onda iznajmljuju. Gotov novac daju na fais, kamate, uz šest do dvanaest procenata, kako se već s kim nagode. Osim toga daju oni novac i u dobrotvorne svrhe; oni podupiru sirotinju i daju štipendije siromašnim učenicima srednjih i viših zavoda.

Vakufskim dobrom upravlja mutevelija i dva medžlisa ili zastupnika, koje narod izmegju sebe bira. Muteveliju i medžlise nadzire kadija, pak se bez znanja kadijina ne smije u džamiji niti što popravljati, niti šta nova naručivati. Na koncu svake godine dužni su kadija i mutevelija da vakufske račune predaju poreznomu uredu, da ih ondje pregledaju i ispitaju. Nad svima je vakufima vakufsko povjerenstvo u Sarajevu, koje se sastoji od samih muslimana, a stanuje i ureduje u vakufskoj kući u Franje Josipa ulici. Vrhovni nadzor nad svima vakufima, kao i nad vakufskim povjerenstvom vrši zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu kroz svoje posebne organe.

Nad hodžama su kadije, koji su sve do okupacije bili suci u vjerskim i gragjanskim raspravama, a sudili su po šerijatu, muslimanskom vjerskom zakoniku svemu narodu; i muslimanima i kršćanima. Ko ne bi bio zadovoljan sa presudom kadije, išao je na fetvu muftiji, pa kako je muftija presudio, onako je ostalo. Dalje apelacije nije bilo. Kadije su i danas namješteni kod kotarskih ureda, ali sude samo u vjerskim stvarima i raspravama svojih istovjernika. Oni vjenčaju i razvjenčavaju, sude u ostavinskim raspravama i t. d. Muftije su duhovni starješine svaki u svome okružju te im je dužnost da nadziru muslimanske vjerske zavode. Oni nadgledaju mekj-

Moderni kadija, muderis ili koji drugi učeni čovjek. Sa strane vide se dva odličnija muslimana. Kadija ima džube na sebi.

tebi-iptidaije i ruždije, a isto tako i medrese, muslimanske bogoslovije, u kojima su ujedno i muderisi, profesori. U svakom okružju ima po jedan muftija, dakle šest u zemlji. Muftije i kadije plaća zemlja, a ne narod. Nad muftijama i kadijama je reis-el-ulema, vrhovna duhovna glava svih muslimana u Bosni i Hercegovini.

Hodže, kadije i muftije, za tim mujezine i sohte, slušatelje medresa, lako ćeš kao i naše svećenike i po odijelu megju ostalim narodom raspoznati, jer dok svjetovnjaci muslimani nose čakšire, obično plave boje, koje se u listovima kopčama kopče, nose njihovi duhovnici šalvare, crne čakšire od čohe ili polusvile, koje su sve do peta vrlo široke. Preko ramena prebacili su dug crn kaput,

Derviš.

džube, koje im skoro do zemlje seže, a oko fesova imaju kao snijeg bijele saruke ili ahmedije, koje vrlo često mijenjaju. Svi muslimanski duhovnici nose bradu, a moraju da budu oženjeni. Vjera toga doduše izrično ne zahtijeva, ali neoženjen hodža, kadija ili muftija ne bi u svome narodu mogao steći ugleda i povjerenja, niti bi ga narod u svojoj sredini rado gledao. Kao hodže i drugi duhovnici, isto se tako odijevaju i hadžije, a razlikuju se od njih samo po tomu, što oni nose ahmedije od vrlo fine i tanke žućkaste svile, koja je zlatnom i srebrnom žicom izvezena. Te ahmedije kupuju oni u Meki ili u Carigradu.

Kada smo već govorili o duhovnom staležu naših muslimana, da reknemo koju i o dervišima, koji imaju svoju tekiju, samostan, na vrhuncu briježuljka Logavine ulice u Sarajevu. Tu tekiju sagradio je znamenit vojskovogja i namjesnik bosanski Sinan paša, pak je ona po njemu i ime dobila. Stara je to i davna tekija. Odmah kraj Sinan tekije je dosta lijepa, bijela džamija sa vitom munarom, a kraj nje uzdiglo se veliko i bogato turbe, mauzolej, u kome počivaju smrtni ostanci utemeljitelja džamije, Sinan paše. Okolo tekije i džamije je veliko dvorište, zasagjeno cvijećem i lozom. Tu je i groblje, u kome se kopaju derviši toga samostana. Ti derviši ne samo da tačno i vrlo savjesno vrše sve svoje vjerske dužnosti, nego i kaju svoje grijehe dok ne iznemognu i dok im se ne zanesvijesti. Kada derviši kaju svoje grijehe, mogu u tekiju i u džamiju doći ne samo muslimani, nego i inovjerci, dapače i njihove žene, ali svako mora da plati ulazninu. Pošto nijesam bio u Sinan tekiji, niti sam vidio, kako derviši hukću, mole i grjehe kaju, navešću, što nam o tome profesor Franić piše: „Derviši klanjaju s početka lijepo i skladno, kao u svakoj drugoj džamiji. Kleknu, dotaknu te čelom zemlje, za tim počnu sve brže i brže klanjati i uhvate se u kolo, pak se previjaju desno i lijevo, skaču i hukću, ture prste u uši, vrte se i ljuljaju sve jače i jače, dok im ne udari pjena na usta, dok ih ne spopane bezsvjestica i nemoć.“

Naši muslimani vrlo rado trguju. Mnogi je trgovac samo za to, jer nema stalna zanimanja, a ima nekoliko kuća kmetova. Oni mu daju toliko trećine, da može životariti, pa kako će vrijeme provesti ako ne trgovinom, da bar nešto zaradi, jer kazao ko što mu drago, bez rada se živjeti ne može. Za to ima u Bosni i Hercegovini dosta trgovaca muslimana, kojima sva roba u dućanu ne vrijedi desetak do dvadeset kruna, ali ima i pravih trgovaca, koji rade na malo i veliko te trguju sa Carigradom, Trstom, Rijekom, Zagrebom, Bečom i Budimpeštom. Oni kupuju razne sirovine i izvoze ih ponajviše u monarhiju, a odande opet uvoze kolonijalnu robu i razne fabrikate i prodaju ih megju narod.

Iz Carigrada dobivaju ponajviše fine bezove protkane žutom svilom, zlatnom i srebrenom žicom, istočne tkanine, gotova odijela i obuću, a osobito fino izvezene ženske papuče, za tim nakite, kolane, mergjane, biser, satove, basmu, atlas, kadifu, zlatnu i srebrnu robu,

Sinan tekija na Logavini u Sarajevu.

mirogjije, mirisne tekućine, a osobito fino ružično ulje, tamjan i i posude od bakra i mjedi. Vrlo fine ćilime dobivaju većinom iz Smirne i Perzije. Sve ostale artikle naručuju iz monarhije.

Bosanski musliman vrlo je originalan trgovac. On sjedi čitav dan od rane zore do kasne večeri na svome dućanu. U dućanu se je sjedeći naslonio, pa uči iz kur'ana ili o čemu razmišlja, a neki bogme čita i novine ili je sjeo podviv noge pa puši iz svoje lulice ili se naslagjuje crnom kavom i dimom mirisne cigarete, ili se napokon razgovara sa komšijom na lijevo ili desno ili sa onim na drugoj strani sokaka. Dogje li mu na dućan kakva mušterija, on će ju lijepo i mirno podvoriti, ali pri tom ne viče, ne hvali svoje robe, ne hvata kupca za jàku i ne cjenka se, već što je zatražio, plati — pa mirna Bosna, jeć će rijetko kada u cijeni popustiti. On je proračunao svojih deset procenata, što ih po zakonu može i smije zaslužiti, pa sad ako ćeš kupiti, kupi, a ako ne ćeš, ostavi, pa traži u koga drugoga. Ako slučajno nema koga artikla na dućanu, ne ispričava se i ne nastoji da te obsjeni, da će ga sutra ili prekosutra imati, nego će te drage volje uputiti na koga drugoga, u koga ima što želiš. U večer, kada je akšam zaučio, zatvara on svoj dućan i ide u džamiju, a onda tek kući svojoj.

Godine 1879., dakle odmah prve godine iza okupacije, došao sam kao gjak u N., varošicu nedaleko hrvatske granice i tu sam prvi put upoznao i donekle proučio bosanskog trgovca, muslimana. Oko jednog dućana — bio je to nešto bolji ćefenak — skupilo se više vojnika i nešto drugog svijeta, pa pazaruju. Znatiželjan primaknem se dućanu, da vidim šta se tu prodaje. Usred ćefenka sjedio je trgovac podviv noge na ćilimu. Bio je to čovjek u godinama, ugledne vanjštine. Na glavi mu bijela ahmedija, pa puši na ćihlibar, jantar. Oko njega ležala je roba na zemlji, a druga je bila na rafama, policama. Premda je robe dosta bilo i premda je ležala u dosta velikom neredu, znao je on dobro gdje je što; upravo sam se divio onoj lakoći, kojim je robu dohvaćao.

Čim bi koji vojnik ili drugi kupac što zatražio, on bi mu odmah dodao. Ako nije mogao da koju stvar onako sjedeć dohvati, rekao bi kupcu: „Dokući!“ i pokazao mu rukom gdje je roba, što ju je tražio. Kada bi kupac dohvatio što je trebao i za cijenu upitao, naš bi mu trgovac rekao koliko traži. Ako je sada mušte-

rija htjela, da samo i heler na cijeni odbije, odgovorio bi trgovac kao preko zuba: „Ćs, jok!“ ili „Vrati!“ i rukom pokazao da metne robu gdje je i bila. Danas je naravno i u tome sasvim drukčije.

Kraj trgovine, bave se naši muslimani i zanatima kao maloobrtom premda, kako rekosmo, zanata ne cijene ni izdaleka onoliko, kao poljodjelstvo i trgovinu.

Od zanatlija ima najviše kundurdžija, postolara, nanuldžija, terzija, krojača, sarača, opančara, samardžija, sedlara, kujundžija, zlatara, nožara, pekara i berbera. Bosanski muslimani poznati su kao dobri kožari te taj zanat u nekim mjestima kao u Visokom, a i u Banjaluci i na veliko tjeraju.

Skoro svaki muslimanski trgovac i obrtnik ima u posebnoj kući svoj stan, a u posebnoj dućan ili radionicu. Dućani su se poredali obično u jednom sokaku redom jedan do drugoga, a u svakom sjedi po jedan trgovac ili obrtnik; pa dok jedni prodaju robu, drugi rade svoje zanate. Sokaci, u kojima su se poredali trgovci i obrtnici, obično su nešto širi nego drugi, a zovu se čaršije. Čaršije u većim mjestima sastoje se od više većih i manjih sokaka i sokačića, obično u sredini grada, a u njima je nanizan dućan do dućana. Svi ti sokaci i sokačići zajedno zovu se čaršija, ali prava čaršija je obično samo onaj centar, u kome se svi ti sokaci i sokačići sastaju. U nekim dućanima ima robe velike vrijednosti, a u nekima, kako rekosmo, sva ne vrijedi desetak, dvadeset kruna, nego je gazda dućan iznajmio da bude megju svijetom, da se vidi, da se i on nećim zanima. Svi dućani, bez razlike da li u njima prodaju gotovu robu, ili se je u njima kakav majstor smjestio, vrlo su jednostavni i skoro uvijek od drveta načinjeni. Nad svakim je dućanom streha, visok drveni krov, koji se je prema sokaku izbacio da štiti kupca od kiše i zla vremena. Na svakom dućanu su sa sokačne strane po dva kanata, ćefenka; jedan se diže u vis, te se prikvači uz krov, a drugi se spušta na drvene stupiće zabite u zemlji pred dućanom, ili na dva oveća kamena, pak se onda na njemu prodaje roba. Ako trgovcu dogje prijatelj ili mušterija na dućan, da što kupi ili proda, sjedne na donji ćefenak, popuši „cigar“ duhana i popije crnu kafu. Nije moguće ni pomisliti, da bi prijatelj ili bolji kupac došao na ćefenak našemu trgovcu, a da ga on ne bi kafom i duhanom ponudio.

Stara čaršija u Rogatici.

Kada će trgovac svoj ćefenak zatvoriti, otkvači gornji kapak od krova i pusti ga da na baglamama visi. Sada on izagje iz dućana i podigne donji kapak a preko sredine, naime gdje se gornji i donji sastaje, prevuče drvenu prijevornicu, pak ju zamandali i zaključa. Premda je to vrlo primitivan zatvor, rijetko se dogadja, da ko čiji dućan pokrade. U novije doba stali su po većim bosanskim čaršijama, a na po se u Sarajevu, Mostaru, Banjojluci i Dolnjoj Tuzli graditi moderne dućane i tako stari malo po malo sa čaršija isčezavaju.

U manjim mjestima ima obično po jedna, a nekada i dvije čaršije, a u većima ima ih više. Osim trgovačke robe i raznih rukotvorina, možeš u čaršiji dobiti i drugo koješta, što ti za život treba kao: prijesna i pečena mesa, živadi, drva, žita, sijena, jaja, voća i povrća. Prema tomu su čaršije stjecišta svega trgovačkoga života bosanskih gradova i kasaba i za to, trebaš li štogod, idi u čaršiju; u drugima sokacima sve je tiho i mirno i teško ćeš što dobiti.

Pazarnim danom osobito je živahno u bosanskoj čaršiji. Pred dućanima načinili su baščovani, obično Bugari, čitava brda od pipunaca, dinja, karpuza, lubenica, paprike, kestenja, krompira, luka, kupusa, voća i povrća. Na klupama, a u nuždi i po zemlji prostrtoj slamom ili zelenom bujadi, sijeku mesari na ražnju pečenu janjetinu i ovčevinu i viču iza svega glasa: „Vruće, ama vruće, sve se puši!“ Neki će se i pošaliti pa dovikuje: „Hajte vruća, debela ko ruka.“ „Tri majke sisala, sve tri jalove bile.“ „Hajte junaci, izjeli vas kurjaci.“ „Prodade, nestade.“ Odmah kraj njih sjeli su i somundžije sa vrućim somunima i bijelim simitom, pak i oni dovikuju: „Vruć, ama vruć!“ Na kasapnicama, mesarama, i u pekarama vise oguljeni janjci i ovnovi; jedni čekaju, da ih u velikim zemljanim tepsijama, crepuljama, ispeku, a drugi su narezani, da se biva vidi, kako su masni i debeli — te će prijesne na oke pa i litre prodavati. Prodavaći limunade i šerbeta glasno viču: „Ledeno, ledenoo!“, a njima kao u prkos dere se jaki Arnautin svojim krupnim, hrapavim glasom: „Halve, halvee!“, a da nesimetrija bude potpuna, a vika zaglušnija, gura se megju svjetinom i blijedo odrpano momče, koje prodaje kitir, pečeni kukuruz, kokice, pak je zatanjio, da ta uši bole: „Heee kitirèèè, heee kitireee!“ Jeftina je to roba

pet fildžana za novčić. A inače? — guranje, šum, vreva i vika kao u svima vašarima ovoga svijeta.

Kako naši muslimani imaju svoje kmetove, koji rade umjesto njih, ne trebaju se oni toliko brinuti za svoju egzistenciju kao kršćani i za to imaju dovoljno vremena za sijela i razgovore, a najmilija su im sastajališta dućani muslimanskih trgovaca i kafane ili bolje kahve, jer ih i oni tako zovu. Nijesu to kafane, kao što su na zapadu, nego male čagjave sobice, a u njima eno sjedi kod ognjišta kahvedžija i „peče“ kahvu. Kahvi ima u Bosni i Hercegovini vrlo mnogo, i ne bi mnogo pogriješio, kada bi rekao, da je koro svaka deseta, dvadeseta muslimanska kuća kahva. Unutrašnjost bosanske kahve vrlo je jednostavna. Uza zidove smjestili su sećije, na koje su metnuli jastuke ispunjene vunom, milavom ili sijenom, a na jastuke su prostrli plavu ili crvenu ćohu. Samo u jednom kutu sećije je nješto ljepši i viši jastuk, šiljte. To je mjesto koga odličnijeg age ili bega, koji svaki dan u kahvu kao u svoju dolazi. Ciela kahva prostrta je hasurama, a samo finije i ćilimima.

Kahve rado grade uz vodu ili nad vodom tako, da je ili cijela zgrada nad vodom ili da jedan dio počiva na obali, a drugi da leži na jakim direcima, stupovima, koji iz vode vire, ili su ih namjestili na kakovom povišem mjestu ili briježuljku odakle se otvara krasan pogled na sve strane, jer naš musliman rado snatri, a takova su mjesta za to najzgodnija.

U mnogoj prostijoj bosanskoj kahvi smjestio se je i berberin, pa možeš u njoj ne samo popiti kahvu, nego se možeš ošišati i obrijati. Takove kahve zovu se i berbernice. Berbernice su malene drvene kućice obično u čaršiji; ili same za sebe ili pod jednim krovom sa drugim dućanima. Takav dućan ili berbernicu uzeo je pod kiriju, najam, kaki berberin, pa brije i peče kahvu, ili je dućan iznajmio koji kahvedžija, pa da mu bude lakše plaćati kiriju, zovnuo je k sebi berberina i tako oni zajedno rade i pazare.

Zavirimo i u tu kahvu ili ako ćeš berbernicu, pak ju promotrimo izvana i iznutra. Krov je na takovoj berbernici većinom nizak, a obično se je izbočio daleko na sokak. Vrata su joj rasklimana i niska, a prozori prljavi i maleni, vrlo maleni. Iznutra nabijena je berbernica žutom zemljom a u nekima je i vrlo primitivan pod od dasaka. „Majstor“ je poredao nekoliko debelih dasaka

jednu do druge, pribio ih o grede i pod je gotov. Ali kada se daske rasuše, možeš lako vidjeti, što se pod njima krije. U nekim berbernicama su okrečiti zidovi, a u nekima su gole daske, koje su

Unutrašnjost kahve.

često oblijepljene raznim papirima, ponajviše novinama i cijenicima, a u nekima naći ćeš i po koju sliku u okviru ili bez okvira. Na polici skoro svake berbernice poredao je marljivi berberin ibrike i

gjezvice, a do njih koče se boce sa limunadom ili gjulsijom, a kraj boca eno limenih kutijica, punih stucane kafe i šećera — svašta pomalo.

U svakoj berbernici udariće ti u oči najprije velika zemljana bosanska furuna sa petnjacima, u kojoj gori ljeti i zimi, od rane zore do kasne večeri vatra, a kraj vatre naći ćeš uvijek oveću posudu, obično pola gasne lame, kante, u kojoj se grije voda. Pokraj kante poredani su ibrici različite veličine, u kojima se grije voda za kafu kad se peče. Zaželi li sada koja mušterija časkom kafu, uspe berber ili kahvedžija kašiku dvije toza, stucane kafe, u onaj ibrik, koji mušterija zahtijeva. Kad voda po drugi put zavrije, kafa je gotova.

Preko svake berbernice skoro od zida do zida pružila se je soha, pojača trklja ili što takova; baš kao u slavonskoj seljačkoj kući, a na njoj visi na lancu ili užetu kotlić s malom pipicom. Kad berberin svrši svoj posao, i ako je mušteriji s voljom, pomaknuće joj onaj kotlić taman nad glavu, otvoriće onaj pipac i za čas curi ti topli mlaz vode niz glavu, a ti uživaš onako umotan u bijelo ili šareno, ali sasvijem čisto platno ili bez, pod malim vodopadom. Poslije ti berberin obriše kosu, pak sjedneš gdje hoćeš, zapališ cigaretu, naručiš kafu i čekaš dok se osušiš, a onda ideš poljepšan i pomlagjen kući.

Originalan je život u tima kahvama. Kako koji musliman u kahvu unigje, sjedne na minder; neki se naslonio legjima o duvar, neki se laktom podbočio o jastuk ili se o pendžer odupro. Kako je koji na minder sjeo, izvadio je duhankesu, da napuni lulu ili ćibuk, a mlagji se opet mašio za „kutiju“, da savije „cigar“ duhana, a onda će tek kafu naručiti.

Stalni, osobito odličniji gosti, imaju svoja stalna mjesta na šiljtetu, a stranci i manje odlični ljudi sjednu gdje ko mjesto uhvati. Jesi li došao u kahvu kome starijem kahvedžiji, koji se drži starih adeta, običaja, ne će te on nikada upitati što želiš, nego sjedi gdje ti drago, puši i razgovaraj što ti drago, on ne će ni prići k tebi, a kamo li te upitati što želiš; ako ga ti ne zovneš ili ne nagovoriš, on tebe zaista ne će.

U svima kahvama, gdje se naši muslimani sastaju, obično je vrlo mirno; posjetnici se mirno sastaju, tiho razgovaraju i mirno rastaju. Dok piju kafu i puše duhan, govore o svemu i svačemu,

ali najragje i najviše o politici. Dok se razgovaraju drže se vrlo ozbiljno, a neki upravo dostojanstveno, kao da Bog zna o kako važnoj temi raspravljaju, pak će samo neki te neki, kad je što važna kazao, pogladiti svoju dugu, obično šiljatu bradu u znak, da je istinu govorio.

Dok se oni tako razgovaraju, pa u kahvu unigje kakav stranac ili nepoznat čovjek; bio to kršćanin ili muslim, razgovor je tiši ili sasvim prestane. Ako o komu, po njihovom mnijenju važnom predmetu govore, pa ako u kahvu bane kaki stranac, a na po se „Švabo“ te prisutne pozdravi, obično svi zašute, a samo će mu koji taj i to preko srca odzdraviti. Dok takav čovjek megju njima sjedi, promjene oni često temu svoga razgovora i govore o ćemu drugomu, pa gladeći pri tome brade, pogledaju jedan na drugoga, kao da se pogledom pitaju: Ko je ovo? Odakle je i po kakvom je poslu došao?

Svakomu strancu, koji je prvi put u bosansku kahvu unišao, udariće prije svega u oči mnogi potezići krede na zidovima, gredama ili na šišetu, stropu. Odakle su i čemu su ti potezići? Kao što u nas, tako i u naših muslimana igra kredit u javnomu životu, dakle i u kahvama, vrlo znatnu ulogu. Stalni gosti, naime oni, koji svaki dan u neku kahvu zalaze, rijetko kada plaćaju kahvu odmah, nego tek poslije nekoga vremena, obično o Jurjevu ili pred Bajram. Da kahvedžija dotle ne zaboravi, koliko je koji od njegovih gostiju kafi ispio, napiše bilo na duvaru, bilo na gredi ili na šišetu ime dužnika turskim slovima, ili ako to ne, načini mjesto imena kakav znak, koga samo on i njegova mušterija razumije. Kada je takav gost kafu ispio, povuče kahvedžija pokraj njegovog imena ili onoga znaka toliko potezića, koliko je on ibrika ili fildžana kafe ispio.

Što je ko kod kahvedžije zadužio, savjesno plaća, ja barem nijesam još čuo, da je ikada koji kahvedžija tužio svoju mušteriju što mu nije kahve platila. Kada je ko svoj dug platio, izbriše kahvedžija prstima ili mokrom krpom one potezićе, ali ne izbriše onoga imena ili znaka; „raboš“ ostaje i dalje, jer se rijetko kada dogodi, da stalna mušterija ostavi svoga kahvedžiju i da pregje komu drugomu.

Osobito u jednoj kahvi u N., varošici nedaleko Save, vidio sam nešto originalna i za stranca vrlo zanimiva. Jednoga dana pu-

tovao sam iz B. kolima u Slavoniju i došao već pred zoru u N. Kako su sve gostione bile još zatvorene, svrnem u kahvu, jer je ondje već svijeća gorjela. Vani je bilo hladno, a u kahvi je vatra u „odžaku“ veselo plamsala; prava naslada i uživanje za ozebla putnika.

Šiše u toj kahvi bilo je dosta visoko, što je svakako rijetka iznimka u bosanskim kahvama. U sredini kahve stajao je na nekakvom sanduku odebeo kahvedžija. U ruci mu odulja soha, a na vrhu sohe zašiljena kreda. Kraj njega stajao je njegov momak i sve mu nešto kazuje, a gazda bilježi te bilježi. Svi zidovi u toj kahvi bili su već puni potezića, a samo još na šišetu, bilo je nešto prazna prostora; čudo kako se je naš vrijedni gazda mogao snaći u šumi onih imena, znakova, poteza i potezića.

Kada sam u kahvu unišao, pozdravim obojicu sa: „Dobro jutro!“ Gazda me sa svoga sanduka samo pogleda, pa ni mukajet. Sjednem na minder, pa gledam što to oni rade. Gazda, kao da me u sobi i nema, pita: „A Suljo?“ Momak odgovara: „Pet“. „Huso?“ „Tri“ i tako redom. Gazda je naime sinoć otišao ranije na počinak, a mjesto njega ostao je u kahvi momak i sada mu kazuje, koliko je ko sinoć kahvi ispio.

Htjedoh da se s kahvedžijom malo porazgovorim. Pitaj ovo pitaj ono, a on sve ko preko zuba: „Jà!“ ili „Jok!“ ili „A já!“ Videć, da danas nema šnjim razgovora, ispijem kafu, platim i odem u gostionicu.

U većim mjestima ima lijepo uregjenih kahvi, u kojima je pokućstvo orijentalno i á la franca; tu su ne samo sećije i minderi, nego i stolovi i stolice. U takovim je kahvama najveći red i čistoća; u prostijim kahvama čistoća je nuzgredna stvar. Ali u jednim i drugim kahvama jedno je zajedničko, a to je izvrsna kafa. Ni u najelegantnijemu evropskom hotelu ili kafani ne možeš dobiti tako dobre kafe, kao u zadnjoj bosanskoj kahvi.

Da je kafa u bosanskim kahvama tako dobra, uzrokom je, što ju naši kahvedžije umiju lijepo ispržiti. Oni ne daju da kafa kod prženja sasvim pocrni, ili da se preprži, dovoljno je da malo porumeni i stvar je gotova. Prepržita kafa ne samo da gubi jakost, nego i miris, a to je ono, za što kafa u kafanama ne može biti tako tečna, kao u kahvama. Kada je kahvedžija kafu ispržio, meće

je u stùpu, izdubljeno mlado lipovo ili višnjevo deblo, ili u izdubljeni kamen i tuče je gvozdenom polugom, ćuskijom, dok je sasvim ne smrvi. Sada je prosije na vrlo gusto sito, a ostatak tuče i opet dok ga u prah ne stuče. Ovako smrvljenu kafu meće on u limene posude i dobro ih zatvori. Tim ne izgubi kafa ni jakosti, ni mirisa i za to je takogjer mnogo ugodnija, nego samljevena.

Kafu kuhaju, ili kako muslimani kažu, peku, u gjezvama i ibricima, a kada su je ispekli, lijevaju je u fildžane. Fildžani su malene okrugle porculanske posude, bijele, crvene, zelene ili plave boje. Finiji, a osobito bijeli fildžani imaju ozgora zlatni obrub. Fildžan kafe sa šećerom vrijedi četiri, a bez šećera samo dva helera. Ko želi da pije vrlo jaku kafu, traži mahsuziju, to jest dvostruku mjericu tucane kafe, ali za to i dvostruko plaća.

U prostijim kahvama dodaje kahvedžija mušteriji kahvu tako da je fildžan ozdola primio sa tri prsta; palcem, kažiprstom i velikim prstom, a pri tome se je lijevom rukom prsa dotaknuo. Kada piješ ovako dobru kahvu, drago ti je i zapaliti, ali za to ne trebaš šibica, jer čim si uzeo cigaretu u ruke, eto ti uslužnoga kahvedžije ili njegovoga momka, da te ugljenom podvori. U finijim kahvama dodaje kahvedžija kafu kao i kod nas na tabaku, a kraj kafe metnuo je ćašu hladne vode.

Kafa je vrlo omiljelo piće naših muslimana. Oni kažu, da je kafa ne samo ugodno, nego i vrlo zdravo piće. Ona, vele, čovjeka ljeti rashlagjuje, zimi grije, u jutro osvježava, a na večer jača. Za to, dogješ li mu u ahar, dvori te kafom, dogješ li mu na dućan, časti te kafom. Je li što kupio ili prodao, je li se oženio ili čini kakovo veselje, daje ti kafu.

U Bosni i Hetcegovini ima dosta muslimana, koji mogu vrlo mnogo kafe ispiti, pa im ipak ne uzrujava živaca; još se ni jedan nije potužio na nervoznost. Poznavao sam jednoga hodžu u Livnu, koji je skoro svake noći za ramazana popio pedeset do stotinu fildžana crne kafe i popušio isto toliko cigareta, pa ipak nije ni osjetio, da je što pio. Naš moderni čovjek, koji i onako vječno na živcima trpi, morao bi umrijeti ili poluditi od tolike množine kofeina i nikotina. Bosanskom muslimanu ne škodi kafa jer se je na nju već od djetinstva priučio. On je počeo piti kafu sa dvije tri godine, a pije je jednakom

slasti svega svoga života. On ne pije alkoholnih pića, a ne muče ga ni velike brige za egzistenciju. Osim toga ne ćuti on potreba za vratolomna djela. On živi mirno i zadovoljno sa onim, što mu je Bog dao. Pa čemu najkašnje, da se i muči za svjetske ispraznosti, kada mu je i onako sve unaprijed sugjeno? Za to nije ni čudo, da su mu živci kao od čelika i da mu kafa i duhan naškoditi ne može. On pije kafu od rane zore, čim je oči otvorio, pa do kasne večeri, dok nije na počinak legao. Jedva je zorom izašao iz džamije ili je kod kuće obavio svoju jutarnju molitvu, pošao je u prvu kahvu da ondje pije fildžan kafe i popuši cigaretu duhana, a onda tek ide da obavi svoje svakidanje poslove.

U zimsko doba idu muslimani vrlo rano spavati, a prema tomu i rano ustaju, pa jer ne mogu kod kuće dočekati sabaha, idu neki već oko četiri sata poslije pola noći u kahve, gdje uz kafu i razgovor čekaju dok zora zarudi i dok mujezini sa munara sabah ne zauče. I poslije ručka i poslije večere idu i opet u kahve i ondje uz razne društvene igre, kafu i prijateljski razgovor provode vrijeme sve do akšama ili jacije.

Trgovci i obrtnici ne mogu svake večeri, a još manje po danu u kahve zalaziti, ali im za to dolaze prijatelji i znanci na dućane, pak si i oni razgovorom vrijeme prikraćuju. Da sada naš trgovac ili obrtnik ne mora svaki čas koga u kahvu slati ili kahvedžiju dozivati, spojio je kanafom svoju magazu sa kahvom, pa kad zaželi kafu, povuče kanafu, a u kahvi zazvoni zvonce. Kahvedžija pozna svačije zvonce, pak nosi kafu onomu, čije je zvonce pozvonilo. Ko bi došao u kakovu čisto muslimansku varošicu u Bosni, pa vidio one kanafe preko sokaka, čudom bi se začudio, što će to lika telefonska mreža takim mjestancima.

Osim kafe osobito ljube duhan. I duhan počinju pušiti već u djetinstvu, a puše dok žive. Duhan puši muško i žensko, staro i mlado, bogataši i siromasi. Samo djeca uglednih i odličnih roditelja ne će pred roditeljima i odličnim ljudima zapaliti, jer se to ne pristoji za dobro uzgojenu djecu. Mladež i žene puše samo cigarete, oženjeni ljudi cigarete, lule i čibuke, a starci osim svega toga i nargile. Oni pak, koji duhan ne puše, ti enfiju, burmut, potprašuju.

Mladeži se ne pristoji, da zalazi u društva starijih i ozbiljnih ljudi, a osobito ne valja, da se miješa u njihove razgovore. Za to

mladići idu rijetko kada u kahve, nego se sastaju ponajviše na merajama, bacaju se kamena s ramena ili se kako drukčije zabavljaju. U prijašnja vremena mnogo su se vježbali u bacanju koplja u neku stanovitu tačku, džilitanje, ali je to danas već sasvim prestalo.

Kraj sastanaka u kahvama i na dućanima osobito ljube teferiče, a teferiče i muškarci i žene, ali svako za sebe. Muškarci teferiče kada im se prohtije, a žene i djevojke obično petkom. Teferići su zabave slične donekle našim majalesima. Sastane se naime po nekoliko znanaca i prijatelja, pak ponesu ibrike, gjezvice, fildžane, kafu i nešto jela, pa odu kuda u zelen. Najvole se zabavljati u šumama ili u hladu granatih voćaka u čijoj bašći, a najmilija su im mjesta kraj vrela, rijeka i potoka. Isto se tako zabavljaju i žene i djevojke. Djevojke se opet osim toga sastaju jedne kod drugih, pa se na ljuljačkama ljuljaju i pjevaju lijepe muslimanske pjesme ne samo sebi za zabavu, nego da i momke draškaju, jer znaju, da ih oni iza taraba prisluškuju.

Muslimanske su narodne pjesme i po sadržaju i po napjevima vrlo lijepe i mnogo slične turskim pjesmama. Osobito su krasne t. zv. sevdalinke gdje draga tuguje za dragim ili dragan za svojom dragom. Kod pjevanja moduliraju i tremoliraju tako, da im je pjevanje vrlo teško na kajde staviti.

Ovom zgodom ne će biti zgorega ako progovorimo koju, kako se muslimani megjusobno pozdravljaju. Pozdrav naših muslimana vrlo je lijep. Kada se sastanu dva prijatelja na ulici, učine temena, to jest oni pozdravljaju jedan drugoga, dotaknuv se desnom rukom prsa, ustiju i čela. Tim hoće da reknu: „Pozdravljam te od srca, izričem ti to ustima i dajem ti čast umom svojim.“ Ako je jutro, veli mlagji starijemu: „Selamun aleiküm“ „Božija ti milost“, a ovaj mu odgovara: „Aleikümu selam“ „I tebi neka je.“ Odmah za tim dodaje prvi: „Sabah hairola.“ „Dobro, ili sretno ti jutro“, a onaj mu odgovara: „Allah razosun“. „Bog ti dao“. Ako se sastanu u podne, veli jedan drugomu: „Selamun aleiküm“ i „Aleikümu selam“, a odmah za tim: „Merhaba“. „Zdravo“. U večer kaže mlagji starijemu: „Selamun aleiküm“, a onaj mu odgovara: „Aleikümu selam“. Iza toga veli jedan: „Ahšam šerif hajrosum“ ili kraće: „Ahšam hajirola“. „Dobra ti večer“, a drugi: „Allah razosun“ ili „Allah emanet ola“. Isto tako pozdravljaju muslimani i svoje suplemenike drugih vje-

roispovijesti, a i oni muslimane samo što musliman nikada ne će inovjercu reći merhaba, niti trpi, da mu on to rekne, jer je to specijalno muslimanski pozdrav.

Musliman ne skida fesa niti kada ulazi u džamiju, niti u čiju privatnu kuću, a niti kada koga pozdravlja, što više, da koji musliman pozdravi drugoga skinuvši pred njim fes, mislio bi onaj da mu se ruga, pak bi ga teško uvrijedio.

Kada musliman dogje u kahvu, na dućan ili u privatnu kuću ne pozdravlja on odmah niti domaćina niti gostiju, nego sjedne na minder ili na sećiju, a onda tek veli: „Selamun aleiküm“, a oni njemu: „Aleikümu selam“. Iza toga mu jedan po jedan kaže : „Merhaba Huso.... a on njima redom odgovara: „Merhaba Suljo.... „Merhaba Ibro.... Kada odlaze iz kuće ili iz kahve, veli neki: „Odo ja“, a neki dovale: „Ejvallah.“ „U dobri čas“, a svi mu odgovaraju: „Ejsahadile.“ „Sretno pošo.“ Kada ko polazi na daleki put, pozdravlja znance i prijatelje sa: „Ejvallah“ ili „Ejduvale“, a oni mu odgovaraju: „Ejsahadile.“ Kada se je koji s puta vratio, pitaju ga: „Hoš gjeldun?“ „Dobro došao“, a on njima: „Allah razosun“ ili „Hoš bulduk“. „Bolje vas našo“. Iza toga pitaju ga: „Zdravo?“ — „Mirno?“ ili „Zdravo putovo?“, a on njima: „Zdravo, hvala Bogu. Kako ti?“ itd.

Ako je na sijelu, u kahvi ili na dućanu megju muslimanima koji inovjerac, oni će se uvijek najprije megjusobno „á la turca“ pozdraviti, a onda će tek prihodnik „à la franca“ pozdraviti inovjerca, bio on kako mu drago odlična i ugledna ličnost. To mu vjera nalaže i toga se on strogo drži. Za to ako kakav musliman dogje kao gost ili prijatelj u koju kršćansku kuću ili u najuglednije kršćansko društvo; bili to domaći kršćani ili „Švabe“, pa je ondje samo i jedan musliman bez razlike, da li je siroma ili bogataš, ugledna ili neugledna osoba, on će najprije njega sa „merhaba“ pozdraviti, a onda tek ostale. Isto tako ideš li kada bilo to i sa najsiromašnijim muslimanom, pa bio on i tvoj sluga, pak te sretne kakav musliman, recimo tvoj intimni prijatelj ili drug, on će ipak najprije pozdraviti tvoga slugu, svoga istovjerca, a onda tek tebe.

Interesantno je ne samo kod naših muslimana, nego i kod svih Bošnjaka uopće, da će te svaki, iza kako te je pozdravio, pa i na sokaku, uvijek upitati: „Kako si?“ ili „Kako si gospodine!“ Za to, kada te koji upita: „Kako si?“ odgovori mu: „Dobro hvala Bogu. Kako ti?“ jer i oni tako jedni drugima odgovaraju.

jer i oni tako jedni drugima odgovaraju.

Ako putem prolazi kakova časna starina, kakav ugledni aga ili beg ili kakav viši dostojanstvenik, ne pozdravljaju ga kako se obično pozdravlja, nego pred njim ustaju i stoje bez riječi dok on kraj njih prolazi. Dok on prolazi, svima temena čini, a oni mu šuteći uzvraćaju i sjedaju na svoja mjesta. Isto tako ustaju pred njim, kad on u kahvu ulazi ili iz kahve izlazi. Kada ovakova starina putem prolazi, uvijek je uz njega po jedan, a gdjekada po dva i više seiza. On ide naprijed, a seizi iza njega odostrag:

Sebi najde do deset momaka,
Da ga služe i hodaju šnjime.

Ako takav čovjek jaši u svoj begluk megju kmetove ili kuda drugud, jaše iza njega njegovi seizi. Za turske vlade jašili su za ovakovim ljudima u pristojnoj udaljenosti do zuba oboružani momci. Carske namjesnike, paše, vezire, kajmakame, mutesarife i druge više činovnike pratili su kavazi, neka vrst turskog oružništva. Ako je kakav odličan čovjek po gradu hodao, bilo da se prošeće ili po poslu, nosili su njegovi ljudi za njim ne samo čibuk, nego i nargilu. Ako je on putem zaželio da zapali, oni bi mu prikučili čibuk i duhan zapalili.

Što je gospodar bogatiji, to su mu i momci ljepše odjeveni.

Odijelo momcim' pokrojio,
Sve u srmi i u suhu zlatu.

Isto tako, ako idu šnjim i kakovi odlični, ali od njega mlagji ljudi, ne idu šnjim sasvim uporedo, nego malko iza njega zaostaju. I rogjeni njegovi sinovi zaostaju za njim i govore samo onda, ako ih je što upitao. Ovdje moram priznati i osobito naglasiti, da kod naših muslimana mladost vrlo poštuje starost. Mladić uvijek ustaje pred starcem i govori samo onda, ako ga je što upitao.

Bosanski muslimani vrlo ljube konje i oružje. Dobra puška i dobar konj miliji im je nego išta na svijetu. Za to nije ni čudo, da je megju njima bilo uvijek izvrstnih tufekčija, puškara. Puškarstvo je prije okupacije bilo jedan od prvih zanata u Bosni i Hercegovini i za to si u skoro svakom većem mjestu mogao naći dobrih puškara, koji su pravili ne samo štucove i šišane, nego i izvrsne male puške kao što su kubure, pećanke, žuje, arabinke i samokresi.

Sve su puške; i velike i male, vezli i okivali srebrom, srmom i zlatom. Radi toga bile su puške vrlo skupe. Par domaćih malih

pušaka vrijedio je pet do deset dukata, a to je u ono doba bio velik novac. Osobito su na glasu bile sarajevske šišane. Izvrsne male puške pravio je Hasan Pečenković u selu Hotincu kod Bihaća, koji je neko vrijeme bio na glasu kao prvi tufekdžija u Bosni.

Ko je htio, da ima osobito dobru pušku, a mogao je, da je plati, naručio bi je iz Albanije, iz t. zv. Arnautluka. Te su puške bile mnogo bolje od bosanskih, a zvali su ih arnautkinje. I arnautkinje su bile izvezene srebrom, srmom i zlatom. Jedna arnautkinja vrijedila je petnaest do dvadeset dukata.

Sve su puške punili sječenim olovom, olovnim kugljicama i t. zv. sindžirlijama. Sindžirlije su dvije kugljice, koje su bile spojene malim lančićem, sindžirom i odatle im ime. Sve su puške nabijali sprijeda, ali su imali i otraguša. Na svakoj pušci, koju su sprijeda nabijali, bila je gvozdena šipka, koja je s prednje strane bila uza cijev pričvršćena, a upotrebljavali su je, da njom kod nabijanja zgruvaju zrnje i barut u pušci. Za nabijanje malih pušaka imali su arbije.

Arbije su gvozdeni ili drveni štapići, nešto dulji od pušćanih cijevi, a debeli taman da u cijev pristanu. Gornji kraj arbije, dakle onaj, koji su u ruci držali dok su puške nabijali, okončavao je okruglom, četvero ili šesterouglatom glavicom, koja je takogjer bila izvezena srebrom, srmom i zlatom. Osobito su zgodno bile udešene gvozdene arbije jer su u njima bile utaknute male mašice, kojima su žeru prihvaćali, da vatru nalože ili da pripale lulu ili cigaretu. Kod takovih arbija bio je držak arbije ujedno i držak mašica.

Skoro sve male puške bile su na kremen. Oganj na kremenu, to jest ono mjesto, gdje se puška potprašuje, bio je obično srmom izvezen. Cijevi na malim puškama bile su dosta dugačke, obično do dva pedlja, a nekada i dulje.

Od dugih pušaka bile su najpoznatije šišane i štucovi. Velike puške nosili su na kajišima preko ramena, a male su zaticali za bensilahe ili potpašaje. Bensilasi su načinjeni od crne, žute ili crvene kože, a imaju pet do šest kožnih pregradaka. Bensilahe zapinju sponama nad desnim kukom tako, da čvrsto uz tijelo pristaju. Osim malih pušaka nosili su za bensilasima duge noževe i razne sitnije stvari, koje su često trebali, a na po se kresivo i peškire, kojima

su si iza abdesta ruke otirali. Bensilahe nijesu ozdola isprešivali, a to za to, da kroz kožne pregradke mogu zadjeti kubure i duge noževe. Da im noževi, a osobito tako zvane bjelouške, kod hodanja ili jašenja ne smetaju i da čvrsto uz tijelo pristaju, nosili su na lijevoj strani bensilaha odebeo kajiš, dug oko jedan pedalj. Taj je kajiš bio dvostruk, pa kada bi naš čovjek zadjeo nož za bensilah, pazio je da vrh korica zatakne megju ona dva kajiša.

Noževe dijele na bičake i bjelouške. Bičaci su odulji, vrlo oštri i šiljati noževi, kojima su rezali meso i druga jela. Bjelouške su vrlo dugi noževi od najfinije mazije, čelika, a držak im je od bijele kosti, sličan uhu i odatle mu ime. Noževe su zaticali u drvene korice. Te su korice bile izvana, počam od šiljka pa do preko polovice, opšivene crnom kožom, a od polovice pa do balčaka okovane žutim limom. Bogatiji i imućniji ljudi imali su korice okovane u srmali ili srebrene, a nekada i u pozlaćene limove.

Osim pušaka i noževa nosili su odličniji ljudi i viši činovnici, osobito kada su polazili u lov ili na dalji put, dugačke, prema dnu nešto nešto zavinute sablje, tako zvane pale, koje su im preko ramena na kajišu niz bedro visjele. I pale su bile izvezene srebrom, srmom ili zlatom i za to vrlo skupe.

Oni, koji su imali puške otraguše, pasali su uz bensilahe silahe. Silasi su posudice, u kojima su držali fišeke. U svakom silahu bilo je po deset fišeka. Vrlo oboružan čovjek mogao je da ponese četiri silaha, dakle četrdeset fišeka. Odmah pokraj silaha bila je čanta, u kojoj su držali krpe umočene u zejtin, kojima su čistili šišane i štucove. Silasi su bili načinjeni od tvrde kože ili od srme ili srebra. Oni, koji su bili načinjeni od kože, bili su četverouglati, a oni od srme ili srebra, okrugli.

Osim svega toga nosili su o desnom bedru naprašnike od roga, koji su bili sa tri tanka lančića uz bensilah prikopčani. U naprašnicima bio je fini barut, kojim su punili, ili kako narod kaže, potprašivali voljicu na ognju kremenjače.

Bezi, age i odličniji gragjani nijesu po gradu nosili drugog oružja osim jedne, najviše dvije male puške. Kada su polazili u lov, na dalek put ili u kmetiju, onda su se jače oboružali, a iza njih jašili su njihovi kavazi, koji su nosili njihovo oružje, te im ga prema potrebi dodavali.

Imućni ljudi, nosili su na golom tijelu ćemere, u kojima su čuvali svoj novac. Novac su rijetko kada kod kuće ostavljali, nego su ga u dukate mijenjali i svu gotovinu uza se u ćemeru nosili. Ćemere su pravili od vrlo fine žute kože, a sapinjali su ih nad desnim kukom sa dva gvozdaca. Neki ćemeri imali su po jedan, a neki i po dva pretinca.

Kako prije okupacije nije bilo u ovim zemljama dobrih puteva, putovali su naši muslimani sve do najnovijeg doba na konjima. Sirotinja je išla pješke, a samo velika gospoda kao paše, veziri i kajmakani vozili su se u fijakerima. Kôla, kakova su danas, nije prije bilo, ona su tek sa okupacijom došla u Bosnu i Hercegovinu. U Posavini i u onim krajevima, gdje je ravnica, bilo je i prije kola, ali ta su bila vrlo primitivna. Ni komadića željeza nije bilo na njima. Ako bi se naš musliman u takim kolima vozio, prostro bi obilno sijena, sjeo na sijeno i sjedio tako podviv noge kao na ćilimu ili u najudobnijem minderu. Tako zvanih „sicova" nije prije okupacije niko poznavao. Ako je koji musliman u takovim kolima vozio svoj harem, svoju obitelj, metnuo je na kola drvene obučeve i pokrio ih hasurama ili ćilimima, da se u kola ne vidi.

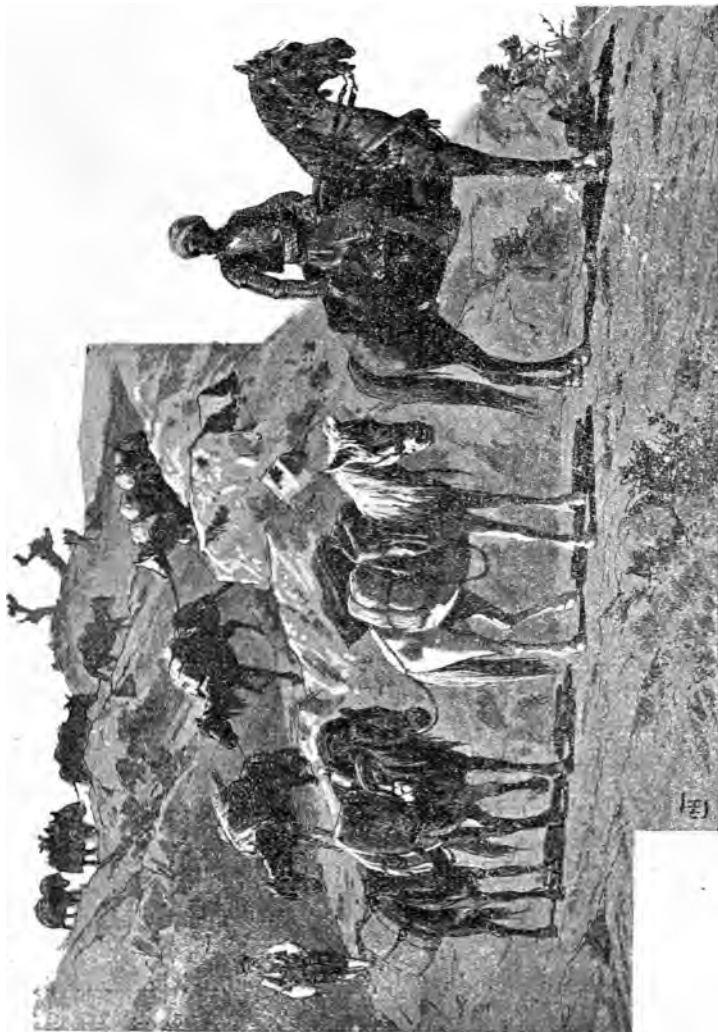
Danas je sasvim drukčije, danas već ima dosta kola ne samo u gradovima, nego i po selima, a fijakera, Bože mi prosti i previše.

U prijašnja vremena ne samo da su naši muslimani jašili na konjima kada su išli kuda po poslu, u rod ili su vodili mladu itd., nego su na konjima, magarcima i katurama prenosili sve svoje stvari kao pokućstvo, jastuke, haljine, sijeno, grede, drvo za ogrjev, kamenje i uopće sve, što je trebalo, da se iz jednoga mjesta prenese na drugo.

Isto tako prenosili su i trgovci svoju robu. Ako je bilo mnogo robe ili predmeta, koje je trebalo da se prenesu, uzeli bi po više konja ili magaraca te bi jednoga privezali za drugoga. To se je zvalo karvan. Gospodar je obično išao sprijeda i vodio konja za uzdu ili ular ili je jašio na prvom konju. Njegovi sluge, najamnici ili pomoćnici išli su pokraj konja ili odostrag i gonili konje.

Kako je neko vrijeme u Bosni i Hercegovini bilo mnogo hajduka, koji su vrebali na trgovce i bogate putnike, to je po robu išlo obično po više trgovaca sa karvanima, a bili su do zuba obo-

ružani. Ako bi sada hajduci navalili da im otmu robu i novac, oni bi se branili, pa ko je bio jači, njegov je bio mejdan.

Bosanski karvan.

Ovakovo putovanje bilo je vrlo sporo i za to su trgovci i drugi ljudi morali često po više dana putovati dok su stigli kuda su željeli ili dok su se kući vratili. Ako su morali po više dana putovati, hranili su konje, jeli su i konačili u hanovima.

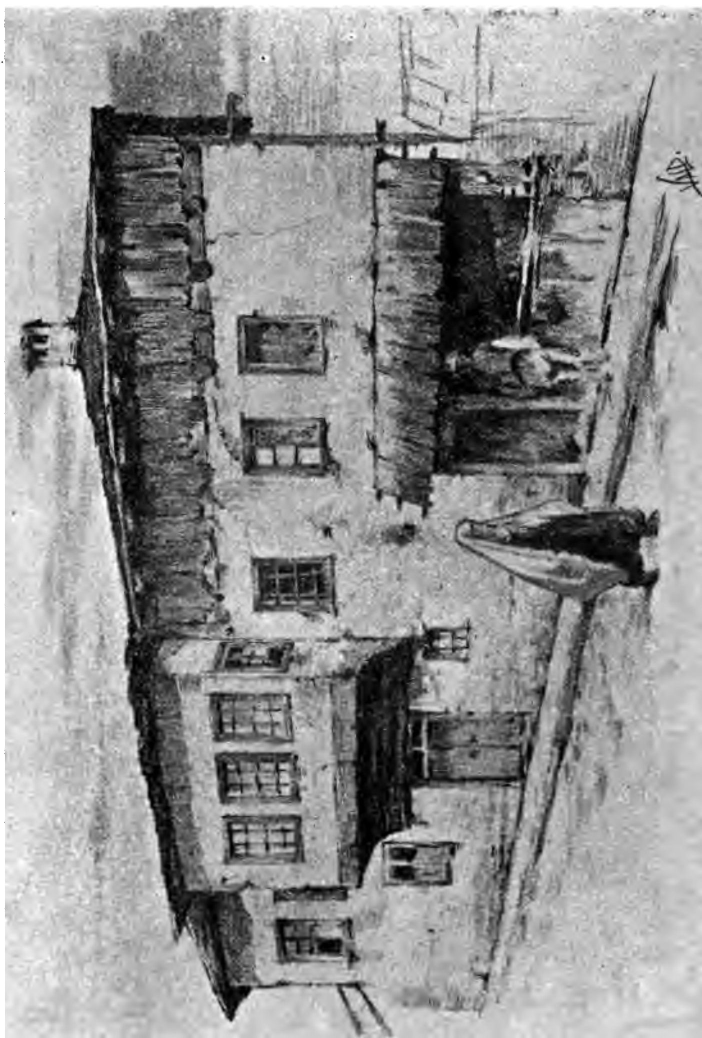
Hanovi su neka vrsta gostionica, u kojima možeš dobiti dobru crnu kafu, kruha, jaja ili na ražnju pečenog janjećeg ili ovnujskog mesa. U novije doba, naime iza okupacije, ima već dosta hanova, u kojima možeš dobiti piva, vina, rakije i drugog opojnog pića. Opojnog pića možeš dobiti samo u onim hanovima gdje su kršćani handžije; u muslimana naći ćeš samo crnu kafu. Isto tako ima u svakom hanu dovoljno sijena i zobi da možeš konje nahraniti, a u blizini je i bunar, čatrnja ili vrelo, da ih možeš napojiti.

Isto tako mogu putnici u hanovima i konačiti. Nema tu soba ni kreveta za svakog gosta na po se kao u hotelima i boljim gostionicama, nego je tu jedna, najviše dvije sobe gdje putnici zajednički konače. U sobama za konačenje nema ni posteljine, a nema ni pokućstva, nego su tu hasure prostrte po goloj zemlji ili podu.

Osobito u prijašnja vremena nije kreveta ni trebalo jer su putnici sve, što im je potrebno bilo sa sobom nosili. Kada bi dakle naš putnik u han došao, skinuo bi s konja gunj ili ćebe što ga je uvijek uza se nosio, prostro ga po hasuri pa kako je bio zdrav a uza to umoran, brzo bi usnuo.

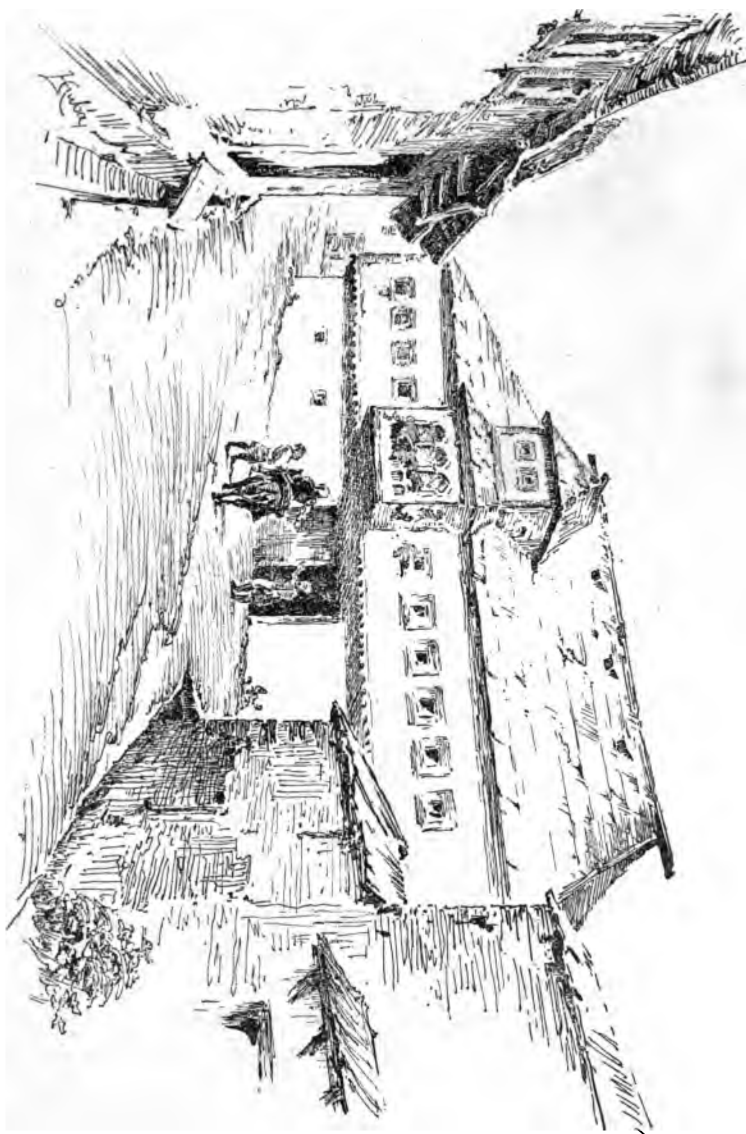
Hanove grade obično na jedan boj; ozdola su staje za konje, a ozgora stanovi za putnike i handžiju. U onim krajevima gdje ima dosta šume, grade hanove od drveta, a gdje nema šuma, od kamena. Hanova ima u nas vrlo mnogo a osobito ondje, gdje je narod rjegje naseljen i gdje bura jače piri. Gdje je narod gušće naseljen pa ima više sela i gradova, grade hanove po selima i gradovima, a gdje je narod rijetko naseljen, a osobito u predjelima gdje je bura jaka, ima hanova ne samo po selima i gradovima nego i u osami pokraj puteva i drumova da putnici ne stradaju. Baš radi toga naći ćeš najviše hanova u Kupreškom i Šuičkom polju, za tim oko Livna i Grahova te po svoj Hercegovini, gdje je bura jaka.

Naši muslimani kuhaju i peku vrlo dobra jela, koja priugotavljaju po uzoru grčkom i turskom, a opće je poznato, da je grčka i turska kuhinja prva u svijetu. Kada je musliman sâm u svojoj kući, jede on umjereno i ne pazi na broj jela, nego da je ono, što jede masno i ukusno. Ako ima goste, nastoji, da ih što bolje podvori, pa onda ne samo, da ima jela u izobilju: dvanaest do dvadeset i četiri, nego su i vrlo tečna:

Han u južnoj ili jugozapadnoj Bosni.

Pred hanom vidi se muslimanska žena u zavijačima.

Han sagragjen od kamena.

Spremaj Meho gospodsku večeru.
Što je slano, nek je i biberli,
Što medeno, nek je i šećerli,
Što je masno, nek je i primasno.

Muslimani ručaju izmegju deset i jedanaest sati prije podne, a večeraju oko pet ili šest sati poslije podne — već kako je kada dan dug. Večera je uvijek nešto obilnija, nego ručak. Neki imaju kuhinje u kući, a neki izvan kuće. Kuhinje izvan kuće zovu mutvaci, a spojene su plotom i krovom sa kućom, da ženska čeljad može bez zaprijeke iz kuće u mutvak i iz mutvaka u kuću. U sredini je kuhinje ili mutvaka otvoreno ognjište od kamena. Osim toga je u svakoj kuhinji po jedan kamin, gdje se kafa prži i kuha, a zove se odžak. U kuhinji su rafe, police, a na njima razno kuhinjsko sugje i drugo koješta, što marna domaćica kod kuhanja treba.

Siromašniji muslimani kuhaju u zemljenim, a bogatiji u bakrenim ili željeznim posudama. Isto tako jedu siromasi iz zemljenih ili drvenih, a bogataši iz bakrenih ili porculanskih posuda. Čorbata jela jedu obično drvenim kašikama, a sva ostala prstima.

Najmilija su im jela pečeno i kuhano meso, a osobito ovčevina i janjetina. Teletine ne jedu nikada. Kako u Bosni, a još više u Hercegovini, ima vrlo mnogo pašnjaka sa izvrsoom gorskom pašom, to je ovčije i janjeće meso u ovim zemljama vrlo tečno. Na Vlašiću kod Travnika, na Krugu kod Lijevna, na Kupreškom polju i ispod Cincar planine, kao i u cijeloj Hercegovini su veliki pašnjaci, na kojima živi na hiljade ovaca, te daju ne samo izvrsno meso, nego vunu i sir, koji je i preko granica Bosne i Hercegovine dobro poznat.

Janjetinu i ovčevinu sijeku i prodaju prijesnu, na ražnju ili u tevsiji pečenu, pa ima malo zemalja u Evropi, u kojima se pojede toliko na ražnju pečenih janjaca i ovaca, kao što baš u Bosni i Hercegovini. Isto tako jedu oni vrlo rado pilav, koji prave od govedine, ovčevine, janjetine ili živadi. Megju delikatese spadaju i paprike napunjene sa sitno isjeckanim mesom i pirinčem. To se jelo zove dolma, a jednako je drago. kako siromaku, tako i najvećem bogatašu. Osim paprike pune tako patlidžane i mlade tikve. Vrlo je dobra i jahnija, koja se pravi ovako: Debelo se meso izreže na sitne komadiće i pomiješa sa sitno isjeckanim bijelim i crvenim

lukom. Za tim se sve to dobro pobiberi i metne u zemljeni ili željezni lonac. Lonac se dobro pokrije, no najbolje je, ako se poveže t. zv. pergament papirom i pristavi k vatri, pa se kuha, dok se meso sasvim ne raskuha.

Kupus je, kao kod svih južnih Slavena uopće, obligatno jelo i na sofri naših muslimana. Kupus jedu dok je još sladak ili ga kisele. Od kupusa prave čorbu, njim pune pite i kuhaju u njemu govedinu, ovčevinu ili janjetinu. Tako pripravljeno jelo zove se kalja.

Osim mesa i kupusa vrlo su im drage pite i kolači. Pite, kolače i kruh peku ili kod kuće ili u pekarama. Ako pite i kolače peku kod kuće, metnu ih u zemljene ili bakrene tevsije, tevsije postave na sadžake, tronošce i pokriju ih pêkom od zemlje ili sačom. Kruh peku kao što se peče u seljačkim kućama u Hrvatskoj i Slavoniji. Naložc naime na banku vatru, a kada se je vatra dobro razgorjela, raspretu žeru i lûg, a na ono mjesto metnu kruh. Kruh pokriju saksijom, koja je sasvim slična slavonskoj pokljuki, a na saksiju nagrnu žeru, da se kruh ili pita što prije ispeče.

Sada da progovorimo koju, kako se prave neke pite i kolači, koje naši muslimani osobito rado jedu. U prvom je redu burek pita, koju prave tako, da tijeste na tanko razviju i u njega metnu fino isjeckano govegje ili ovčije meso. Baklavu prave od finoga brašna, šećera i kajmaka, a pune je orasima ili suhim šljivama. Neki prave baklavu u obliku ružice, pa to zovu gjul baklava. Lutma se pravi kao i bazlamača, a kad se ispeče, pospu je sa nešto meda ili šećera.

Ovdje moram napomenuti da naši muslimani osobito ljube med, te ga jedu ne samo u pitama i kolačima te na suvo, nego ga miješaju i sa vodom i tako piju. To je piće vrlo zdravo, a zove se šerbe. Sirnica je što i sirnjača. Misirač pite prave tako, da tijesto pune sa fino izrezanim, mladim misiračama. Kada je misirać-pita gotova, zaliju je u tevsiji slatkim ili kiselim kajmakom. Jajâruša je pita, koja se puni jajima, a jedu je ponajviše onda, kada su u kući odličniji gosti. Pitu od kupusa prave kao i u nas; kupus sitno sasijeku, dobro posole, pobibere i u tijesto zaviju. Paluza se pravi od finoga brašna i šećera. Brašno se i šećer dobro razmuti i pristavi k vatri. Kada se je dobro skuhalo, metne se na hladno mjesto, a kada se sasvim ohladi, stisne se i bude slično pačama ili hladetini. Paluzu jedu samo u bogatijim kućama na kraju ručka ili večere i

to samo onda, ako su kakove odličnije osobe u gostima. Siromasi jedu umjesto paluze na koncu ručka ili večere slatko ili kiselo mlijeko.

Arnautin.

Hurmice su kolačići od kuruznoga brašna, jaja i šećera. Kada su hurmice pečene, zaliju ih medom ili ih pospu šećerom. Hurmice osobito rado jedu muslimanske žene i djevojke i nose ih jedna drugoj kada u babinama leže. Isto tako prave i gurabije. Najskuplji

i najbolji kolači jesu gjunlari, a prave ih ovako: Uzmu dvadeset do trideset jaja i mute ih dva do tri sata, dok se ne pretvore u gustu, tvrdu pjenu. Kada je pjena gotova, uspu je u najfinije pšenično brašno, pa se to dobro promiješa. Sada se u kakovoj posudi rastopi nešto masla, pa kada bude dobro vruće, meću priugotovljeno tijesto kašikom u vrijuće maslo i tu se ispeče. To je jelo slično i po obliku i po okusu našim uštipcima, ali je mnogo tečnije od uštipaka. I gjunlare jedu samo u bogatijim kućama, ponajviše u svečane dane i kada su kakovi odlični gosti na ručku, jer ne samo, da je to jelo dosta skupo, nego traži i vrlo mnogo posla. Kada žene prave pjenu za gjunlare ne vole, da ih ko gleda, jer ako se dobra pjena ne načini, misle da je onaj svojim očima jaja urekao, jer i jaja spadaju megju one tvari, koje se dadu vrlo lako ureći.

Osim ovoga prave naši muslimani vrlo mnogo mesnih i drugih jela, pita i kolača, ali da se ovo pisanje ne pretvori u kakav muslimanski „Kochbuch“, završujem, pa ću samo još nešto reći o halvi, jer je ona najmilije jelo i poslastica muslimanskoj djeci. Halva je dvostruka: tvrda i meka. Meku halvu prave i naše muslimanke, a tvrdu produciraju samo Arnauti, koji dolaze u Bosnu i Hercegovinu da halvom, buzom, salepom, kadaifom i pečenim bademima koji novčić zarade. Tvrda je halva bijela kao snijeg, a prave je od škroba, brašna meda ili šećera, jaja i mlijeka. To se sve miješa u velikom kazanu, dok ne bude tvrdo, da se jedva rezati može. Kada je halva gotova, metne je Arnautin sa drugim kolačićima i šekerlamama na glavu i nosi je po gradu. Interesantni su ti naši halvedžije ili halvadžije, pa premda nijesu Bošnjaci, reći ćemo i o njima koju, jer su oni markantna lica u bosanskim čaršijama i sokacima, misliš, nešto bi manjkalo, da ih nema. Na glavi našega halvedžije njiše se velika okrugla daska, koju on zove tabla, a na njoj je halva, kadaif, šekerlami i kolačići. U jednoj ruci drži on drvenu posudu, punu reske buze, a u drugoj mu je kotlić sa žerom, a nad žerom, kao i u naših kobasičara, posuda, u kojoj se puši gusti, slatki salep. Od rane zore, a i prije nego je sabah zaučio, pa do kasne večeri hoda on po gradskim sokacima, pa mami djecu poklicima: „Halve, halve!“, a djeca se kupe oko njega i plaćaju mu svoj obolus. Izmegju sedam i osam sati u jutro sigurno je pred školskim vratima jer su gjaci njegove najbolje mušterije. Osobito je

unosan mjesec ramazan. Onda on hoda cijele noći po sokacima, zalazi u kahve, na dućane i na sijela, gdje se muškarci sastaju i prodaje svoju robu. Novčić za novčićem pada onda u njegovu kesicu, sve mu se lice od dragosti smiješi.

Kada naši muslimani naume da blaguju, posjedaju oko sofre. Sofra je okrugao, jedva jednu stopu visok stol od prostoga drveta, a leži na dvjema daščicama, koje su duge kao što je i stol dug, ili na trima drvenim nožicama. Pod sofru prostru besofru, plahtu, da mrvice na zemlju ne padaju i sad istom sjednu da blaguju. U siromašnim kućama sjede svi na goloj zemlji, a u bogatijim na ćilimima. Prije ručka ili večere svaki si opere ruke i usta, a onda tek jedu. Jelo nose u velikim plitkim zdjelama, dimirlijama, koje su skoro tako velike, kao i stol. Dok jedu, malo govore, a najbolje je, da šuteći ono Božijeg dara potroše. Naši muslimani vjeruju naime, da meleći, angjeli, sofru na rukama drže dok oni jedu, i za to je sramota i grjehota, da se u njihovoj prisutnosti pjeva ili galami Za jela piju vodu ili limunadu, a poslije jela gorku kafu i puše duhan.

Kada su u kući gosti, posjedaju kao i obično, samo je onda na sofri mnogo više jêla. Prije jela ulaze u sobu sluge, te polijevaju gostima ruke, a iza toga metnu svakomu mali peškir od beza na lijevo rame, da si za jela mogu njime ruke i usta otirati. Osim toga metnu gostima u krilo peškir takogjer od beza, koji je tako dug, da svima naokolo krila pokriva, a zove se sofra-mahrama. Taj peškir prostiru da mrvice ne padaju gostima po odijelu. Čim su ručali ili večerali, „digne“ domaćina sofru, jer u muslimana nije u običaju, da jelo pred gostima dugo na sofri leži. Kada je domaćina sofru „digao“, ulazi u sobu kućni hizmećar da iznese sofru, posude i kašike, a odmah iza njega ulaze drugi sluge i idu opet od gosta do gosta; od najstarijega na desnu stranu, da im ruke operu. Sluge nose na lijevom ramenu peškir. Isto tako nose u lijevoj ruci legenj, lavor, a u desnoj ibrik, pa kad je koji gost oprao usta i ruke, otare se onim peškirom. U begovskim i drugim odličnijim kućama još su posebni sluge, koji goste kafom dvore, a posebni, koje čibuke dodaju. Prvi se zovu kahvedžije, a drugi čibukdžije ili tutundžije:

Tutundžije čibuk zapališe,
Kahvedžije kahvu donesoše.

Naši su muslimani veliki kneipovci, premda ih većina nije ni čula za toga glasovitog liječnika, koji je sve bolesti liječio ne skupim umjetnim medikamentima, nego vodom i ljekovitim travama. Oni se peru najmanje pet puta na dan svježom vodom iz vrela i potoka, oni se često kupaju i živu priprosto i vrlo umjereno, a ako obole, prvo su im hladni oblozi, onda metvica, bokvica, kopriva, slijez, pogančeva i druge trave, koje je i pokojni Kneip toliko preporučivao. Osim toga prave oni razne „mehleme", kojima uspješno liječe ne samo rane, nego i razne unutrašnje bolesti.

Naši muslimani rijetko će kada u bolesti zovnuti liječnika, jer nemaju mnogo povjerenja niti u njega, niti u lijekove, koje im prepisuje. Ako im kućni lijekovi ne pomognu, oni će se dati liječiti od vračara ili će pisati zapise. Zapise daju pisati osobito onda, ako ih često hvata nesvjestica, ako trpe od glavobolje ili ako ih hvataju žigovi. Oni drže da su urečeni, a protiv uroka nema boljega lijeka od zapisa. Ko treba zapis, ide hodži ili ga zovne u kuću, a on mu na komadiću papira napiše neke stihove iz kur'ana ili iz koga drugoga kitaba. Kada je hodža zapis napisao, umota ga u platnenu krpicu, omazanu voskom. Ta se krpica zove mušemma. Mušemmu metne hodža u malu suknenu kesicu, a bolesnik je ovjesi o vrat tako, da mu zapis dogje na lijevu stranu više srca.

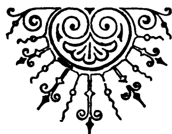
Neke zapise nose u fesovima, a neke ušiju u odijela. Neke zapise baca hodža u vatru, a bolesnik udiše onda onaj miris i dim. Druge baca u vjetar, a treće u vodu. Iza nekoga vremena pije bolesnik vodu, u kojoj je zapis ili se njom umije, pa je uvjeren, da će ozdraviti. I u narodnoj muslimanskoj pjesmi često se spominju zapisi. Osobito je značajna pjesma: „Dude Bojagina i Šahimpašić Mujo." Prema toj pjesmi piše momak zapise da kazni djevojku, koja mu se je iznevjerila. On piše tri zapisa: jedan šalje u vjetar, drugi u vatru, a treći u vodu, dok djevojka od boli ne umre i tako glavom plati nevjeru.

Ako komu oboli konjče ili goveče, on će i onda zovnuti hodžu, da piše zapise. Kada je hodža zapis napisao, metne ga u kruh i dade životinji, da ga izjede. Govedima, a osobito kravama, ako ne daju mlijeka, izdube hodža svrdlom u desnom rogu malu jamicu i u tu jamicu turi zapis. Neki zamotaju zapis u krpicu, krpicu privežu na vrpcu, a vrpcu omotaju govečetu oko rogova. Ko ima oso-

bito lijepa konja, tele ili ždrijebe, pa se boji, da mu ga kogod ne ureče, daje takogjer pisati zapis. Taj zapis metne obično u crvenu krpicu, krpicu priveže konjčetu ili teletu oko vrata pa je sjeguran, da mu zle oči ne će naškoditi.

Osim toga pišu zapise kad djevojka želi da bude lijepa ili da je dragi zavoli. I momak daje pisati zapise ako ga draga ne voli, ne bi li joj se srce smekšalo i njemu privoljelo. Isto tako pišu zapise kad ko želi, da se bolesti kurtariše, da ima napretka u marvi i imetku, da sretno putuje, da se sretno kući vrati i t. d.

Ako čovjeku ili životinji ne pomognu zapisi što su ih pisali hodže, dadu ih pisati kršćanskim svećenicima. Te zapise zovu „moći“. U nas ima dosta muslimana, koji misle, da svećenici umiju pisati bolje zapise od hodža. Isto tako daju si i kršćani pisati zapise od hodža, a osobito od onih, koji su poznati, da su im zapisi dobri i da bolesnicima koriste.

B. OBIČAJI.

I. POROD.

Kao kod svih Jugoslavena uopće, tako ima i u naših muslimana na po se, sva sila narodnih običaja. Da počmemo sa porodom.

Ženidba je vez izmegju muža i žene da iza sebe ostave što više potomaka. Ali ako se iko ženi za to, da iza sebe ostavi što više potomaka, to su naši muslimani. Ženidba je za muslimana samo onda sretna, ako mu je brak blagoslovan, to jest, ako ima dosta djece:

Beg Mustajbeg sretno se oženi,
Lip je porod beže izrodio,
Troje žensko, a četvero muško,
Nek' ne želi ni sina, ni šćera,
Ni nevista, ni mladih zetova.

Čim žena ima više djece, tim je vrijednija, uglednija i svomu mužu milija. I najsiromašniji musliman iskreno se veseli porodu svakoga svoga djeteta, jer je dijete zamjena ocu i materi u starosti i jer svako donosi sa sobom svoju nafaku, sreću. „On ga hrani, da zaminu steče.“

Žena, koja ne ragja, mužu je mrska, ako mu je prije i vrlo draga bila. On je smatra voćkom bez ploda, ružicom bez cvijeta, valja je dakle sasjeći. Djever govori svojoj nevjesti:

„Vid' nevista te žute naranče.
„Da naranča svake godine ne ragja,
„Davno bi je bratac posikao.

„Vid' nevista tog žutog limuna.
„Da limun svake godine ne ragja,
„Davno bi ga bratac posikao.
„Vid' nevista rumene ružice.
„Da ruža svake godine ne cvate,
„Davno bi je bratac posikao.

Beg Ali beg ima prekrasnu ženu, koju veoma ljubi. Većje više godina prošlo, a ona nema djeteta. To ga ljuti i žalosti. Jednoga dana odlazi on u selo na begluk i zapovijeda svomu bratu, a ženinu djeveru, da je posiječe:

„O Boga ti brate Muhamede!
„I ja odoh u nove Timare.
„Kad ti dogje mlada nevistica,
„Ti je vodi mladu u haz bašću,
„Pa je ondi mladu ti posici.
„Kad ja nemam od srca evlada,
„Nek mi nije ni nje mlade.

Mlada se Mustajbegovica hvali na sijelu svojim druganıa, kako je muž voli, pa veli:

„Da vi znate drage druge moje,
„Kako li me Mustaj beže drži?!
„Kad ja spavam, biser granom maše,
„Budi me od jorgovana granom:
„Ustan dušo, granulo je sunce.
„Kad ustanem na meke dušeke,
„Svojim će me ćurkom ogrnuti.
„Dvore mene do dvije robinje;
„Jedna drži kalajli legena,
„U maštrafi bijele gjulsije,
„Druga drži šerbe medovinu,
„Na tabaku rumenu ružicu,
„Da utiram to rumeno lice.

Ali joj jedna prigovara:

„Zaludu ti fala i imanje,
„Kad ti nejmaš od srca evlada.

Kada mlada žena zatrudni, nastaje u kući veliko veselje, neka vesela uzrujanost. Oko buduće majke sve tetoši, kao oko maloga djeteta,

sve je pazi i miluje, ljubi i poštuje. Još veće veselje nastaje, kada je žena sretno rodila, a osobito, ako je rodila sina.

I muž i ukućani, rodbina i komšije dolaze u kuću, i daruju rodilju i dijete joj:

„Daj muštuluk mladi gospodine,
„Rodi mlada Mustaj begovica;
„Rodila je do dva sina mlada,
„Zlatne ruke i zlatna perčina.
Kad to čuo diver Muhamede,
Trkom trči mladoj nevistici,
Posipa je žutim dukatima.
Doletila mlada zaovica,
Zaovica Mahmud pašinica,
Pašinica čedo povijala;
Jedno ona, drugo Muhamede.

A muž, kad to čuje?!

I on leti uz visoku kulu,
U čižmama i u kalčinama,
Te on ode ljubi u odaju,
Posipa je sa sitnim biserom.

Koliko je veselje na taj glas nastalo u srcu muževom, vidi se najbolje po tom, što je poletio u odaju svoje žene „u čizmama i u kalčinama", jer je odličniji musliman naspram svoje žene tako učtiv, da k njoj nikada u putnom odijelu ne dolazi.

Koliko je veselje da neko ima djece, neka nam kaže i ovaj razgovor odličnih žena, koje su se sastale na zijafetu, gostbi, kod neke Almaz kadune. Domaćica veli svojim drugama: „Ta za što drugo i živimo i veselimo se, nego za evlad? djecu. Za što li tečemo i mučimo se nego opet za evlad? Samo neka je hairli i na pravom putu!"

Paša hanuma to potvrgjuje i dodaje: „Dakako seko. Tako mi svih Božijih ćitaba, kome je Bog tobe gjellešanuhu, Bože me ne pokaraj, utajinio, dao, hairli evlad, valjanu djecu, ne treba mu drugog hairluka, radosti, zadovoljstva, a treća nadodaje: Tobe jarabi, što je evlad! Ko ga nema i ne zna što je veselje. Jadan je i na bajram u jutro, svaki i svaka, kome ga Bog nije dao.

Naš musliman ljubi jednako svu svoju djecu, premda mu je milije, ako ima više sinova. Majka opet voli šćeri, jer su one hairnije i od veće koristi i ocu i majci. Osobito veselje zavlada u kući ako je prvo dijete muško. Onda je sretan i otac i majka. Ako je prvo dijete žensko, ne vesele mu se toliko, ali što će — tako je Bog odredio, pa se tješe onom: „Po groš momče, po dukat djevojče."

Sada da progovorimo koju o gatanju i vjerovanju o porodu, o porodu samom, o novorogjenčetu i o rodilji, kako sam to iz usta naroda čuo.

Kakovo će biti dijete, to jedini Bog znade. Dijete je ponajviše slično ocu ili materi, ili komu iz njihova roda. Kakav je otac ili mati, onakovo će biti i dijete. Ako je otac veseljak, imaće veselu djecu, a pijanica ragja pijanice. Ali i dobar otac može roditi dijete rgjavo, a pijanica može roditi dijete pobožno, koje nikad ne će piti piva, ni rakije. Od vesela oca, vesela su i djeca, ali i veseljak može roditi dijete neveselo, nujno, kao da je rod ukopalo.

Isto tako ne mora dijete biti ni po obličju slično ocu ili materi. Kakovo će biti dijete po obličju, ovisi o materi, a ne o ocu. Kada je žena trudna, baca se dijete ponajviše na onoga, koji joj je najmiliji. Ako trudna žena pomisli mijenom ili uštapom na koga, i tome može da bude dijete nalik. Kada dijete u materi oživi i kad se u njoj prvi put makne, u koga ona u taj čas pogleda, onomu će dijete biti slično.

Kada žena dijete začne i u tom času pomisli ona ili muž joj na koga pametna ili učena čovjeka, biće dijete učeno, a ako i nehote pomisle na koga lolu ili pijanicu, biće dijete, kao što je on.

Ako mati dok nosi dijete, voli jesti turundže, naranče i tunje, biće dijete veoma lijepo. Isto tako biće dijete lijepo, ako se mati, kad se dijete prvi put u njoj makne, u onom času pogleda u ogledalo.

Kada dijete u materi oživi, pa se po njoj mnogo vrti, biće to nemirnjaković ili kakav veseljaković i teško čeka, da izagje u svijet, da provodi marifete, kunștove, umjetnosti. Ako je dijete u materi mirno, pa se jedva i miče, biće mirno i zatvoreno, ne će se znati ni kruha najesti.

Kada žena zatrudni, pa joj lisica ili zmija pregje preko puta, biće dijete sretno i dugo će živjeti. Ako zec pregje ispred trudne

žene, biće dijete nesretno, sebično i propalica i ne će od njega biti hasne. Ako je zec prešao trudnoj ženi preko puta, neka ne ide dalje, da mu put ne presiječe i odmah neka se kući vrati, da bi joj sretno bilo. Trudna žena neka pazi i na to, da ne pije ili ne jede iz krnjata suda, jer koja se iz takovog suda najede ili napije, imaće joj dijete razrezane usnice.

Isto tako neka pazi, da se komc ne naruga, jer će joj dijete biti šašijasto, heravih očiju. Kada trudna žena jede, neka pazi, da su joj ruke sasvim čiste, jer koja bude jela brašnenim rukama, toj će dijete imati prhotine u glavi.

Trudna žena zaželi svašta da jede. Ako dakle šta jedeš, podaj trudnoj ženi, ako ona to želi, jer je grijehota, ne dati joj. Išao nekakav čovjek, pa gonio tovar hašlama, jedna vrsta trešanja. Opazi ga trudna žena, te joj se prohtije, da bi jela hašlama. On joj teškom mukom dade jednu. Kad žena poji jednu, opet zamoli, da joj dâ samo još jednu, ali on ne dade nikako. Žena se patila, mučila i u prevrtanju ispusti dušu. Kada su ju rasporili, nagju u njoj dvoje djece, jedno metnulo hašlamu u usta, pa sisa, a drugo zinulo. Onaj čovjek otišao dalje i u gori vrat ulomio.

Što žena voli jesti, ono će i dijete najvoliti. Ako ne bi trudna žena našla ono, što želi, i dijete će to uvijek voliti i uvijek će toga željno biti. Ako žena, kad je trudna, nešto pod sakriveno pojede, pa se za što rukom prihvati, imaće dijete na onom mjestu crn ili crljenkast mladež.

Kada se trudna žena zateče u društvu, ne valja pripovijedati šta strašna, jer ako se njoj kosa od straha naježi, biće joj dijete strašljivo, ne će smjeti samo u noć izlaziti i uvijek će se bojati prikaza i vukodlaka. I njezinom će se djetetu svašta prikazivati i ono će se od straha damlaisati, ukočiti. Trudna žena ne smije vidjeti ni mrtvaca, niti prolaziti kuda mrtvaca nose, jer će joj dijete biti slabo i žuto.

Ima žena, koje ragjaju mrtvu djecu. To bude onda, kada se trefi žena slatke krvi, pa ju môre, vještice i druge aveti taru i tako u njoj dijete utuše. Da dijete još u utrobi materinoj ne umre, neka ona snimi ploču ili potkovicu s krepaloga konja. Od te ploče ili potkovice neka kovač u pô noći skuje obruč i tim obručem neka se ona opaše i to nosi, dok se dijete ne rodi, a kad se rodi, neka

obruč savije i metne pod glavu djeteta. Isto je tako dobro, da takova žena ode u noći pred džamiju i da iz nosila, u kojima se nose mrtvaci, izvadi ekser. Od toga eksera neka ko usred noći skuje nekoliko halki i te halke neka nosi uza se dok ne rodi, a kad rodi. neka ih prišije djetetu na kapicu, da móre i vještice ne utuše djeteta.

Ako majci umiru djeca i ona ne može da dijete othrani, neka uzme devet krpica od devet udovica, od toga neka sašije djetetu košuljicu, pa ne će umrijeti. Isto tako dobro je, da takova majka ili ko drugi nagje makar i malo vune od bravčeta, koje je vuk naklao. Tu vunu neka lijepo opere, očešlja i ogrebena, a onda na gargašama, sprava za uregjivanje vune, uredi, da bude kao svila. Kada je vunu tako uredila, neka splete od nje uzicu poput pasića djetinjeg i neka tim dijete opaše. Ko zakasni nema mu fajde i za to valja tim početi čim se je dijete rodilo, jer ako propusti i samo jednu dekiku, minutu, ne će koristiti. Ako žena nema djece, a rado bi ih imala, neka daje kroz devet mjeseci sadaku, milostinju, siromašnim komšijama. Bog je velik, može joj dati od srca evlada.

Kada žena oćuti, da joj se primiče vrijeme rodiva, počne ona na dva, tri mjeseca prije tkati čaršafe, jastukbošće, košuljice, pelene i drugo, što će za dijete trebati. Koja može, sprema više, a koja ne može, manje. Kada opazi, da joj je rodivo blizo, ne izlazi nikud iz kuće, a ni njoj niko u kuću ulazi. Ako se trefi, da ko dogje u kuću za vrijeme dok žena ragja, ona mučnije rodi i što više svijeta za to znade, ona teže ragja, jer ona mora da otpati za grijehe svakoga onoga, koji zna, kada ona ragja. Za vrijeme rodiva i kad je žena rodila, neka je uz nju ili barem u onoj sobi maša. Kada rodilja treba da izagje iz kuće i u kuću, ili iz jedne sobe u drugu ili u mutvak, kuhinju, neka se mašom podbača, jer kad maša zveči, ne smije ništa niti na rodilju, niti na dijete, Džinovi, šejtani i vještice boje se od maše. Za to valja skovati i male mašice, te ih djetetu prišiti na kapicu, da mu hale ne naude.

Ako žena teško ragja, neka se rastrgne tespih, brojanica ili čislo, i metne u posudu napunjenu vodom. Iza toga neka rodilja ispije vodu iz te posude, pa ako se sretno sa djetetom rastane, neka sveže onim koncem, na kom su zrnca od tespiha bila, pupak djeteta. Vrlo je korisna i hazreti Fatimina ručica. I ona se metne u kakovu posudu napunjenu vodom i pokrije čevrmom. Poslije nekoga vremena

pije rodilja vodu iz te posude. Ako se je žilje hazreti Fatimine ručice u vodi raspustilo, to će ona žena sretno roditi i ne će umrijeti, a ako se ne raspusti, teško će roditi, a može u porodu i umrijeti. Ako se je žena sa djetetom sretno rastala, treba hazreti Fatiminu ručicu darovati, a daruje se tako, da joj se sve žilje omota svilom, zlatnom ili srebrenom žicom. Osim toga vrlo je dobro, da se pred ženom, koja teško ragja otvori Kur'an, pa da se preko njega vode napije. Najkašnje treba da svaka kuća ima mevludskog šećera. I taj se šećer u vodi topi i daje ženi, da lakše rodi. Osim toga ima i u Kur'anu raznih poglavlja, koje valja proučiti, da se dijete sretno rodi i da na životu ostane, a dobro je, da se rodilja i iz gusta sita vode napije.

Dok žena ragja, dobro je, da kaže svome mužu muke svoje, pak će joj biti lakše, jer muž onda s njom muke dijeli. Isto tako nije griješno, da kaže boli svoje ebejki i drugima, ako je ko kraj nje, dok ona ragja.

Kad žena rodi, prihvati ebejka dijete, odreže mu pupak, okupa ga, obuče i uz mater postavi. Čim je ebejka dijete okupala i obukla, stane mu glavu ravnati da bude ljepša i pravilnija. Kako radi ebejka, onako će raditi i mlada majka, koja treba da pazi osobito na to, da čelo u djeteta ne bude odviše veliko. Naši muslimani ne vole visoka čela. Koje dijete ima visoko čelo, rugaju mu se i vele, da mu je kô pojata. Da glava djetinja što pravilnije raste, treba je povijati i to ne jednim, nego sa dva obvoja. Jedan ide od čela te se veže na zatiljku, a zove se povezač, drugi ide ispod brade, te se veže na na vrh glave, a zove te podbradač. Te obvoje stegnu više puta tako, da moraš siromašno dijete požaliti, a kada ih skinu, opazićeš na djetinjoj glavici crvene obručeve, koji su nastali time, što krv nije mogla pravilno i uredno u glavu dotjecati i iz glave otjecati.

Ali ne samo da oni nastoje da poljepšaju i dotjeraju glavu djetinju, nego i sve dijelove glave, naime čelo, nos, usnice, oči, uši, obrvice i bradu. Premda moramo da ovaj postupak iz zdravstvenih razloga požalimo i osudimo, navešću ipak kako i za što oni to rade. Čelo rastiru ponajviše zejtinom, gustim mlijekom ili slinom za to, da dijete kad odraste ne bude imalo nabora oko očiju. Narod, a osobito prostiji svijet, drži da su ljudi, koji imaju nabore oko očiju, velike kavgadžije, spremni na svako zlo. Djevojka, koja bi vidjela

velike nabore u momka, ne bi se nipošto za njega udala. Narod voli, da je nos u djeteta pejikli, skladan i za to stišću i stanjivaju djeci nosiće jer širokoga nosa niko ne voli. Oči tare majka ponajviše kad djetetu sise daje, a tare ih sa dva prsta tako, da prste vuče od nosa prema sljepoočicama. To radi za to, da oči ne budu mutne i žmirave i da izagju zdrave, jasne i krupne, jer što su oči krupnije, to su narodu milije. Uši stežu i glavi privijaju, da ne budu velike i klempaste. Isto tako skupljaju megju prstima usnice djetinje, da ne budu velike. Bradu potiskuju prema grlu, da ne bude kano sedlo izbočita. Isto tako taru i vrat djetinji, da mu ne bude predebeo i da ne dobije guše. Na prsa meću djeci ham-pamuk, vatu, da djetetu prsa ojačaju i da se krijepe. Isto tako rade po nekim pravilima i sa djetinjim ručicama i nožicama. Stežu ih u povoje kao zločince pa dijete izgleda kao mala mumija. Ni sam ljenčina trbuh nema mira. I njega valja stezati i dotjerivati, da dijete ne bude trbušasto i velika izjelica.

Kad se dijete rodi, cvrkne i zaplače. Dijete naime ne će da izagje iz matere, dok mu meleći ne dadu senef, pismenu potvrdu, da ne će umrijeti. Kada dijete od njih senet primi, pogje iz matere. Čim pane na jastuk ili na zemlju, cvrkne i zaplače, jer su mu meleći onaj senet iz ruke istrgnuli, pa pomaže, što su ga prevarili i što će umrijeti.

Ebejka je obično mati rodilje ili njezina muža. Ako ne živi ni njezina ni njegova majka, zovu koju ženu od njezina ili muževa roda. Ako se je žena udala daleko u tugji svijet, pa nema ni on, ni ona blizu svoga roda, zove ona svoju najbolju prijateljicu, a ako ona ne zna ili ne će da joj dogje za ebejku, onda tek zove koju drugu ženu. Rijetko se kada dogodi, da koja žena odbije molbu rodilje da joj bude ebejka, premda to nju dosta truda i novaca stoji.

Čim žena rodi, dolaze joj komšinice i donose što vrùći kolača ili kajganu od jaja. Žene, ko žene, vrlo su znatiželjne, pa hoće da vide novorogjenče, ali im ebejka to rijetko kada dozvoljava, jer ima svakojakih očiju, pa mogu dijete ureći. Oči mogu biti bahtli, sretne, a mogu biti bahsuz, nesretne. Ko je bahsuz očiju, neka samo pogleda u dijete, može ga odmah i nehotice ureći.

Ako ebejka ne može da znatiželjnim ženama, osobito ako su starije i odličnijega roda zabrani, da gledaju dijete, mora paziti, da

se koja ne začudi, jer ako se je koja prevarila i začudila, već je urečeno. Na to megjutim dobro paze i dostinje, prijateljice, pa ako se je koja začudila, odmah će reći: „Mašalah!“ da ga ne ureče. Ako se je dostinja zaboravila, pa nije te riječi rekla, reći će je ebejka da sačuva dijete. Da bude još sjegurnija, da urok djetetu ne naudi, neka ga povuče malo za nosić ili neka ga se samo dotakne, pa mu ne će ništa biti.

Koliko se naše muslimanke boje uroka, vidi se po tom, što skoro svaka majka kada dijete uspavljiva pjeva:

„San u bešu, nesan mimo bešu.
„Rok u bešu, urok mimo bešu.
„Uroci ti po gori hodili,
„Travu pasli, s lista vodu pili,
„Studen kamen pod glavu metali,
„Tebi sine ništa ne udili.
„Dušmani ti pod nogama bili,
„Kano gjogi čavli i potkove.

To ona ne pjeva uvijek jer joj se pjevati hoće, nego od straha, da joj uroci i druge aveti djetetu ne naškode.

Ali premda je urok vrlo škodljiv, nije pogibeljan ko ga samo zna odbiti od djetinje bešike. Mlada majko, uzmi kredu, opiši njom svakoga jutra halku, krug, oko bešike i ne boj se uroka, jer nikakav urok, pa bio još tako velik, ne može preko onoga kruga.

Iza nekoliko dana dolaze opet komšinice i prijateljice i nose babine. To su razni darovi, ponajviše jelo i piće, čevrme, kumaši; jedan do dva aršina, svileni burundžuci, peškiri, fini bez, košulje, safun, šećer i drugo koješta. Rodbina povrh toga skroji djetetu haljinice, a na kapicu, koju mu je ebejka dala, prišije po jedan dukat.

Veliki je sevap ili zadužbina kod Boga, odnijeti babine ženi, koja je rodila. Išao rano u zoru neki trgovac u čaršiju, da otvori dućan. Kad je prolazio pokraj džamije i džamijskog harema, groblja, začuje glas iz mezara, groba: „Ja ehli kubur.“ To je mrtvac dozivao mrtvaca. Drugi mu se odazove i upita, što želi. „Danas će nam,“ kaže on, „još jedan doći u komšiluk.“ „Što?“ reče drugi. „Danas će jedna žena pariti haljine, pa će se opržiti i umrijeti.“ Kad to čuje oni trgovac, sjeti se, da mu je žena govorila, da će danas pariti, te da ne će imati kada ručka spremiti, pa da joj pošalje dva

somuna iz čaršije. On pogje dalje, ali ga uhvati šubha i strah, da to mrtvaci ne govore o njegovoj ženi. Kad je došao u čaršiju, kupi dva somuna i pošalje ih ženi. Kad bi podne, ne mogne on durati, već pogje kući. Kad progje pokraj džamije i džamijskog harema, opet čuje, kako se mrtvaci dozivaju. Onaj prvi reče: „Ja ehli kubur. Ne će nam ona žena doći.“ „Za što?“ upita drugi. „Oštenila se kuja u one žene, pa ju je nahranila. Za to joj je Bog produljio umura, život, i sve joj grijehe oprostio.“ Sve to čuje oni trgovac i ode kući. Kad dogje kući, upita ženu: „Jesi li parila?“ „Jesam,“ reče žena. „Pa jesi li ručala?“ „Nisam,“ odgovori ona. „A za što nisi?“ „Nisam imala kad.“ „A gdje ti je somun?“ „Eno jednoga u dušeku, a drugi sam kuji dala, jer se je oštenila.“ Sad trgovac vidi, da je to baš njegova žena, o kojoj su mrtvaci govorili.

Kada je dakle toliki sevap nahraniti kuju kad seošteni, koliki je tek sevap odnijeti ženi babine, kada dijete rodi?

Kada se je dijete rodilo, i kada ga je ebejka okupala, valja mu dati sise, ali pri tome neka mlada majka dobro pazi, da ga prvi put zadoji desnom sisom, jer ako ga zadoji lijevom, biće ljevoruko do svog vijeka. Kada će majka dijete zadojiti, neka si najprije dobro ruke opere, a osobito neka su joj prsti čisti, jer ako drži dijete pri sisi prstima, na kojima ima i najmanje tijesta, biće joj dijete kad odraste ćelavo.

Isto tako treba mladu majku uputiti, da previše ne ljubi, ni ona, ni muž joj djeteta, jer će dijete požutjeti od roditeljskih poljubaca.

Ima djece koja plaču i danju i noću i nikako ih umiriti ne možeš. Sada valja prije svega znati, da li je dijete urečeno ili nije. Ako je urečeno, valja mu uroke skidati, a ako nije, meći mu slobodno ustavljak. Ustavljak je svaki kamen, koji je neko bacio, pa se slučajno ustavio na rašljama debla ili na grani kakove voćke. Kamen taj ne mora da bude velik, ali ako pane na zemlju, više ne vrijedi. Ako si dakle našao ustavljak, metni ga djetetu pod glavu i dijete ne će više ni kmeknuti, nego će odmah slatko zaspati ili će se barem primiriti.

Iza poroda ostane ebejka do sedme noći kod novorogjenčeta, koje joj je obično unuče. Ako ebejki nije moguće, da cijelo to vrijeme ostane kod rodilje, mora barem sedme noći doći. Sedme

noći donese ona tevsiju fine pite i vruću pogaču. Osim toga daje ona svakomu u onoj kući kakav dar, već kako koja može, a unuku donese kàt haljina u vrijednosti od 20 do 300 kruna. Sada spreme roditelji veliku večeru i pozovu najbliže rogjake. Tuj oni večeraju, a poslije večere nadiju djetetu ime, ako mu otac ili majka nijesu dali imena, dok je još bilo u utrobi materinoj. Dijete dobije ponajviše ime svoga oca ili matere ili koga u najbližoj svojti. Ako to nije, dadu mu ime prema onomu danu ili mjesecu, kada se je rodilo. Veli se: „Iznilo je dite ime na sebi." Ako se na primjer dijete rodi u mjesecu ramazanu, zove se muško Ramo, a žensko Ramiza. Ako se dijete rodi mjeseca muharema, zove se muško Muho ili Muharem, a žensko Muharema. Mjeseca safera zove se muško Safo, a žensko Safija, mjeseca mevluda žensko Meva, a mjeseca šabana, muško Šaban i t. d.

Ako se ukućani ne mogu da slože, kako će se dijete zvati, zovnu obično hodžu. Hodža uzme makaze i komadić papira, pa ga razreže nà četrdeset jednakih dijelova. Na svaki dio napiše po jedno ime, a onda sve metne u fes. Papire u fesu dobro promiješa, a onda ga prikuči majci, da izvuče jedan papirić. Koje je ime napisano na onom papiriću, onako će se dijete zvati i svi se moraju time zadovoljiti. Kada muslimani daju djetetu ime, ne dobiva ono kuma, kao što je to kod nas u vjeri i u običaju.

Muslimani poznaju trostruko kumstvo: suennetsko, vjenčano i striženo kumstvo. Mi ćemo ovdje govoriti samo o striženom kumstvu, jer svi znamo, što je vjenčano kumstvo, a o kumstvu kod sunnetenja govorićemo, kada do sunnetenja dogjemo.

Ako je dijete iza poroda slabo i kržljavo, i ne može ni da umre ni da ozdravi, iznese ga ko iz one kuće zorom prije sunca, u mladu nedjelju ili u mladi petak iz kuće, pa ko prvi tuda udari, bio to muškarac ili žena, musliman ili kršćanin, pa da je i crni ciganin, biće kum bolesnome djetetu. Onaj, koji drži dijete na rukama, ponio je makaze, pa ih dade onomu, koji tuda prvi progje. Onaj uzme makaze i odreže djetetu kose, koje mu preko čela vise i tako je postao striženi kum ili kuma onoga djeteta. Narod vjeruje, da će se dijete kada dobije kuma, riješiti boli, to jest, da će ozdraviti, ili ako je za umiranje, da će prije i lakše umrijeti.

*

Ali ne samo bolesna, nego i zdrava djeca dobivaju nekada striženoga kuma ili kumu, ali onda ne iznose djeteta, dok nije navršilo barem jednu godinu. Strižena kuma daje djetetu čevrmu ili mu dade košuljicu, čarapice ili kapicu, a ako je bogata, cijeli kàt haljina. Kum daje kumčetu ono sitnoga novca, što ga se je kod njega u tom času slučajno našlo, a ako je bogat, daće mu dvije do četiri krune, a neki i po dukat.

Onaj, koji dijete drži, daruje sada kuma ili kumu darovima, što ih je mati spremila i na dijete metnula. Kumi dade obično svilenu maramu, a kumu svilenu košulju, gaće ili maramu, a koja je zgodna i boščaluk. Iza toga umota mati onoga djeteta ostrižene kose u vosak, prilijepi ih na sobnu gredu i pri tome govori: „Koliko ove kose budu na gredi stale, toliko moje dite sve više pameti imalo.“ U kućama, u kojima se grede kreče, kreči se i preko kosa i preko onoga voska. Poslije toga ispeče kuma kolača i šalje ih svome kumčetu.

Striženo kumstvo smatra se u nekim krajevima Bosne i Hercegovine većim od vjenčanoga, a i od sunnetskoga kumstva, pa ne samo da ono dijete zove svoga kuma ili kumu: kume, ili kumo, nego i svi ukućani onih kuća vele jedni drugima: kume, kumo. Koliko naši muslimani cijene striženo kumstvo, vidi se i po tom, što se članovi tih kuća megjusobno ne mogu vjenčati i što se smatraju rogjacima. Isto tako, ako se dogodi, da musliman bude muslimanu striženi kum, ne kriju se njihove žene i ženska čeljad onih kuća pred njima.

U prijašnja vremena držao se je narod strogo načela, da je kum ili kuma onaj, koji prvi naigje, ali danas ima dosta slučajeva, da se neko dogovori s drugim, pa mu prema dogovoru dijete iz kuće iznese, a onaj mu prvi ispred kuće progje i tako postane striženi kum ili kuma. To se megjutim dogagja samo kod zdrave djece; kod bolesne djece kum je uvijek onaj, koji prvi slučajno kraj one kuće i bolesnoga djeteta progje.

Muslimani su, što se striženoga kumstva tiče, slobodoumniji od kršćana, pa rado uzimaju i muslimane i kršćane za strižene kumove, dočim obe kršćanske crkve svojim vjernicima, ako ne direktno, a ono indirektno zabranjuju, da uzmu sebi muslimana ili muslimanku za striženoga kuma ili kumu.

Prvih sedam dana iza poroda leži dijete uz majku, a sedmi dan, kada je naime dobilo ime, povale ga u bešiku. Bešike su kao kod svih Bošnjaka, tako i kod naših muslimana većim dijelom jednostavne i niske i nema baš velike razlike izmegju bešike, u kojoj se je odljuljao kakav beg ili bogataš i prosta fukara, sirotinja*). Na dno bešike metnu nešto sijena ili slame, a preko toga prostru obično bijelu prostiraču.

Dijete povaljuje u bešiku, koji jak i zdrav insan u rodu, da bi dijete bilo jako i zdravo, kao što je on. Kada je dijete u bešiku povalio, daje mu gurabiju, kolač i ječermu, a meće kraj njega i jaje, da bude puno i okruglo, kao jaje. Kada dijete povale u bešiku, spomenu ukućani glasno Boga i uče nekoja sura, poglavja, iz kur' ana, da bi mu sretno bilo. Iza toga pokriju dijete jorgančićem do ramena, a preko cijele bešike prostru pamučnu prostiraču, pamuklicu. Siromašniji pokrivaju bešiku čaršafom ili kakovom lanenom ili vunenom krpom.

Mlada majka neka otsele dobro pazi, da je bešika, bilo u njoj dijete ili ne bilo, uvijek pokrivena, jer ako je bešika otvorena, umrijeće joj dijete. Isto tako umrijeće dijete i onda, ako bude praznu bešiku ljulala. Osim toga neka pazi još i na to, da djetetu dok je u bešiki, ne meće pelena pod glavu, jer će mu iz usta smrditi.

Mlada majka leži obično sedam dana iza poroda. Bogatije leže četrnaest, à velike gospogje i po četrdeset dana i cijelo to vrijeme ne salaze sa dušeka. Ispod kućne strehe ni izlazi ni jedna, dok nije prošlo četrdeset dana, tako zvana četeresnica. Četrdeseti dan iza poroda umota mlada majka dijete u pelene, obuče mu košuljicu, a na košuljicu ječermu, anteriju ili koparančić. Preko toga povije dijete tako, da su mu i ruke i noge povijene. Iza toga metne mu kapicu na glavu. Ta je kapica sašivena od krpica zelene, crvene, bijele i plave boje, a izvezena je svilom, srebrom i zlatom. Sašivena je od krpica razne boje, za to, da lakše upane u oči, da se tako dijete ne ureče. Preko kapice, pa pokraj ušiju i ispod brade, sveže mu bijeli tulbent, maramicu od beza, da djetetu glavica pravilno raste.

Kada je majka dijete obukla i povila, ide najprije svojoj ebejki i nosi njoj i svakom njezinom ukućanu kakav dar. Sada ručaju kod ebejke. Kada rodilja od ebejke odilazi, daruje ova i opet

---

*) Vidi sliku na strani 22.

svoga unuka. Iza toga ide mlada majka sa djetetom po rodbini i komšiluku i kuda dogje, daruje ukućane, a oni daruju nju i novorogjenče. Rodilja daje u rod ili komšiluk jemenije, koparane i ječerme, za tim safuna, šećera, kumaša, džanfera i raše, a oni daju djetetu jaje, za tim ječerme, kolače i drugo koješta.

Ako je dijete za vrijeme četeresnice mirno i ne plače puno, biće mirno i ne će mnogo govoriti. Ako puno plače, pa je i nemirno biće ljut i velik govornik i nikomu ne će u društvu zapasti da od njega govori. Ako dijete za dugo ne progovori, sabire pamet, pa će biti poslije pametno i uljudno, ali može biti i velika delinja, lijenčina, jer dok nauči govoriti, vijek ga progje.

Ako je malo dijete boležljivo; niti može živjeti, nit' umrijeti, dobro je, da ga mati nakadi posijama od koga mu drago brašna, samo ne od kukuruzova i neka pri tome rekne: „Kako se svijet hljebom hrani, tako majka svoje dijete od sihira brani.“

To mora učiniti u večer, čim prvi suton na zemlju pane, pa će dijete božijim emerom, pomoći, ozdraviti. Ako mu to slučajno ne pomogne, namaži mu žličicu (ovdje se razumijeva želudac) bijelim lukom, za tim metni taj luk pod djetinju glavu, ne bi li mu lakše bilo.

Ako dijete ne će da jede, dobro je da ga mati opaše vučijim crijevom, pa će jesti kao vuk, što mu samo šaka dopane. Ali ni sada mu ne valja dati riba niti išta ribava, to jest jela, u kojima ima išta od riba, jer će mu se u oko utrunjivati. Oko je najfiniji dio čovječijega tijela i za to je svaka bol lakša nego bol u oku. Pa ako je to odraslom čovjeku teško trpjeti, kako je tek malom maksumu, djetešcu, koje ne zna kazati ni što ga boli, ni gdje ga boli, nego samo plače i vrišti, kao da je, ne daj Bože, na živoj vatri.

Ima mnogo djece, koja puno pate i umiru, jer im zubi ne mogu da niknu. Da dijete što prije zube dobije, upućuje ebejka mladu majku, da svaki dan u jutro i u večer umlači vodu na prohinu zrnju i da umiva tom vodom tjeme i kosiričicu*) djeteta pa će mu brzo porasti zubići kao u zečića i posut će mu se poput prove, a osim toga biće mu jaki kao u konja i ne će ga boljeti dok budu probijali.

*) Kosiričica je glavna vratna žila.

Čim se dijete rodi, pa dok ne odraste, treba da ga osobito čuvaš od uroka, ograma, strave, sihira, môra i vještica. Uroci, kako rekosmo, dolaze od očiju. Sve što je na zemlji, mogu zle oči ureći i nema stvari na dunjaluku, svijetu, kojoj urok ne može nauditi. Od uroka umiru ne samo djeca, nego i veliki ljudi, a nije grijehota reći, da je pola svijeta od uroka poumrlo. Čim je što manje, lakše se može ureći, ali najlakše malo dijete. Za to kad vidiš malo dijete, reci: „Mašallah“, ili „Ne bilo ti urečeno“, da ga ne urečeš.

Kada dijete ne će da na vrijeme zaspe, a ne će ni da sise materine sasne, a najgore, što se rasplače, pa hoće da crkne od plača, zna se, da je urečeno.

Urečeno dijete plače i vrišti, niti jede, niti spava, a ako malo i zaspi, sve se u snu brèca i prêda, dok ga na jedan put sami vrisak stane. Ako je dijete urečeno, treba mu odmah bajati, jer za tri dana oživi urok u djetetu, pa bi mogo dijete rastrgnuti. Dijete se najlakše ureče, kad silne žene dolaze u kuću, pa dijete gledaju i kada mati sa djetetom puno po komšiluku hoda. Osobito je pogibeljno, da mlada majka sa djetetom poslije akšama iz kuće izlazi, jer u to vrijeme lijetaju po zraku vještice, zračne vile, aveti i sablasti, pa bi mogle lasno djetetu što naškoditi. Za to, čim se mati sa djetetom kući vrati ili kada se žene od nje raspu, neka počne djetetu bajati i prije plača, a osobito, ako se je rasplakalo. Ako uroci nijesu veliki, mogu se razlizati, a to bi svaka mati trebala da zna. Urečeno dijete liže mati uz nos pa preko čela sve do kosa. Dok mati dijete liže, popostaje malko, a onda govori: „Mati rodila, mati liječila. Rashod'te se uroci kao list po gori, kao pjena po vodi kao zlato po gospodi.“ Koja žena ne zna sama bajati, neka zovne drugu, koja zna, da bi uroka sa djeteta nastalo. Žena, koja zna dobro bajati i stravu salijevati, a osobito ako je sevepli, sretne, ruke, mnogo vrijedi jer ona može mnogoga Božijim emerom od uroka ili strave kurtarisati, a može bogme i djevojku isprositi i momka oženiti. Bajati se može na više načina. Evo:

„San Ali (ili kako je već djetetu ime) u glavu, urok plače na stranu. San u bešiku, urok pod bešiku. Što urok uriče, uročica odriče. U uroka dva oka; jedno oko ognjeno, drugo oko vodeno, puče ono vodeno, pa zagasi ognjeno.“ To se tri puta izgovori i svaki put lizne tri puta djetetu preko očiju. Ili:

„Vuk sidi na prtini, hatinom se podbočio, mesom se založio. Nit' vuk sidi na prtini, nit' se je hatinom podbočio, nit' mesom založio, nit' ima uroka na Aliji.“ I to se tri puta izgovori i pri tom se tri puta puhne djetetu niz lice. Ili:

„Ni na moru mosta, ni u kamenu mozga, ni u tice mlika, ni u dlaki šupa, ni u gavrana roga, ni na Aliji uroka.“ Postupak kao gore. Ili:

„U mog Alije devet uroka. Od devet osam, od osam sedam, od sedam šest, od šest pet, od pet četiri, od četiri tri, od tri dva, od dva jedan, od jedan ni jedan. Onaj jedan ode u visoke visine, u niske nizine, di maša ne zveči, di ovca ne bleči, di koza ne dreči, di koka ne kakoče, di hore ne piva, di kuja ne laje, sad tamo neka je.“

Neki rade i ovako: Čim se smrkne, upali mati onoga djeteta, koje je urečeno, prva u komšiluku svijeću. Iza toga povali dijete na legja i metne ga na desno koljeno. Kraj djetinje glave stavi upaljenu svijeću i svaki put veli: „U ovu sviću huk, u moje dite mûk.“

Ako djetetu ne bude lakše prve večeri, radi ona to kroz tri večeri uzasepce. Ako dijete i poslije treće večeri ne ozdravi, donese kogod u ustima iz vrela ili potoka, makar i iz bunara, svježe vode, stane djetetu više glave i makne bešiku sa onoga mjesta, na komu je bila. Iza toga metne na ono mjesto, nad kojim je bila djetinja glava, tri živa ugljena i ugasi ih vodom iz ustiju. Za tim umoči u onu vodu tri puta po tri prsta desne ruke i svaki put ih turi djetetu u usta, da lizne one vode. Onaj ugljen umota sada u komadić papira i metne ga djetetu pod glavu, da se urok ne povrati. Isto tako kutarisat ćeš dijete od uroka i ovako: Čim se smrkne, gledaj na kojoj ćeš strani najprije svjetlo ugledati. Čim ugledaš svjetlo, uzmi dijete na ruke i mahni ga prema onome svjetlu, pa reci: „Mene vila na svadbu zove. Nit' ja idem, niti dite šaljem, neg' joj šaljem moga sina (kćeri) plač.“

Ako to ne pomogne, zovni hodžu, da načini zapis ili da prouči iz knjiga, pa će uroka nestati. Ovo treba da uradiš osobito onda, ako ne znaš, ko ti je dijete urekao. Ako znaš, ko ga je urekao, lako ćeš ga izliječiti, ako od onoga, koji je dijete urekao, za-

išteš malo soli. Tu sol baci u vodu i namaži njom dijete po čelu, pa će uroka ko po vodi nestati.

Još više mogu djetetu nauditi móre i vještice. One imaju nekakvu kuku, koju ture djetetu u sisice, te iz njega sišu krv i tako ga utuše. Za to namaži djetetu sise bijelim lukom. Isto tako sakuj mašice i priši ih djetetu na kapicu, jer dokle se čuje zveka maše i mašica, dotle se ne mogu prikučiti ni móre, ni vještice. Najposlije metni pod dijete u bešiku otvoren nož i glavicu bijeloga luka, a pokri ga mutapom, pokrivač za konje od strunjice, pa mu ne će ni mòre, ni vještice nauditi.

Ako se dijete uplaši, pa u noći iza sna drekne, ili ako se i u danu plaši, dobilo je stravu. Kada dijete dobije stravu, valja mu stravu saliti i pri tome stravensku „bogomolju“ proučiti. Stravu znadu salijevati samo rijetke žene, a salijeva se ovako: Nena uzme puščano zrno, koje je iz puške izletjelo, pa onim zrnom dotakne dijete najprije na čelu, onda na tjemenu na vrh glave, za tim na zatiljku megju plećima, iza toga na žličici i napokon na žili kucavici; najprije na desnoj ruci i lijevoj nozi, a onda na desnoj nozi i lijevoj ruci. — Kada je žena, koja zna stravu salijevati, dijete puščanim zrnom na svima tima mjestima dotaknula i stravensku bogomolju proučila, šalje ona stravu na devet mlina, devet polja, devet čobana, devet planina i devet crnih stina, pa onda na more i morske dubine. Iza toga veli ona: „Ni na moru mosta, ni na dlanu zlata, ni na gavranu biljega, ni na ditetu strave ni uroka.“

Sada uzme tavu, odnese je u kuhinju, metne nad vatru i rastopi u njoj ono zrno. Kada se je zrno rastopilo, unese mati bolesno dijete u kuhinju ili mutvak, povali ga na legja i pokrije kakvom crvenom krpom. Ona žena uzme sada tavu sa rastopljenim olovom i lijeva nad djetinjom glavom, žličicom i nad nogama olovnu rastopinu u posudu, napunjenu svježom vodom, koju je kogod ravno s vrela, potoka ili bunara donio. U vodu metnula je već prije nožice, nož i kašiku. Kada rastopljeno olovo kapne u vodu, cvrkne i dobije lik onoga, od čega se je dijete uplašilo. Ako strava nije velika, bude taj glas jak, a ako je velika, a osobito, ako je već dugo na djetetu, bude slab. Ako strava nije velika, ne treba više strave salijevati. Ako je velika, treba djetetu još tri puta stravu saliti, a naj-

bolje je, da se to učini u tri pazarna dana, kada se je već svijet počeo razilaziti, da se strava po narodu rastepe.

Kada je ona nena stravu salila, uzme najprije nožice i reže njima vodu u posudici u raskršće. To isto učini i s nožem i sa kašikom, jer od toga strava bježi. Iza toga skine mati s djeteta onu crvenu krpu, a nena baci u vodu tri živa ugljena. Iza toga umoči u onu vodu nokte desne ruke i umije njima dijete najprije po obrazima, a onda po očima. Isto tako opere mu žilu kucavicu; najprije na desnoj ruci i lijevoj nozi, a onda na lijevoj ruci i desnoj nozi, a napokon žličicu tako, da nokte vuče od žličice prema trbuhu i nogama. Što je vode u posudici ostalo, spremi mati na sjegurno mjesto i daje je kroz tri jutra djetetu, da je na gladno srce pije. Nožice, nož i kašiku metne ona nena na vrata, da se strava ne povrati.

Kada je mati i trećega jutra dala djetetu da ispije i ostatak one vode, uzme nena kakav novac, pa ga vuče djetetu tri puta oko glave. Počinje na čelu megju očima, a onda ga vuče na desnu stranu dok ne dogje do onoga mjesta, gdje je i počela. Iza toga uzme onaj novac, posudicu, olovo i ugljenje i sve to baci kudagod na raskršće, kuda najviše svijeta prolazi. Dok ona to radi, neprestano uči stravensku „bogomolju". Vrlo sam želio da saznam i zabilježim i stravensku formulu, ali mi je ona nena, koja mi je ovo kazivala, ne htjede reći, veleć, da ne bi više mogla strave salijevati.

Ista ova nena rekla mi je još i ovo: „Ako gdje na raspuću nagješ novac, ne uzimaj ga, lako može biti, da je sihir ili da je ko njim stravu salijevao, pa možeš ograjisati, pomahnitati. Isto tako ne uzimaj nikakve stvari, ako je nagješ na raspuću, jer more biti da je sihir, pa bi mogo oboljeti, a bogme i umrijeti.

Kao što su djeci škodljivi uroci, mòre i vještice te strava, isto je tako pogibeljna i ograma. Da reknemo koju i o ogrami. Ograma je kada ko ograjiše, to jest kada na što nagazi. Ograma može naškoditi ne samo maloj djeci, nego i odraslim ljudima. Ograjisati može se na više stvari ali najviše na nokte, orahovo drvo, odunluk ili drvocijep, za tim na nečistu vodu i razna vlažna mjesta, onda na paučinu, ljupine od jajeta i t. d.

Da noću pregješ samo preko koga od tih predmeta, lahko bi mogao ograjisati. Da se toga očuvaš, valja ti osobito paziti na red

i čistoću u kući i oko kuće, pa se ne boj. Kad odrežeš nokte, zavij ih u komadić ćageta, papira, pak ih turi u kakav zid ili ih baci u vatru ili u vodu. Kada si to učinio, reci: „Ja dajem vjetru nokte, a vjetar meni kad mi zatrebaju.“ Ovdje moram napomenuti, da naši muslimani ne trpe velikih nokata, a vele, da će oni, koji nose nokte ko orlove pandže, za nje i na strašnom sudu odgovarati. Orahovo drveće je najmilija sastajalište šejtana; ono je šejtanski medžlis, skupština. Za to, ako hladuješ pod orahom, pazi da ne zaspeš, jer bi mogao lasno ograjisati i ko pod orahom ograjiše, neka ne traži dermana, lijeka, jer mu pomoći nema. Sasvim crna mačka, na kojoj ne ima ni najmanje bijelog ili sivog biljega, takogjer je čovjeku pogibeljna, jer je u njoj sigurno šejtan. Ali ne samo da moraš paziti na crne mačke — ne vjeruj ni jednoj, jer su sve ko i šejtan lukave. Ako vidiš noću crnu mačku, pazi da se ne prevariš, pa da joj ne rekneš „pis!“; najbolje je da je pustiš, da ide kuda hoće i da joj ništa ne rečeš, ali ako ti čini štetu, pa je moraš otjerati, vikni joj „zuc!“ pak ti ne može naškoditi, pa da je i šejtan u njoj. Ako moraš mačku noću prihvatiti, prihvati je lijevom, a nipošto desnom rukom. Osim toga pazi osobito na to, da ju ne udariš dva puta uzamance, jer ćeš ograjisati. Kada grmi, tjeraj mačke iz sobe, jer se u to doba šejtani najragje u mačke sakrivaju. Kada naime grmi, mole se meleći Bogu. Čim oni počnu ihadet činiti, Bogu se moliti, stanu se šejtani melećima rugati. Da ih otjeraju, puste meleći strijelu, i tako nastaje grom, pa bi lasno u kuću udariti mogao. Isto tako pazi dobro, da ne staneš na lupinu od jajeta, jer se gjavo rado i u lupinu od jajeta sakriva, osobito pak ne valja, da takovu lupinu pred sobom nogama turaš, jer ćeš šejtana razjariti.

Ogramu je vrlo teško izliječiti, za to je najbolje, da paziš što radiš, a osobito kuda noću hodaš, pa ne ćeš ograjisati. Ako si ipak kojom nesrećom ograjisao, zovni koga učena hodžu, da ti iz knjiga prouči, pak ćeš ozdraviti.

II. DJETINJSTVO.

Kada bude muškom djetetu dvije godine, dobije fesić, gaće i čakšire. Čakšire su od čohe ili atlasa ili dimijaluka. Na gornje tijelo oblače djetetu košulju, a na košulju u proljeće i jesen koparan i fermenčić, ljeti ječermu i laki koparan, a zimi koparan, džemadan i zimski gunj. Kada su ga ovako obukli, opašu ga pojasom. Ti su pojasi dugi tri do četiri aršina, a prave ih od vune ili od pamuka, te su skoro uvijek crveno ili zeleno obojeni. Takav se pojas zove krmez, a vrijedi 40 helera do jedne krune. Djeca odličnijih i bogatijih roditelja dobivaju pojase satkane od svilenih i polusvilenih vlakanaca. Ti se pojasi zovu trabolozi, a odlikuju se vrlo lijepim bojama. Traboloz za dječaka od dvije do pet godina vrijedi četiri do šest, a za odrasla muškarca deset, dvadeset pa i trideset kruna. Na nogama nose jemenije ili firale, a samo nekoja djeca cipele. Za otomanske vlade i „dok je bolji vakat bio,“ vezli su i muška i ženska odijela srebrnom i zlatnom žicom. Danas vezu srebrom i zlatom samo ženske haljine. Muška odijela vezu pamučnim, svilenim ili polusvilenim gajtanima.

Kako se odijeva dječak od dvije do pet godina, onako se odijeva mladić, muž i starac, samo što je odijelo za dijete i mladića uz tijelo, dočim muževi i starci vole, da su im odijela malo prostranija. Bezi, age i neki imućniji trgovci nose zimi osim zimskoga

gunja duge ili kratke zimske kapute postavljene lisičijim krznom. Takav se kaput zove se ćurak, a vrijedi sto do dvjesta kruna.

U prijašnja vremena nosili su i druga odijela, a na po se dolame, tozluke i biogradske gunjeve, ali je to danas već sasvim prestalo. Samo neki te neki begovi čuvaju i danas dolame za uspomenu na stara „bolja vremena." Dolame su bile vrlo skupe, jer su bile izvezene srebrom i zlatom, a vrijedile su i po koju stotinu dukata.

A njegove haljine kakve su?!
Valjaju mu carskog Carigrada.

Dolame su prestale danas i u turskoj carevini, a nosi ih još jedino sultanova tjelesna straža.

Ženska djeca dobivaju fesić; siromašnija bez kite, a imućnija sa zlatnom ili svilenom kitom. Fesiće kite cvijećem, lalama, biserom i dukatima. Na tijelo im oblaše košuljice od beza, koje im do gležanja sežu. Pod košuljom nose gaće, koje im ispod košulje vire, ili ako ne nose gaća, oblače preko košulje dimije, koje kao i gaće nad kukovima i na gležnjima vežu. Dimije kroje od basme, polusvile i svile. Dimije su u siromašnije djece i djevojaka jednostavne i bez svakoga nakita, dočim ih bogatije oko džepova i na gležnjima izvezu srebrnom i zlatnom žicom. Na košulje oblače koparane i jeleke, koji im sežu jedva do kukova. Koparane i jeleke prave od atlasa, kadife, svile i polusvile. Jeleci su kraj rubova opšiveni zlatnim ili srebrnim širitom u širinu od jednoga do dva centimetra. Bogatije muslimanke nose osim toga fermene, koji su sasvijem i sprijeda i straga izvezeni zlatnom ili srebrnom žicom, te su vrlo skupi.

Kao što muška, tako se i ženska djeca i djevojke pašu svilenim ili vunenim pojasevima. Ženski su pojasi nešto tanji i kraći, nego li muški. Isto tako nose one i traboloze, samo što se muškarci pašu njima i dva i tri puta, dočim se ženska opaše samo jedanput, a krajeve pusti da joj preko koljena vise. Bogatije i odličnije muslimanke nose mjesto traboloza kolane. To su vrlo fini kožni pojasi, izvezeni srebrom i zlatom, a kopče se kukama.

Siromašnija ženska djeca i djevojke nose na nogama nanule ili kako ih one zovu, nalune. Imućnije nose kožne ili svilene cipele. Kako se odijevaju ženska djeca, onako se odijevaju i djevojke, dok

se ne udadu. Udate se žene odijevaju nešto drukčije, ali o tomu na drugome mjestu. Evo kako narodna pjesma opisuje odijevanje djevojke:

Oblačila burundžuk košulju,
Pod košulju pulli čiftijane,
Na košulju telli morsku dibu,
A na dibu vezena fermana.
Opasa se pasom trabolozom.

U prijašnja vremena, jedva do pred neko osamdeset do sto godina, nosila su odličnija ženska djeca i djevojke dibu, svileno odijelo, koje je bilo izvezeno srebrom i zlatom. Danas to više ne nose, ali se je riječ u nekim krajevima, a na po se oko Banjaluke, u narodu održala, kada se njom hoće da označi, kako je neko osobito lijepo odjeven.

Naše se muslimanke rado kite, a kite i svoju žensku djecu već sa dvije ili tri godine. Na fesiće meću im kakav cvijet, lale pa i dukat, a pod vrat strùke od bisera i dukata. Na uši kopče mengjuše od srme, srebra ili zlata, a na srmu objese dukate. Na rukama nose belenzuke, narukvice, takogjer od srme ili srebra. Isto tako kite se i žene i djevojke, samo što je nakit u žena i djevojaka mnogo skuplji, nego u djece. Strùke na bogatoj muslimanskoj ženi ili djevojci vrijede više puta po više stotina kruna. Koliko nakita može da na sebi nosi žena ili djevojka, slikovito nam opisuju narodne haremske pjesme:

„Sumbul mavi u zelenoj travi.
„Nije sumbul ni suviše mavi,
„Već su meni moje drûge mani
„Di ja nosim finofes na glavi,
„Ispod fesa četerest dukata,
„A na čelu dukat fundukliju.

Ili:

Kako ju je za malo gledao,
Na grlu joj gjerdan izbrojio,
Pet stotina diza nabrojio.
I pod njima stotinu dukata,
I na ruku zlatne prstenove,
Trideset je zlatnih nabrojio.

Džambas — trgovac konjima.

Na njemu se vide čakšire, pojas traboloz, ječerma i gunj postavljen krznom, a na nogama su mu debele čarape i „kajiši“ opanci.

Više o odijelima vidi na slici: Bacanje kamena s ramena.

Ili:

Jedna glava, četvero oglavlje,
Jedne uši, četvere mengjuše,
Jedan vrat, a četiri gjerdana;

Jedan joj je od drobna bisera,
Koji čuva vrata i podvoljka,
A tri su joj od žuti dukata.
Prišle su joj struke priko pasa.

Odijela, što ih nose naši muslimani, vrlo su skupa, ali su za to vrlo jaka i trajna. Najprostije gragjansko odijelo stoji trideset do četrdeset, dočim fina odijela vrijede tri do četiri stotine kruna. Ženska odijela su još mnogo skuplja radi nakita i vezenja srebrnom i zlatnom žicom. Ima bogatih begovskih gospogja, čija odijela sa nakitima stoje četiri do šest hiljada kruna, a samo nakit na fesu i ušima vrijedi preko stotinu dukata.

U muslimana je običaj, da svojoj muškoj, a još više ženskoj djeci bojadišu kose. Već u prvoj godini, čim je dijete ponešto ojačalo i kose mu porasle, mažu ih petrolejem, da bolje rastu, i knom, da dobiju crvenkastu boju. Kna dolazi u trgovinu kao zelenkast prašak, a donose je ponajviše hadžije iz Meke, Medine ili iz Carigrada, kada se vraćaju sa Ćabe. Ženskoj djeci ne samo da boje kose, nego im kniju, bojadišu, nokte i dlanove, pa su i oni crvenkaste boje. Hoće li sada, da im djeca dobiju lijepu crnu kosu, mažu je rastokom, što ju takodjer donose iz Carigrada, ili bojom, što je sami prave od saćikove i jašikove kore. Ženskom djetetu kniju kosu dok se ne uda, a kad se uda, boje je rastokom ili jašikovom korom i za kratko vrijeme bude kosa vrlo lijepe crne boje.

Kada su djeci kose toliko narasle, da može češalj u nje, počnu ih češljati. Muslimanska žena češlja i sebe i svoju djecu obično u ponedjeljak i četvrtak. U ostale dane ne valja se češljati. Tako na primjer, ko se češlja u utorak, tomu će se taj dan sigurno nešta neugodna dogoditi. Isto se tako ne valja ni u nedjelju češljati, jer će ženi, koja se u nedjelju češlja, muž umrijeti.

Ženskoj djeci pletu kose u pletenice, čim su im toliko narasle, da ih mogu uplesti. Maloj djeci počnu kose plesti najprije nad čelom, onda s jedne i s druge strane glave, a najkašnje odostraga.

Djevojčice i djevojke ne pletu kosa nad čelom, nego samo sa strane i straga i prave četiri do jedanaest pletenica. Koja djevojka ima osobito bujnu kosu, plete i do sedamnaest pletenica. Mužkoj djeci češljaju kose unatrag, da im niz ramena vise.

Kad bude muškom djetetu četiri godine, ošišaju ga prvi put i to uvijek u četvrtak ili u mladu nedjelju. Kada su mu kosu odrezali, vagnu je, pa koliko je drama teška, razdijele toliko novčića, groša ili kruna megju siromake. Berber, koji je dijete prvi put ošišao, dobije osim svoje obične plaće posebnu nagradu, a od djeteta i gurabiju, slatki kolač, na dar. Te kose umotaju u krpu ili ćage, papir, i zadiju ih za kućni rogalj ili na koje drugo, ali što više mjesto u kući. Nekoji ne šišaju muške djece sve do sedme ili devete godine.

Kada djetetu bude četiri do pet godina, šalju ga u mejtef*). Mekjtebi ili mejtefi su vjerske osnovne škole, u kojima djeca uče toliko vjeronauke, koliko im je nužno, da budu pravi muslimani i muslimanke; da naime znaju glavne istine svoje vjere i da se znaju Bogu moliti.

Veliko je veselje imati kćerku, a još veće sina za mejtef. Dok je sinčić još sasvim mlad, dok ni ne misli u mejtef, majka ga grli i ljubi i ljubeći ga tepa mu: „Dvanaes' majčini srca i džigerica, dvanaes' majčini duša i zenica, kad ćeš ti, radostan bio svojoj majci, hatmu proučiti, pa da majka veselje čini?“ Dok to govori ljubi dijete, diže ga na rukama u vis i spušta u krilo od majčine ljubavi i pomisli na onaj sretni čas, kad će joj sinčić nauke u mejtefu svršiti i hatmu proučiti.

Prije nego će muško dijete u mejtef, dobije ono od oca sve nove haljine, a majka mu načini finu kesicu za musafe, knjige, obično od plave ili sive čohe. Osim toga smalajisao, naručio, mu je sretni bâbo i nove firalice, mekane cipele od crvene ili žute jareće kože, a na glavu mu metnuo nov, fino ukalufljen fesić, da bude što opremniji kad u školu pogje.

Kad dijete vidi, da se roditelji toliko vesele danu, kada će ono u mejtef i kad opazi, kako se oni brinu, da ga što ljepše opreme i obuku, naravno je, da se i samo veseli danu, kada će u školu.

---

*) Pravilno mekjteb, ali se obično kaže mejtef, pa sam i ja taj izraz zadržao.

Dijete kao dijete, pa sve pita: „A koliko ću noći, draga neno, još pa vati, dok pogjem u školu?“

Kad osvane jutro onoga dana, kada će dijete u mejtef, ljubi majka ranče svoje, pa mu govori: „Ustani, dušo moja, sada ćeš s hajrom, sa srećom, prvi put u mejtef, pa kad se vratiš iz mejtefa, majka će ti kolač skuhati i meda ti u sahandžiku, bakrenoj posudici, doniti, neka ti je slagje učiti.

Kada se je dijete probudilo i ustalo, majka ga mije i češlja koliko samo može ljepše, i sprema hodži bajramluka, dar, da se „dite ne stidi.“ Kada je majka dijete lijepo obukla, izmila i iščešljala, polazi ono u školu, ali prije valja da majku u ruku poljubi i da hajr dovu, blagoslov, zamoli. Da će majka svoje dijete rado blagosloviti, a pri tome i izljubiti, razumije se samo po sebi.

Dok majka djetetu hajr dovu daje, mubarećleišu, čestitaju joj, prijateljice, komšinice i rodice, koje su se kod nje u to ime okupile i govore: „E da Bog da, ženska glavo, da mu hairli bude, pa da se ne uskajete ni vi, ni on. Da Bog da, da nauči, pa da od njega i živi i mrtvi fajdu, korist, vide i da njime svak razi, zadovoljan, bude, da veliki alim, učenjak, izide, pa da bude, já muftija, viši muslimanski svećenik, jà muderis, profesor.

Ima krajeva u Bosni i Hercegovini, gdje stara nena, baka, ako je živa, svoje unuče, kada će prvi puta u mejtef poći, od dragosti na krke, na legja, prime i tako ga do avlinskih vrata iznese. Ona to radi za to, jer vjeruje, da će joj unuk bolje učiti i lakše pamtiti, — što hodža bude govorio, i da će mu mejtef omiliti, pa kad ona umre, da joj jasin, poglavje iz kur'ana, što se „prid dušu mrtvima uči“, uoči svakoga petka i ponedjeljka prouči, izmoli.

Kada ga je tako do avlinskih vrata donijela, skine ga, poljubi u čelo i u obraze, a onda mu rekne po prilici ovu hajr dovu: „Hajde sine u sto dobrih časa, hajirli mi bio! U medresu mi išo, ako Bog da! I veliki alim posto. Na Ćabu te nena opremala!“

Dok to govori, kako već i jest staro čeljade mekana srca, zaplače, a suze joj curkom cure niz staračko, narovano lice. Dok stara nena unuče na krke do avlinskih vrata nosi i dok mu hajr dovu poteže, želi, prati ju sva kućna čeljad; ne samo domaći ukućani, nego i seizi, sluge za konje i goveda, hizmećari i hizmećarice, kućni sluge i sluškinje. Kada je nena dijete do avlinskih vrata

*

donijela i kad mu je hajr dovu potegla, uzme ga otac za ruku i odvede u džamiju, da se Bogu pomole, a onda će istom u mejtef.

Kada je otac sa djetetom u mejtef došao, najprije će hodžu darivati. Neki dade pletu, stara cvancika, neki dvije, a neki i više, kako već ko može. Kada dijete dogje u mejtef, dobije kalfu, to jest monitora ili bolje instruktora, koji će ga podučavati i šnjim, što hodža kazuje, ponavljati i učvršćivati, a za to treba i kalfi nešta bajramluka dati. To daje otac. Osim toga nosi dijete i od materine strane hodži gurabiju, jedna vrst kolača, pa čevrmu, vrlo tanku, zlatom, srebrom ili svilom izvezenu bijelu maramu, a neki dapače i boščaluk, naime košulju, gaće i čevrmu, ne bi li hodža bolje oko djeteta dikatio, nastojao, jer se naši muslimani drže staroga načela: „Ko bolje maže, taj brže vozi“, a i stare su nene još u onaj dobri zeman, vrijeme, kazale: „Ako hoćeš da dite nauči, treba otac da podupre kesom, a mati ćâsom“, duboka bakrena posuda, u kojoj se peku kolači, dakle jelom, kolačima. Bogati ljudi daju hodži osim svega toga i po dukat, a majka djetinja šalje mu svile, pa slatkarija i boščaluk od velike vrijednosti, jer je u njemu svilača košulja, a gaće od sajaluka, vrlo finog domaćeg platna.

Ovakav način darivanja ne nalazimo megjutim samo kod muslimana, nego i kod kršćana, samo što oni ne daju učiteljima onoliko darova kao muslimani.

Do pred neko trideset, četrdeset godina vladao je taj običaj i u drugim zemljama, a na po se u susjednoj nam Hrvatskoj i Slavoniji. Taj običaj vlada ondje mjestimice još i danas, a osobito u Slavoniji u onim krajevima, gdje je narod imućniji, i gdje žive sami domaći seljaci, naime starosjedioci, gdje još nema doseljenih Čeha, Nijemaca, Madžara i ljudi drugih narodnosti. U cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji rijetko bi kada, još i za moga djetinstva, koji otac svoje dijete u školu doveo, a da ne bi pri tome učitelju „jabuku“ ili „miloštu“ donio. Te „jabuke“ ili „milošte“ bile su nekada, a osobito ako je dijete bilo iz bogate zadružne kuće, vrlo velike, te bi učitelji u ime „jabuke“ ili „milošte“ dobivali suha mesa, piliće, kokoši, purane, janjce, žito i drugo koješta, a u vinorodnim predjelima osim svega toga i po akov vina.

Te „jabuke“ ili „milošte“ davali su roditelji iz više uzroka, a ponajviše za to, „da šibe budu lakše“ i da učitelj — i preko

zakona — dozvoli djetetu, da za školsko vrijeme ostane na dan, dva kod kuće, da pripazi na sitniju djecu, da pomogne pri kakovom poljskom poslu, ili da zamijeni čobana, volara, konjara ili svinjara i da mjesto njega potjera marvu na pašu. Ovakove darove davali su roditelji učiteljima ne samo kada bi dijete u školu doveli, nego i pred sve veće blagdane, a osim toga svaki put, kada bi dijete kod kuće zatrebali.

Danas, kada su batine dokinute i kada se strogo pazi, da roditelji svoju djecu uredno u škole šalju, te su „jabuke" mnogo rjegje, a naravno je, da će doskora sasvim prestati.

Kada dijete dogje hodži, poljubi ga u ruku i daje mu ono, što mu je mati poslala. Hodža će svako, a osobito bogatije dijete, lijepo dočekati, pak primajuć dar iz njegovih ruku, gladi ga rukom po glavi i obrazčićima i pri tome gledajuć u oca govori: „Mašallah! Mašallah! Je li ovo tvoj sinčić Alaga? Gle, gle, koliki je narasao!"

Iza toga pita hodža novoga učenika, kako mu je ime, koliko mu je godina i t. d. i dade mu novu elif-ba sufaru, početnicu, ako ju dijete nije od kuće donijelo. Jedva je hodža sufaru djetetu dao, stane ga još pred ocem učiti, da se biva vidi, kako će dijete anlajisati, razumijevati. Dok hodža dijete uči, dijete obično šuti ili kima glavom u znak da shvaća, a hodža će onda, da oca razveseli: „Znam ja, da si ti sve anlajisao, jer se vidi na tebi, da si baš račavetli, razuman, ko i otac što ti je, i obe amidže, stričevi. Iza toga izabere starijega i boljega gjaka, koji će ga podučavati i kaže, da će mu to biti kalfa. Dijete sad izvadi novac, što mu ga je otac za kalfu dao i predaje ga svomu monitoru. Ako je i mati što kalfi poslala, predaje mu dijete i njezin dar.

Mati kao mati, teško čeka kada će joj se sinak iz škole vratiti. To znade ne samo sav komšiluk, nego i gradska ili ako su u selu, seoska fukara, sirotinja, i za to paze, ko će prvi mladog gjaka ugledati, kad se bude iz škole vraćao. Ko ga prvi ugleda, trči što mu noge daju sretnoj majci, da mu dade muštuluka, dar u novcu. Kad mati čuje, da joj se sin vraća, trči sva sretna, ko da joj iza dugog vremena iz tugjine dolazi, na sokačna vrata, da ga prva dočeka, zagrli i ižljubi, a nene u komšiluku, kad to vide, govore: „Blago majci, kad je i to dočekala!"

Čim je dijete došlo na avlinska vrata, grli ga majka i ljubi i ljubeći ga vodi ili nosi u kuću i već putem kroz avliju i basamake, skaline, pîta ga medenim kolačima, jer mu se je zihin, talenat, od velikog „učenja“ umorio, pa će mu biti lakše kasnije učiti.

Žensku djecu šalju u mejtefe obično početkom mjeseca muharrema, muslimanska nova godina. I ženskoj djeci tetoše kao i muškoj prije polaska mejtefa i vesele se danu, kada će u školu krenuti. Ali je žensko i slabije i plašljivije od muškoga i za to zove majka svoje rodice, komšinice i prijateljice, da joj ćercu priprave i osokole za mejtef.

Već nekoliko nedjelja prije, nego će curičica u mejtef, dolazi u harem brižnoj majci sad ova, sad ona komšinica, rodica ili prijateljica, a petkom u večer i njih više zajedno, pa o čemu će govoriti, ako ne o curičici i mejtefu, samo da je priviknu, osokole i razvesele, da vesela ode prvi put u mejtef, jer to mnogo vrijedi.

Kad osvane dan, u koji će mlada taliba, učenica, u školu, skupe se i opet one komšinice, rodice i prijateljice, koje su dijete za mejtef sokolile, da pomognu majci, da dijete što ljepše obuče, umije i počešlja. Kada su ju tako obukle, izmile i počešljale, ture joj pod pazuho elif-ba suharu, a onda se i same zaviju u svoje zavijače i krenu sve zajedno sa djevojčicom prema mejtefu. Kada je dijete prekoračilo kućni prag, uzme majka za to već priregjeni gjugum, oveća bakrena posuda, vode, lijeva vodu za djetetom i pri tome govori: „Kako lako voda iz grla gjuguma tekla, onako lako, ćerce, i ti svako zûje, svaki glas, iz usta hodžinih, primala i sve ti ko po vodi išlo.“

Kao svuda, tako ima i kod naših muslimana dosta djece, koja slabo uče, jer joj se zihin, talenat, teško otvara. Kako naše muslimanke, a osobito starije žene, rado bajaju i u grah vračaju, uroke i ograme skidaju i stravu salijevaju, isto tako nastoje one, da saznaju, za što djeca slabo uče i kako bi se tomu pomoći dalo. Evo što one o tome kažu: „Ako imaš dijete, koje slabo uči, daj mu svaki dan izjutra po nekoliko smokava, pak će mu se otvoriti zihin za ezberleisavanje“, pamtenje. Isto tako dobro je davati djeci, da jedu što više lešnjaka dok idu u školu, jer oni prouzrokuju oštroumnost. Ali ako je dijete i najoštroumnije, ne daj mu nipošto da jede mnogo oraha, jer će od njih postati tupoglavo. Ako se djetetu teško zihin

otvara, pokušaj još i ovo: Gledaj da uhvatiš kućnu lastavicu, ulij joj u kljun nekoliko kapi čiste, bistre vode, pa onda odmah saspi onu vodu iz kljuna u usta onoga djeteta, koje slabo uči. Tako uradi dva, tri puta, pak će dijete postati oštroumno i pamet će mu se otvoriti, jer lastavica svojom pjesmom Boga hvali, pak će i njemu Bog pomoći, te će i ono onako brzo govoriti, kako brzo lastavica cvrkuće. Odatle i dolazi, da se u narodu često čuje, da neko umije knjigu kao lastavica, da zna nešto kao lastavica i t. d. U Arapa opet ima jedan prekrasni kitab, knjiga, koji se zove Talim ulmuteallim. U toj knjizi piše, da gjunluk, tamjan, sa šećerom i crvene rezaćije, grožgjice, olakšavaju i učvršćavaju pamtenje ako izjutra izjedeš dvadeset i jedno zrno. Majke, koje imate djecu, kojoj se zihin teško otvara, pokušajte i ovo, možda će joj koristiti!

U mejtef ne mora niko ići; prisilnoga polaska škole nema, niti ga je ikada bilo, ali je naš musliman moralno obvezan, da svoju djecu, i mušku i žensku, i radi Boga i radi ljudi u mejtefe šalje, jer djeca u mejtefima uče, da živi i mrtvi od njih hajr, korist, vide i da na ovom i na onom svijetu šnjima hošmud, zadovoljni, budu.“ Radi toga i polaze djeca vrlo marljivo mejtefe, pa su mejtefi obično uvijek kao košnice puni većih i manjih učenika i učenica. Najbolji je polazak zimi i u proljeće, nešto lošiji je ljeti, a najslabiji u jesen, jer onda moraju djeca roditeljima kod berbe kukuruza i drugog poljskog posla pomagati.

Velikih ferija, kao što su u osnovnim i drugim školama nema. Isto tako imaju djeca i u obične dane manje prosto, nego u osnovnim školama. Prosto imaju samo svakoga petka, za tim mjeseca ramazana kroz čitavo prije podne, da se mogu ispavati, jer se u tom mjesecu vrlo kasno na počinak liježe. Pridodajte tome još sedam dana obaju bajrama i to su im svi praznici.

Da naši muslimani i bez obvezatna polaska škole, svoju djecu tako marljivo u mejtefe šalju, uzrokom je, kako smo vidjeli, njihova velika ljubav, koju goje naspram Boga i svoga vjerozakona, a onda i ljubav nasprama djece svoje, pak žele da i ona, za njihovo dobro, upoznaju i obljube svoj zakon i da tako steknu „svital obraz na obadva svita.“ Marljiv polazak mejtefa potpomaže i to, što su džemati dosta maleni, a kuće u njima ponajviše na okupu. Svaki ovakav džemat ima svoj, makar i primitivni mejtef i svoga hodžu,

koji u njemu djecu u zakonu podučava. U Bosni i Hercegovini našao sam više džemata, u kojima nije bilo džamije, ali ga nema, u kome ne bi bilo mejtefa. U takovim džematima mejtefi su ne samo škole, nego ujedno i bogomolje.

Već prve godine iza okupacije, dakle još u doba nemira i ratne trzavice, bilo je u ovim zemljama preko pet stotina mejtefa i tako je na devet stotina muslimanskih stanovnika otpao po jedan mejtef sa po prilici devedeset za školu sposobne djece. Godine 1882. narasao je taj broj na 620 mejtefa, a danas ih ima tri puta toliko, premda se naša vlada za sibjan mekjtebe mnogo ne brine, jer ovakovi zavodi ne odgovaraju svojoj svrsi.

Glavni je predmet u svakome mejtefu arapsko ili tursko pismo, a to za to, jer je kur'an pisan arapskim slovima i arapskim jezikom, a naši muslimani i ne teže za drugim, nego da mogu kur'an čitati i barem donekle razumijevati. Osim kur'ana uče još tedžvid i šuruti salat ili šeraiti islam. Tedžvid je nauka, kako se pojedina arapska slova, a prema njima i riječi izgovaraju i naglašuju, naime, da li dugo ili kratko, da li na nos ili na grlo, ili se jezikom udara o zube ili nepce i t. d., da gjaci mogu kur'an pravilno čitati, a riječi i rečenice kako treba izgovarati. Šuruti salat ili šeraiti islam, jest nauka o Bogu, o abdestu, o molitvi, postu, zećatu i drugim temeljnim istinama muslimanske vjeroispovijesti, koje mora znati svaki musliman i muslimanka.

Zavirimo sada u koji od tih, osobito seoskih mejtefa i promotrimo ga pobliže izvana i iznutra. Mejtefi su kao i većina muslimanskih seoskih kuća obično vrlo maleni; to su ponajviše drvenjare na jedan boj, ali ima i prizemnih gragjevina. U prvom boju, stanuje hodža i njegova obitelj, a dolje je škola ili bolje školska soba, jer mejtefi nemaju obično više od jedne sobe, a i ta je malena, slabo ili nikako okrečena, a često i dosta tamna. Samo veći i bogatiji džemati u kasabama i gradovima imaju veće i ljepše mejtefe, ali takovih je i danas dosta malo. Ima i takovih mejtefa po selima, gdje su u istoj kući uz školsku sobu i druge prostorije. Tu stoje hodžina goveda i konji, ili ako hodža toga nema, kola, plugovi, kose, i drugo poljsko orugje, ili tomu slične stvari.

Svi su mejtefi prostrti čaršafima ili hasurama, a samo neki te neki ćilimima. Na tima ćilimima, čaršafima ili hasurama klanjaju

djeca sa hodžom ikindiju, a nekaka i druge vaktove, jer naš musliman ne smije, osim u velikoj nuždi, klanjati na goloj zemlji, a i to samo onda, ako je zemlja suha i sasvim čista.

U školskoj sobi nema ni slika, ni zemljovida, ni drugih učila, jer ih za vjeronauku ne treba, a nema često ni pokućstva. Tu je na prednjoj strani pokraj zida drvena, obično loša duga sećija, i na njoj stari izlizani minderi napunjeni slamom ili vunom, na kojima sjedi hodža i odatle nadzire rad svojih učenika. Gjaci sjede pred sećijom u redovima na koljenima, pa kada se je koji umorio sjedeć na jednom koljenu, podmakne drugo i tako redom dok nastava traje. Pred svakim redom djece, pružila se je prosta, neobojena drvena klupa bez naslonjača, koja je visoka da djeci, dok podviv noge na zemlji sjede, do prsiju seže, a dugačka skoro tako, kao što je soba široka. Na tim klupama ili kako ih naši muslimani zovu, peštetima, leže dječiji kitabi i druge stvari. koje im kod nastave trebaju. Ima i tako siromašnih mejtefa, u kojima nema ni prostirki, a nema ni peštete, nego djeca sjede na goloj zemlji, a knjige drže u rukama, i tako čitaju.

Kada djeca ulaze u školsku sobu, ostavljaju pred vratima obuću pa ulaze u školu ili bosonoga ili u čarapama, a bogatija i u mestvama, sasvim mekanim donjim cipelama od žute ili crne kože, da ne prljaju onih čaršafa, hasura ili ćilima.

U mejtefima nema školskih podvornika, nego djeca metu, peru i čiste školske sobe sama. Školske sobe peru obično svakoga mjeseca po jedan put, a peru ih skoro uvijek starije i jače djevojčice. Mesti i čistiti moraju ih sva djeca po redu i to svake sedmice drugo. Osim toga dužna su djeca, da u zimsko doba lože školske peći. Djeca iz boljih i bogatijih kuća, kao i ona, koja su slaba i malena, ne moraju sama peći ložiti, nego ih može ko drugi iz njihove kuće ili za plaću naložiti, a isto tako i pod u školskoj sobi oprati i sobu pomesti i počistiti.

Već od starine uveden je po svoj Bosni i Hercegovini običaj, da u zimsko doba svako dijete svakoga dana i prije i poslije podne ponese po jednu praču u mejtef. Tima pračama lože ne samo školske sobe, nego i hodžin stan, a što drva preostane, to je hodžino; on ih može za se upotrijebiti, a može ih i prodati.

U mejtefima podučavaju se sva djeca zajedno, samo što su muška na jednoj, a ženska na drugoj strani mejtefa. U većim mjestima, gdje ima više mejtefa, polaze muška djeca muške, a ženska ženske mejtefe.

Hodža se sa djecom u mejtefu baš mnogo ne muči, nego mjesto njega rade ponajviše stariji gjaci, monitori, ili kako ih naši muslimani zovu, kalfe, a on samo sjedi na sećiji i nadzire njihov rad. U mejtefima uče sva djeca glasno, obično po dvoje, naime gjak i njegov kalfa. Kalfa govori naprijed, a gjak ponavlja onda, obično sasvim mekanički ono, što mu onaj govori. Sada si predstavite koliki je žamor, a često i vika u takovoj sobi i oko nje. Moram priznati, da kada sam prvi put, a bilo je to u Maglaju na Bosni, stupio u mejtef i čuo isprvice onaj šum, pa onda žamor i viku, da sam se začudio, pa i danas još ne razumijem, kako se djeca u onom žamoru mogu snaći, kako svako sluša, čuje a i razumije samo svoga monitora i kako može jedno da od vike drugoga uči i pamti ono, što mu se govori.

Dok monitori i mlagji gjaci tako rade, sjedi hodža bezbrižno na svojoj sećiji ili ispravlja pogrješno izgovorene arapske, turske ili perzijske riječi, a kraj njega pružila se je šiba, duga obično kao i školska soba, pa ako opazi, da koje dijete ne uči, da je nemirno ili da ne sluša svoga monitora, dohvati šibu, pa udari njom ono dijete, da ga sjeti na rad i poslušnost.

Tjelesna je kazna ne samo u mejtefima, nego i u višim muslimanskim učevnim zavodima dozvoljena i roditelji, premda djecu vrlo ljube, ne samo, da ne spočitavaju hodžama ako im djecu tuku, nego ih mole, da ju biju i šibaju. Oni vele, a to često i ponavljaju: „Evo ti hodža dite, bij ga i šibaj ga; tvoje meso, a moje kosti.“ To jest šibaj ga koliko ti drago, samo mu kostiju ne lomi. Tjelesna se je kazna tako u našim sibjan mekjtebima udomaćila, da roditelji a osobito oci, drže da mejtefi, u kojima se djeca ne šibaju, mnogo ne vrijede, jer dijete je dijete, pa kako će učiti, ako ga ne nagoniš na to? Još i danas čuje se u narodu, ako je koje dijete što nevaljana učinilo, da džemaćani, osobito u kahvama i na sijelima, hodži ko porugljivo dobacuju: „Hodža, ne boje te se dica!“ a hodža da ima kakvu takvu satisfakciju, odgovara: „Beli ni ja dice!“

Žensku djecu ne šibaju toliko kao mušku, jer je žensko i slabije i nježnije od muškoga; grjehota ga je dakle tući. Da ovako

strogo postupaju s muškom djecom, uzrok je, što se za uzgoj muškoga djeteta kad malo ponaraste, ne brine više nježna majka, nego ozbiljni i strogi otac. Uzgoj ženske djece prepuštaju više materama, pa neka one uzgajaju kćerke kako hoće i kako misle, da će biti najbolje, ali za to ipak vrše muževi nadzor i nad materama i nad kćerima i paze, da majke svoju djecu odviše ne razmaze.

Da narod zahtijeva, da hodže šibaju djecu, uzrok je, što naši muslimani vjeruju, da je šiba u džennetu nikla i kad se njom djeca tuku, da ona bolje rastu, a čuo sam u narodu i ovu vrlo značajnu rečenicu: „Kuda hodža bije, tuda koža tije,“ jače raste.

Prije nego će muško dijete radi većih pogrješaka šibati, meću ga u falake. Falake su vrlo osjetljiva i po našem svaćanju nečovječna kazna. Dijete povale na zemlju, noge mu u gležnjima svežu kajišem ili konopcem o kakvu odeblju, za to već odregjenu sohu ili motku, sohu podignu na ruke ili na ramena tako, da djetetu glava prema zemlji visi, a onda mu po golim tabanima udare toliko štapa, koliko je to hodža prema krivici dotičnoga odredio. Ima i takovih mejtefa, u kojima moraju sva djeca aminati, to jest glasno govoriti: „Amin! Amin!“ dok koje dijete šibaju jer je sramota, da se kod šibanja čuje plač djeteta. Uzgoj dakle kroz špartanski.

Za vrijeme nastave može svaki, a osobito seoski hodža i „cigar“ zapaliti, a može i svoje goste duhanom i kafom počastiti. Za vrijeme nastave često se dogagja, da sad ovaj sad onaj otac ili džemaćanin unigje u mejtef, jer svaki roditelj i iole odličniji musliman iz onoga džemata ima pravo, da u mejtef unigje kadgod hoće, da vidi kako djeca uče i što hodža radi. Hodža treba sada, da oca koga djeteta ili odličnijeg džemaćanina lijepo dočeka i da ga kafom i duhanom počasti. Dok oni sjede, kafu piju, puše i razgovaraju, rade kalfe i dalje i tako nastava, po njihovom mišljenju, mnogo ne trpi.

U naših muslimana nema odregjenog vremena, koliko će koje dijete mejtef polaziti, već koje je darovitije, svrši školu prije, a koje nije, kašnje. Tako dakle ima djece, koja svrše nauke u mejtefu za tri ili četiri, neka za pet ili šest, a neka bogme jedva i za deset godina, dok naime ne prouče kur'an i ne nauče nešto tedžvida i šuruti sàlat. Isto tako nema propisa, ni kako će hodža svoje gjake učiti, što će i koliko će u jednoj godini svršiti, nego je sve to

prepušteno njegovoj sposobnosti i savjesnosti. U mejtefima dakle niti je nastava jedinstvena, niti ima stalne naukovne osnove.

Kada dijete dogje u mejtef, dobije ono, kako rekosmo, elif-ba sufaru, to jest alfabet arapskoga jezika. Sada ono uči čitati najprije arapska slova, a kada je naučilo dobro poznavati sva slova, uče ga čitanju riječi i rečenica. Na pisanje mnogo se ne pazi; pisati uče tek u ruždijama. Samo neki te neki inteligentniji i uvigjavniji hodže, a osobito oni u gradovima, podučavaju djecu u čitanju i pisanju zajedno, ali takovih je još i danas dosta malo. Kada je koje dijete naučilo arapski čitati, a eventualno i pisati, dobije kur'an, ali ne cijelu knjigu, nego samo odlomke iz kur'ana. Najprije dobije ono ammedžuz sufaru, to jest prvo poglavlje iz kur'ana. Ammedžuz sufara počinje po našem računu sa zadnjom, naime sa 600. a po muslimanskom, sa prvom stranicom kur'ana, pa sve do 580. stranice. Da ovo razumijemo, moram reći, da naši muslimani bilježe stranice svojih knjiga kao i mi, ali ne počinju čitati sa prvom, nego sa pošljednom stranicom i da čitaju ne s lijeva na desno, nego s desna na lijevo. Kao što čitaju, isto tako i pišu.

Kada je koji gjak proučio ammedžuz sufaru, dobije tebareke sufaru, koja počinje sa 580, a svršava sa 560. stranicom kur'ana. Kada je i to proučio, dobije kadsemia džuz sufaru, koja počinje sa 560., a svršava sa 540. stranicom. Napokon dobije i vezariat sufaru od 540. do 520. stranice, a kada je i tu proučio, prime cijeli kur' an da i njega prouči.

Prve četiri sufare kur'ana štampane su, kako smo vidjeli, svako u posebnoj knjižici. To je učinjeno za to, da se kur'an po dječijim rukama ne prlja i ne dere. Odraslijim i zrelijim gjacima mogu dati kur'ane, jer oni već znaju što je kur'an i kako moraju na njega paziti. Kur'an se naime mora držati na povišem i što čišćem mjestu, da po njemu prašina i druga nečist ne pada. Osim toga ne smije on biti ispod, niti spored čovječjega koljena i za to su danas mnogi, a osobito inteligentniji i uvigjavniji muslimani protiv pešteta i zahtijevaju visoke klupe kao što su u osnovnim i drupim zemaljskim školama, jer ako su knjige na peštetima iznad koljena manje djece, ono su ispod koljena hodže, većih gjaka i drugih odraslijih ljudi, koji u mejtef dolaze. Kur'an je muslimanima tako sveta knjiga, da ga ne će u ruke primiti, dok nijesu abdesta uzeli. Radi toga ne

ne trpe oni, da koji inovjerac, bio on ko mu drago, njihove kitabe uopće, a kur'an na po se, po rukama poteže, niti dozvoljavaju, da iko, pa i njihova djeca u mejtefima na peštetima sjede.

Gjak, koji je kur'an, tedžvid i šuruti salat proučio, svršio je nauke u mejtefu, ali ako hoće, može sada da i druge predmete, kao što su ilmi hal i bergivija uči. Ilmi hal je nauka, koja govori o glavnim pejgamberima, to jest Božijim poslanicima i ljubimcima, počam od Adema, Adama, pa do Muhamed pejgambera. Osim toga sadržano je tu i obredoslovje, to jest nauka, kako se abdest uzima i Bogu moli, kako se posti i zećat daje, kako se za rahmetle, pokojnike, moli i t. d. Bergivija je nauka o Bogu i Božjim svojstvima, a osim toga govori i o obredoslovju, naime za što se avdest uzima i Bogu moli, za što se zećat daje i tako dalje, jednom riječi, to je prošireni šuruti salat i ilmi hal.

Te predmete mogu naravno učiti samo u onim mejtefima, u kojima služe hodže, koji to i sami znaju. Za to i paze džemaćani većih i bogatijih džemata, da za hodže izaberu učene i sposobne ljude, da im djecu što bolje u zakonu pouče i učvrste.

Ko je u prijašnja vremena proučio bergiviju, to jest kitab, u kome su sadržane glavne istine i dogme muslimanskog vjerozakona i koji je naučio obredoslovje, to jest, kako se abdest uzima, kako se pred narodom u džamiji klanja, kako se meiti, pokojnici, kupaju i kopaju, kako se vjenča i t. d., mogao je još do pred koju godinu i hodža postati. Danas je naravno, kako u svemu, tako i u tomu sasvim drukčije; danas može biti hodža samo onaj, koji je svršio propisane nauke u kojoj medresi.

Kada je koje dijete svršilo nauke u sibjan mekjtebu, polaže pred hodžom i sakupljenim narodom ispit ili kako naši muslimani kažu, uči hatmu. Hatma se može i više puta učiti, ali je glavno kad se kur'an prvi put prouči. Samo vrlo marljiva i osobito darovita djeca mogu hatmu proučiti i prije tri ili četiri godine, ali se to rijetko dogagja. Da djeca tako teško svršavaju sasvim lake i elementarne nauke u sibjan mekjtebima, uzrokom je prije svega to, što u njima rade neuki a ponajviše takovi hodže, koji nijesu učili, niti znaju štogod o pedagogiji i metodici, te što sami u školi vrlo malo rade i što skoro sav rad prepuštaju svojim kalfama i monitorima. Kraj toga ne smijemo zaboraviti, da djeca ono što uče,

uče u stranom i za djecu vrlo teškom arapskom, a donekle turskom i perzijskom jeziku, pa nije ni čudo, ako kraj tako slabe ili bolje nikakove metode, ne mogu da za tri ili četiri godine svrše tako tešku rabotu.

U onaj dan, kada će dijete učiti hatmu, dolazi u mejtef osim hodže i učenika i otac onoga djeteta, koje će hatmu učiti, njegovi rogjaci, znanci i prijatelji. Hodža sjedne na sećiju pred djecu a otac i ostali s jedne i s druge strane hodže i hatma započne. Još dijete nije hatme ni proučilo, a već je eno došao i somundžija i donio punu tahtu, dasku, vrućih somuna ili simita, pa će ih poslije hatme dijeliti megju školsku djecu. Svako dijete dobije po jedan somun ili simit, a ono, koje je hatmu proučilo, dva. Ako je otac djeteta, koje je hatmu proučilo, imućniji, dobiju djeca na somun i vruće halve. Halva je vrlo slatko jelo od finog pšeničnog brašna, škroba i meda ili šećera. Iza kako su djeca dobila halve i somuna, uči hodža dovu, zahvalnu molitvu i dok on uči, djeca neprestano, jakim glasom odgovaraju: „Amin! Amin!“ Kada je hodža dovu proučio, idu djeca kući. Poslije toga daruje otac hodžu novcem ili mu daje kakav dar u naravi, a osim toga časti njega i ostale crnom kafom. Kada su se tako malo porazgovorili, popili koji fildžan kafe i popušili cigaretu, dvije dobroga duhana, idu svojim kućama.

Bogati musliman vodi hatmu iz mejtefa kući, to jest sva djeca i svi oni, koji su kod hatme bili, idu njegovoj kući, hodža, stariji i ugledniji ljudi naprijed, a djeca sve dvoje po dvoje za njima odostrag. S jedne i s druge strane djece ide jedan ili po dva čauša. To su dječaci, koji paze na ostalu djecu. Mati ili sestra onoga djeteta, koje je hatmu proučilo, daje čaušima vezene peškire ili čevrme, koje oni sebi na ramena prikopče. Sada idu tako od jednoga harema, grobja, do drugoga. Pred grobjem stanu, a hodža uči „prid dušu mrtvima“. Dok hodža uči, odgovaraju oni: „Amin! Amin!“

Kada su obišli sva grobja i na svakomu se Bogu pomolili, idu u redu, kako su iz mejtefa pošli, kući onoga djeteta, koje je hatmu proučilo. Pred kućom dočekaju hatmu muškarci iz one kuće ili iz rodbine i uvedu je u avliju. Dijete, koje je hatmu proučilo, ulazi prvo u kuću. U kući ga dočeka sestra ili ako nema sestre, koja druga djevojka iz rodbine ili komšiluka, prihvati njegove musafe, knjige, i uvede ga u kuću. Poslije toga idu muškarci u ahar, dotično u selamluk, a

Halvedžija.

žene i djevojke u harem. Djeca dobiju i opet halve i somuna i idu svojim kućama. — Da će sada sretni otac i majka i opet darivati hodžu i kalfu, razumije se samo po sebi.

Kada su djeca kući otišla, idu pozvanici na zijafet, čast, na koju je majka pozvala sve svoje rodice, komšinice i prijateljice. Čim koja dostinja u harem unigje, mubarećleiše, čestita, sretnoj majci obično riječima: „Allah mubareć ejle!“ „Da Bog sretno učini!“ na što majka odgovara: „Allah razijola!“ „Da bude Bogu na slavu!“ a onda se svakoj zahvali na dosluku, prijateljstvu, i zijaretu, posjetu. Pridošle žene i odraslije djevojke posjedaju sada po minderlucima i sećijama, a iza toga će svaka maloga „alima“, učenjaka, pomilovati i dati mu dar, koji je donijela. Neka donese kolača, osobito gurabija, neka vezene čevrice, izvezene maramice, i u njima šekerlama i voća kao oraha, jabuka, krušaka, lešnjaka, rezaćija, smokava i t. d. Sasvim siromašne donesu barem jednu ili dvije jabuke, praznoruka ne dolazi ni jedna.

Kada su hanume i djevojke darovale dijete, koje je hatmu proučilo, skinu sve svoje zavijače i gornja odijela i tako se rahatlenaišu, razonode. Sada je reda, da majka i starije sestre, ako ih naš mali učenjak ima, pogoste svoje dostinje. One iznose ponajprije šerbe u maštrafli, lijepo obojenim čašama, a za tim crnu kafu u običnim findžanima. Starije i odličnije žene dobiju kafu radi veće počasti u fagfurijama, vrsta velikih, često vrlo skupocijenih findžana. Na kraju iznese se halva, to obligatno muslimansko jelo kod skoro svih hatmi, sunnetenja ili obrezovanja i vjenčanja. Dok tako jedu i piju, pripovijedaju si žene, ko žene, o svemu i svačemu, ali ponajviše o današnjem mubareku, veselju. Tako se one razgovaraju i eglenišu sve do kasne večeri, a onda se stanu razilaziti. Na polasku vele domaćici: „Dovale prijo!“ „S Bogom prijo!“ a domaćica ih prati sve do avlinskih vrata i govori: „Ej sahadile!“ „U dobri čas!“ ili po našem: „Sretno!“

Dok majka časti svoje dostinje i prijateljice u haremu, časti otac svoje prijatelje i znance u selamluku, sobi za muškarce. Ali ne samo da on časti svoje prijatelje i znance u svojoj kući, nego, osobito ako je ugledniji i imućniji, plaća tako zvanu džabu u kojoj kahvi. Kahvedžija „speče“ dosta kafe i ko mu toga dana dogje u kahvu, pa bio to i crni ciganin, dobiće findžan, dva džabe. Da na-

rod zna, kada i gdje se pije džaba, proviruje kahvedžija svaki čas kroz pendžer svoje kahve i viče što mu grlo daje: „Džabâ! Džabaaa!“ Osim toga počastiće sretni otac kroz osam dana svakoga, ko mu dogje u magazu ili na ćefenak, da mu mubarećleiše.

Ovo je evo slika sibjan mekjteba, kakvi su bili prije okupacije po cijeloj zemlji i kakvi su još i danas u mnogim selima, nekim kasabama, dapače i u gradovima.

Videći zemaljska vlada, da ovakovi zavodi ne odgovaraju svojoj svrsi, osnova godine 1894. u dogovoru sa vakufskim povjerenstvom u Sarajevu tako zvane mekjtebi ibtidaije. Na taj korak sklonuli su našu vladu ugledniji, i inteligentniji muslimani, jer su uvidjeli da su im škole daleko zaostale za osnovnim i drugim školama, što ih je vlada poslije okupacije otvorila.

Mekjtebi ibtidaije su muslimanske vjerske osnovne škole, a slične su starima mejtefima samo u toliko, što se i u njima počinje učiti od elif-ba sufare. Od starih mejtefa razlikuju se u tome, što u njima služe mnogo vrsniji učitelji, naime oni, koji su svršili darul-muallimin, novo ustrojenu islamsku učiteljsku školu u Sarajevu i što imaju propisanu jedinstvenu naukovnu osnovu.

U mekjtebi ibtidaijama nema više pešteta, nego su u njima klupe kao i u ostalim učevnim zavodima. Školske su sobe čiste i svijetle, a za pisanje imaju table kao i u osnovnim školama.

Učitelji, koji su namješteni u mekjtebi ibtidaijama, većim su dijelom mladi naobraženi ljudi, svjesni svoje zadaće i učiteljskoga poziva. Oni su najprije u kojoj medresi proučili islamske nauke, a onda u darul-mualliminu, najnužnije iz pedagogije i metodike, i za to mogu mnogo uspješnije djelovati od svojih starijih kolega, koji metodike ni po imenu poznavali nijesu.

Mekjtebi ibtidaije osniva i uzdržava zemaljsko vakufsko povjerenstvo, a učitelje imenuje reis-el-ulema ili u njegovo ime i u zastupstvu, predsjednik zemaljskog vakufskog povjerenstva. Pošto zemaljsko vakufsko povjerenstvo mekjtebi ibtidaije uzdržava i učitelje plaća, ima ono pravo, da ih nadzire, te ih za sada nadziru kadije ili njihovi zamjenici onoga kotara, u kome su ibtidaije. U novije doba radi se o tome, da se za te škole imenuje nadzornik, koji inteligentniji musliman, koji će paziti, da se muallimi, učitelji, kod nastave drže pravila i zahtijeva moderne metode i pedagogije.

Rijetko je koja institucija u ovim zemljama megju našim muslimanima naišla na takove simpatije i na toliko odziva kao mekjtebi ibtidaije, premda ima i takovih ljudi, kojima ni to nije po ćudi i koji bi voljeli, da je sve pri staromu ostalo. Tome se megjutim ne smijemo toliko ni čuditi kad znamo, da je to nova institucija i da su naši muslimani, osobito stariji naraštaj, u vjerskom pogledu upravo okorjeli konservativci, koji misle da im vjeri prijeti opasnost, ako se samo i za jotu od staroga otstupi. U prkos tome osniva se svake godine sve to više mekjtebi ibtidaija, te su danas već uvedeni ne samo po svim gradovima, nego i u mnogim kasabama, dapače i u nekim selima.

Kada je dijete svršilo mekjtebi ibtidaiju i proučilo hatmu, ide ili u narodnu osnovnu školu, gdje uz vjeronauku, uči svjetske predmete, ili u medresu, da se upozna sa višim muslimanskim vjerskim naukama.

Ovom zgodom mogli bi reći koju o ruždijama, medresama, darul-mualliminu i šerijatskoj sudačkoj školi ili nuvabu u Sarajevu, te o najnovijim školama za muslimansku žensku djecu i djevojke, ali o tome drugi put.

Kao što kod Jevreja i nekih istočnih naroda, isto je tako i u muslimana zakonom propisano, da se obrezuju ili kako oni kažu sunnete. Djecu sunnete od prve do desete godine, ali ponajviše kad su navršila treću, petu ili sedmu godinu. Neki sunnete djecu prije nego će u mejtef, a neki, kada su već dovoljno podučena u glavnim naukama svoje vjere, kada su naime proučila hatmu. Veliku većinu djece osunnete megjutim još prije polaska škole, jer što je dijete mlagje, to će lakše boli podnijeti. Djecu sunnete uvijek u petak u kući onoga, koji dijete sunneti. Kada se dijete sunneti, dobiva kuma, koji ga kod sunnetenja drži. U dan, kada će dijete sunnetiti, dogje kum i donese djetetu novo crno odijelo. Osim kuma dolaze na sunnetenje svi bližnji i daljnji rogjaci, zatim očevi znanci i prijatelji. Prije nego će dijete sunnetiti, ručaju ili večeraju svi zajedno. Iza toga klanja kum i berber, koji će dijete sunnetiti, dva rečata. Kada su dijete osunnetili, polože ga na dušeke. Kum uzme

kesu, u koju je metnuo nešto novca i dade je djetetu. Iza njega dolaze svi gosti redom djetetu, tješe ga i daruju novcem.

U isto vrijeme dok se muškarci sastaju u selamluku ili aharu i sunnete dijete, sakupljaju se žene u haremu, pa i one tu ručaju ili večeraju. Kada su muškarci svoj čin obavili i iz ahara otišli, ostaju žene i dalje u haremu. Kada muškarci iz kuće izagju, ode kuma svome kumčetu i daruje ga novcem i haljinama.

Sunnetenje je u naših muslimana najveća familijarna svečanost i veselje. I najsiromašniji musliman nastoji da u taj dan sabere oko sebe što više prijatelja, da se šnjima proveseli. Bogatiji muslimani, a na po se ugledni age i begovi pozivaju na sunnetenje pedeset, stotinu i više stotina ljudi.

Služeći ovo sedamnaest godina koje u Bosni, a koje u Hercegovini, imao sam dovoljno zgode, da vidim, što muslimani do sunnetenja drže i koliko ga cijene. Već prve godine, kada sam naime došao u ubavi i vrlo romantični Maglaj na Bosni; bilo je to godine 1889., sunnetio je daleko poznati starina, danas već rahmetli Salih beg Uzeirbegović svoga sina. On je kroz pune dvije nedjelje častio redom sve muslimane u Maglaju i okolici, za tim sve svoje kmetove, a napokon je u gostionici priredio sjajnu večeru za sve činovnike i časnike, koji su u to doba bili u Maglaju. Iza toga priredio je originalnu narodnu utrku. Svaki musliman, koji je imao dobra konja, mogao se je utrkivati. Utrkivalo se je bez sedla i stremena. Svako je mogao jašiti sâm svoga konja, a mogao je i koga drugoga najmiti, da na njegovom konju umjesto njega jaši. Utrci prijavilo se je preko dvadeset konjanika sa izvrsnim, istina malenim, ali živahnim, brzim i ustrajnim bosanskim konjima, a kako i ne će, kada je Salih beg za prvu nagradu odredio konja, vrijedna oko dvjesta kruna, a za drugu finu čohu. Svjetine skupilo se „ko na gori lista“. Sav Maglaj i okolica; i veliko i malo, i staro i mlado, sve je bilo na nogama.

Na urečeni znak potrčaše konji; utrka je počela. Svjetina je mahala rukama i maramama i bodrila jahače i konje vičući:

„Bolje Huso!“ „Ne daj se Ibro!“, a konji trče, kao „ptice lastavice“. Sve je bilo uzrujano, sve je teško čekalo, da vidi, ko će prvi cilju stići. Pri tome je bilo i smiješnih i žalosnih prizora. Eno konjanika; dobar konj, dobar konjanik, misliš ujagmiće prvu nagradu, ali baš pred ciljem konj se zbuni, uplaši, šta li i zakrenu u stranu,

a drugi ga preteče i odnese mu skoro sjegurnu nagradu. Neki su padali s konja; jedan lijevo, drugi desno, ali ko mari za to, samo naprijed, svako hoće, da je prvi. Kolikim su oduševljenjem i urnebesom počastili pobjednike; konje i konjanike, neda se opisati. Konje i konjanike povedoše u velikoj slavi kroz Maglaj. Za njima išla je dabulhana, ciganska glasba, a za dabulhanom valjala se svjetina, kô uzbibano more.

Konjanik vježba konja za trku.

To je bilo prije podne. Poslije podne održala se je druga, vrlo originalna bosanska zabava. Na otvorenom polju izvan grada, a na velikoj ravnoj poljani skupila se i opet sva sila svijeta da vidi, kako će cigani na mijeh skakati. To je evo ovako: Jareća se koža iskrene, napiri i dobro sašije, da ne može vazduh iz nje izlaziti.

Trka u Ilidži kraj Sarajeva.

Koža se namaže zejtinom i postavi na zemlju. Narod je već dotle načinio velik okrug oko mješine, dočim je desetak petnaest bosonogih cigana čekalo na znak, da počnu skakati na mijeh. Ko probije mijeh, dobiva dvadeset kruna nagrade. Na dani znak stanu jedan iza drugoga skakati. Skoči prvi, mijeh se malo stisne, za tim se ispruži, a naš momak koliko je dug i širok, zapliva u zraku i za čas poljubi zemlju. Iza njega skoči drugi, pa treći i tako redom, ali svi popadaše; jedan na trbuh, drugi na legja i za kratko vrijeme

Ciganin.

vidio si samo, kako se jedan koprca preko drugoga, a svjetina se svija od smijeha. Dvojica iščašiše ruke, ali im ih odmah namjestiše. Ta zabava trajala je puna dva sata, a svjetina se nije umorila smijući se, a cigani skačući, dok se jednomu sreća ne nasmiješi, šav na mijehu popusti, a on odnese obećanu nagradu.

Odmah iza toga bila je utrka pješaka. Deset blijedih ciganskih lica i dva puta toliko, kao ugljen crnih očiju, pazilo je na znak, kada će potrčati, jer koji prvi dogje cilju, dobiva „peticu“ u tvrdo. Svi su se pojasevima čvrsto utegnuli, da budu lakši i brži, svi su

bosonogi i gologlavi, a gornje im tijelo golo, makar da je zima bila. Na dani znak potrčaše: ovaj posrnu, onaj pade, trećega je takmac rukom potisnuo, dok pobjednik ne stiže cilju i sa štapa ne skine „peticu“. Tako se je eto svršilo sunnetenje Salih begova sina.

Cigančе igra.

Ali ne samo kod sunnetenja, nego su i kod hatme i ženidbe utrke u običaju. Utrke se obdržavaju ponajviše u sjevero-iztočnoj Posavini, a na po se u Gornjoj i Donjoj Tuzli, Gračanici, Janji, Brezovompolju i Gradačcu, rodnom mjestu junačine Huseinbega, kapetana Gradaščevića, koga je pokojni, u Bosni vrlo obljubljeni hrvatski pisac, Josip Eugen Tomić, u svojem prekrasnom djelu „Zmaj od Bosne“ tako lijepo i vijerno opisao.

III.

AŠIKOVANJE.

Ašikovanje, ah to ašikovanje! Ima li išta idealnijeg i ugodnijeg od ašikovanja?! Doba, kada je čovjek kao mladić za pogled ljubljene djevojke žrtvovao dane i noći, kada nije imao drugih misli ni želja, nego da vidi caricu srca svoga i da čuje milu riječ njezinu, nikad se ne zaboravlja. Dani, kada ga je nježni stiskaj dragine ruke, slatki posmjeh s njezinih ustiju učinio najsretnijim čovjekom na zemlji, neizbrisivi su u srcu i pameti. A tek prvi zagrljaj, prvi poljubac?! Ima li čovjeka na zemlji, koji bi na to zaboraviti mogao?

Čim je ašikovanje idealnije i nježnije, tim je i ljubav čišća i plemenitija. Ali ako je iko nesebičan, nježan i idealan ašikdžija, to je naš musliman, koji ašikuje nedjelje i mjesece, a ne smije u kuću drage svoje, niti se usugjuje, da svome idealu, svojoj ljubljenoj djevojci, samo i ruku stisne, a kamo li da ju privine na junačke grudi i da izljubi ono milo lice, one rumene usne i one plave ili crne oči, koje su mu u snu i na javi u srcu i pameti.

Prije nego progovorimo o ašikovanju, da reknemo koju o momku i djevojci. Kada djevojci bude četrnaest do petnaest godina, bude djevojkom. Sada ne smije ona više sama iz kuće, a ako ide svojoj prijateljici ili rodici, valja joj ogrnuti feredžu kao i udatoj ženi. Djevojka ne smije više u čaršiju, a ne smije ni na ona mjesta, kuda mnogo svijeta hoda. Ako kuda ide, mora paziti, da ide sokacima kuda najmanje svijeta prolazi. Za to progješ li kroz koji tihi muslimanski dio grada, moći ćeš vidjeti, kako je ovdje ili ondje, bez šuma, brzim korakom prošla ženska prilika — to je djevojka, koja si je pokrila lice duvakom, dugom tankom bielom maramom, pa je skočila preko puta u komšiluk ili se žuri u rod ili svojoj prijateljici. Strogo po šerijatu ne bi djevojka smjela u duvaku iz kuće izlaziti, ali se je već od starine uobičajilo, da može pod duvakom u komšiluk ili u rod ili svojoj prijateljici, ako joj kuća nije daleko.

U Sarajevu, gdje je svijet slobodoumniji, djevojke se obično ne kriju, ali za to ne ćeš nikada vidjeti, da bi koja hodala gologlava ili samo u fesiću kao kršćanka ili jevrejka. Na glavi joj je uvijek velika marama, koja joj često sve do tala seže. Oba kraja te marame mora ona rukom licu pritegnuti, a ako kraj nje progje nepoznat muškarac, osobito inovjerac, treba da maramom lice jače zastre.

Djevojka je osamljena, te osim djevojke, svoje prijateljice, nema stvora na zemlji, s kojim bi mogla intimnije općiti. Sa djevojčicama ne može — ta ona je djevojka, a prijateljstvo izmegju žene i djevojke ne može biti tako srdačno i pouzdano, kao megju djevojkama, jer žene nemaju više onih misli i želja, koje se roje u srcu i glavi djevojačkoj. Baš za to ne može djevojka biti bez djevojke, jer komu će se potužiti i komu tajne srca svoga otkriti, ako ne djevojci, drugarici svojoj, koja je jedina razumije, koja se šnjom u radosti veseli i koja ju u žalosti žali i tješi, a ako ustreba i suze utire. Zagonetno je to srce djevojačko; ni majka ne smije uvijek da zna, šta se u njemu krije, a prijateljici se otkriti mora. Radi toga su djevojke često zajedno i jedna bez druge tako rekuć ni živjeti ne može. Kada se sastanu pripovijedaju si tajne, što ih samo one smiju znati, ili pjevaju i igraju kolo, ili se na ljuljačkama ljuljaju ili se kako drukčije zabavljaju.

Muslimanska siromašna devojka, obično sluškinja u Sarajevu ili okolici.

Muslimanske su djevojke obično vrlo lijepe jer ne moraju raditi težkih poslova; ne prži ih sunce i ne bije zima. One obavljaju samo kućne poslove, pa kako da ne budu lijepe?! Živu trijezno i umjereno, kako to Bog i narav zapovijeda, pa kako da ne budu zdrave?! Djevojka se hvali za što je lijepa:

Plaho me je majka milovala,
Rano me je u ložnicu slala,
Kasno me je iz ložnice zvala..
Majka me je šerbetom pojila,
Rumenom me ružom utirala.
Prije vakta ručat bi mi dala,
Prije vakta večerati dala.

Kako može djevojka da bude lijepa, krasno opisuje i haremska narodna pjesma:

Otkako je svijet postanuo,
Nije lipši cvijet procvatio,
Nit' je lipša divojka odrasla,
Nego što je Fatima divojka.

Ili:

Lipote joj u svoj Bosni nema,
Lipa strùka do devet sandžaka,
Ruse kose do Stambola grada.
Kakve su joj oči i obrve,
Valjaju joj Šama*) i Misira.

Gondže Meho isprosio i vjenčao Hercegovku „divojku“, a da je ni vidio nije, pa je sada kući vodi. Idući planinom moli Boga, da mu dade „vihra sa planine, jugovine sa Hercegovine“, da vidi, što on kući vodi. Bog mu se smilova i dade mu „vihra sa planine, jugovine sa Hercegovine“. Vjetar joj skine pulli duvak s glave, a ispod njega:

Sinu lice kano žarko sunce.
Sve svatove groznica pofata,
Gongje Meho s konja upanuo.

Da djevojka bude lijepa, mora biti „bila i rumena, tanka i visoka,“ ona mora imati „ruke berberove“ a „kose priko pasa.“

*) Damask.

Koliko djevojkama ne dostaje naravne ljepote, nastoje je one umjetnim načinom povećati. One se vrlo lijepo odijevaju, boje si kose i obrve, a lice mažu finim bjelilom i rumenilom. Zamislite sada sebi mladu, zdravu muslimansku ljepoticu, visoka uzrasta, kosa „priko pasa", kao ugljen crnih očiju i obrva, lica „bila i rumena", odjevenu u prekrasno, vrlo slikovito tursko odijelo izvezeno srebrom i zlatom. Na glavi joj fesić, na fesiću kita i dukati, oko vrata strùke od zlata i bisera, a na rukama belenzuci — pak recite nije li lijepa?! Zar je dakle čudo, što naš momak nedjelje i mjesece ašikuje i obija vrata i prozore svoga ideala, da taj prekrasni naravni, ali zalijevani i umjetno uzgojeni cvijetak ubere i kući ponese?!

Ali ako su djevojke lijepe, kršni su i momci, pak ćeš megju bosanskim muslimanima naći upravo krasnih ljudi. Je li dakle čudo, da i djevojka zavoli takova majčina sina i da nastoji da bude što ljepša, da mu omili i da mu srce osvoji?!

Jer se muslimanske djevojke kriju, mislio bi čovjek, da se momak i djevojka mogu teško upoznati, i da se žene po želji ili po zapovijedi roditelja ili posredovanjem starijih žena, koje poznaju momka i djevojku, te da se i vjenčaju, a da se prije ni vidjeli nijesu. U prijašnja vremena, do pred neko pedeset do osamdeset godina, tako je i bilo, a to nam najbolje dokazuje i narodna pjesma o gondžetu Mehi, koji je vjenčanu djevojku kući vodio i Boga molio, da joj vjetar lice otkrije, da vidi, što on kući vodi. Danas je to sasvim drukčije; danas ne samo da momak ima dovoljno sgode, da djevojku vidi, nego da se šnjom i porazgovori.

Momci se sa djevojkama sastaju ponajviše kod komušanja, za tim kod hatmi, sunnetenja i u svatovima.

Kakav imućniji gospodar pozove večerom momke i djevojke iz komšiluka ili iz svoje mahale na komušanje. Djevojke dolaze uvijek u pratnji svojih matera ili neoženjene braće, a momci sâmi. Momci posjedaju na kukuruz, a djevojke na zemlju kraj kukuruza. Dok se komuša, djevojke su otkrivene. Za vrijeme komušanja su matere onih djevojaka u haremu kod domaćice, pa dok su one u kući, zabavlja se mladež sama. Tu ima smijeha, šale i nedužnoga bockanja na pretek, a samo kad i kad prodre pridušeni djevojački hihot, a onda sve ušuti. Iza toga nastavlja se prvo; šali se, smije se — mladež kao mladež. Kada se djevojke malo uslobode, zapjevaju;

jedna započne, a druge prihvate. Čim su djevojke jednu pjesmu otpjevale, zapjevaju momci drugu, biva neka se vidi, da i oni znaju pjevati.

Muslimanske su djevojke vrlo stidljive i dobro uzgojene, pa se ni jedna ne će kroz cijelu večer usuditi, da momka u oči pogleda, a kamo li da se šnjim u razgovor upusti. Ako je koji momak koju djevojku begenisao, zavolio, baca joj klipove kukuruza u krilo. Ako ona kukuruz prihvati, pa ga iskomuša, zna se, da se i njoj momak svigja i da može šnjom ašikovati. Dok kukuruz komušaju, naravno je, da domaćina dobro pazi, da megju mladež ne dolaze oženjeni ljudi ili nepozvani momci i muževi koje druge vjeroispovijesti.

Kod sunnetenja, hatmi i u svatovima ručaju ili večeraju djevojke u haremu sa ženama, a muškarci u aharu, dotično u selamluku, ali si djevojke, kao prave Evine kćeri, znaju naći dosta zgode, da sad ova, sad ona izagje iz harema, samo da ih momci vidjeti mogu. Poslije ručka ili večere idu oženjeni ljudi kući, a mladež se sastaje u posebnoj sobi; u aharu, dotično u selamluku, igra kolo, ili se kako drukčije zabavlja. Ako je lijepo vrijeme, izagju momci i djevojke u avliju, uhvate se u kolo i igraju. Svaki se momak uhvati do one djevojke, koja mu je najmilija, pa igraju dok se ne smrkne, a kad se smrkne, ulaze u kuću i zabavljaju se i dalje, dok im to roditelji dozvole. Ako je malo momaka i djevojaka, pa ne će da igraju kolo, sjednu djevojke na ljuljačke, ljuljaju se i pjevaju, a momci se šale ili se šnjima razgovaraju. Momak se ne će u razgovoru nikada sasvim približiti djevojci, nego govori u daljini od tri do četiri koraka. U razgovoru pazi dobro, da ne rekne što nepristojna ili takova, radi čega bi se djevojka pred drugima zastidjeti mogla.

I ovakove sastanke i igranke šerijat ne dozvoljava, ali eto — tako je danas i tomu se pomoći ne da. Prema tomu dakle vidimo, da momci i djevojke imaju dosta zgode, da se vide i upoznaju, pa i zavole. Iza kako su se upoznali i zavoljeli, stanu momci sa svojim djevojkama ašikovati. Ašikuju obično samo petkom i blagdanom poslije podne. Čim je narod podne otklanjao i iz džamije izašao, idu momci pod prozore ili na vrata svojim djevojkama. Djevojke su se dotle obukle u najljepša odijela, pometale sve svoje nakite na se i stoje iza demira ili na vratima ili u bašči iza plota ili živice bez zavijača i čekaju ko će putem proći. Malo su koja vrata u muslimanskim dielovima grada,

Ašikovanje. Momak pred pendžerom svoje drage

na kojima ne bi petkom poslije podne barem po jedna djevojka bila. Momak dogje pod prozor, pred vrata ili pred ogradu ljubljenoj djevojci i ašikovanje započne. Kako ašikuju i šta pri tome govore, lijepo nam opisuje Fejzi beg Kulinović, pa mislim, da ne će biti zgorega, ako njegove riječi doslovce navedem: „Golubice, za što skrivaš lišce? Tvoje lišce ljepše od ružice?“ „Skrivam lice, jer j' upeklo sunce.“ „Da ti nisam grana na putu?“ „Ako sam, da se uklonim?“ „Jel' se kriješ, što me ne begenišeš, il' se bojiš da ne hrupi dragi? „Dragi došo — nema viš' ko doći! Ne begenišeš li, a ti u bezistan pa proberi.“ „Probiro sam svašta dosta, al' mi na te merak osta, jer si lijepa kita cvijeta, koja nije još nosita, pa si bejturana, koja nije još trgana, pa s' i stasa umiljata, kao da si nanizata od bisera i od suhog zlata. „To je za me velika hvala, al' poslušaj mojeg hala: otkad sam te upoznala, robom sam ti postala; ne mogu ni jesti ni piti ni pravo misliti, već samo tiho uzdišem, kao da dušu izdišem“. „Lanjska bajramska! Slatka, kad si taka! Deder malo bliže kroči, da ti vidim crne oči i visoko tvoje čelo sjajno moje ogledalo. Da te smijem po pasu spopasti, griskao bih te kao miš kajasu, slatka rezaćijo! Medom bih te hranio, u kašici stopio, u šećeru popio.“ Amam! aman! pa po stari zeman, a ti pod sadašnji plan, u meni izgori džan, kao na vatri patlidžan! Hem da je srce trenica, a nož ledenica, odmah bi se zbola,” „Deder, da vidim„' i porinu kanat od sokačnih vrata. Ona vrisnu i pobježe niz avliju. Premda je poslije opet vrata pritvorio, ipak se ona nije htjela povratiti. Kad je vidio, da je čekanje uzaludno, pogje dalje, a kad bijaše podaleko odmaknuo od njene kuće, čuje kako ona udara uz muzike i pjeva:

„Ne ašikuj Mujo,
„Ne veži sevdaha,
„Jere od sevdaha
„Goreg jada nema.“

Ako djevojka nije zadovoljna s momkom, koji je došao da ašikuje, ili ako čeka svog dragoga, onda će se u razgovoru početi, kao bajagi, odazivati, a kad je momak zapita: „Tko te to zove?“ ona će: „Zove me nana, da pitu kuham“ — ili: „Boji se nana, da ne hrupi dedo“ itd.

Ovako ašikuje momak i djevojka u Sarajevu. U drugim mjestima ašikuju isto tako, samo što nije svuda ista igra riječima.

Kada momci vide, da je jedan momak „curu“ zavolio i šnjom ašikovati počeo, pa da i ona njega voli, rijetko će joj drugi na ašikovanje doći, a da i dogje, bilo bi mu uzalud. Dok ne dogje pravi, djevojka se ne će pokazati, niti će mu na vrata izaći. Ako je on slučajno na vratima zateče, ona će se, kako vidjesmo, izgovoriti sa nenom ili dedom ili kako drukčije, samo da ne mora šnjime ašikovati.

Ima i takovih djevojaka, koje ne mogu da sebi odaberu stalnoga momka, nego ašikuju sad s ovim sad s onim, kako im već koji na ašikovanje dogje. Ako je takova djevojka lijepa, naravno je, da će se u nju po više momaka zaljubiti, te joj na ašikovanje dolaziti. Ako se se u isto vrijeme pred vratima ili kućom takove djevojke sastanu po dva, tri ili više momaka, ne će ni jedan da uzmakne, nego zametnu kavgu, pa se često potuku i iskrvare, a bilo je već i mrtvih glava.

Momci nose svojim djevojkama, a osobito, ako su šnjima dulje vremena ašikovali, razne darove kao: smokve, partokole, narandže, limunove, rezaćije, grožgjice i drugo koješta. Djevojke opet daju momcima kite cvijeća, gurabije, ječerme, čevrme i jabuke. Darove daju jedan drugomu ili iz ruke u ruku, ili ih šalju po kakovom djetetu ili staroj neni, koja će kraj dara i kakovu poruku donijeti. Čim djevojka s momkom dulje ašikuje, tim je slobodnija, pa ne samo, da mu daje darove, nego ga, ako prolazi pokraj njezine kuće, i sama na ašikovanje zove. Riječima ga zovnuti ne može i ne smije, nego se hita na njega cvijećem i jabukama:

Mehemeda majka karala:
„Mehemede živ ne bio u majke
„Otkle tebi te tolike jabuke?
„Sve mi majko nabacale djevojke,
„Ponajvišu i najljepšu Humuša.

Ako je momak lijep dogodi se, da se u njega i po koja udata žena zaljubi, pa se i ona hita na njega jabukama:

„Ne fali se faljeni Alaga,
„Ja uranih rano u džamiju,
„Tvoja ljuba na vrati bijaše,
„Sve se na me hita jabukama.

Kada momak sa djevojkom dugo ašikuje, pa se vrlo vole ili ako su si već i riječ zadali, te se smatraju kao svoji, dolazi joj on ne samo petkom, nego i u druge dane na ašikovanje, ali u kuću ne smije, dok nije djevojke vjenčao.

Djeca odličnih i uglednih roditelja ne ašikuju nikada; barem ne javno, nego se žene i udaju ponajviše posredovanjem rodica i drugih žena ili na želju ili zapovijed svojih roditelja. Djevojački roditelji nastoje pri tome, da im se kći uda u što odličniju kuću, a momkov otac ne bi nipošto dozvolio, da mu sin oženi kakovu sirotu ili djevojku niska roda, ili koja nije iz begovske ili aginske kuće. Pravilo je da begovski sinovi žene begovske, a aginski aginske šćeri. Kod toga ne pitaju roditelji mnogo, da li im sin voli djevojku, koju su oni odabrali, ili da li će djevojka ljubiti svog budućeg muža. Radi toga ima još i danas u begovskim i aginskim kućama mnogo slučajeva, da momak ne vidi djevojke, dok je nije vjenčao i u halvat sveo. To nam dokazuje i narodna pjesma: Momkov otac zaprosio djevojku, a ona poručuje momku, da joj za jengibulu pošalje Omerbegovicu, koja ju je tri puta vidjela, da ga njezin rod ne prevari i da mu drugu djevojku ne podmetne.

„Drag dragane beže Mustajbeže!
„Kada pojdu kićeni svatovi,
„Ne šalji mi neznani jengija,
„Veće strinu Omerbegovicu,
„Ona me je tri puta vidjela.

Dogodi se, da se djevojka iznevjeri svomu dragomu, pa da se s drugim zaašikuje. Po narodnoj pjesmi kune momak nevjernu djevojku:

„Ah Boga ti gizdava divojko,
„Kamo t' vira, u putu te srila,
„Kamo t' kletva, u dvoru te stegla?

I momak ostavi nekada djevojku, pa i ona njega kune:

„Sad na tebi zelena dolama,
„A do sutra zelena travica.
„Sad na tebi bijela košulja,
„A sutra ti bijel ćefin bio.
„U ruci ti sedefli tambura,

„A sutra ti ham pamuk metali.
„Sada jesi prid mojim pendžerom,
„Sutra do podne prid džamijom bio.

Teška li je djevojačka kletva ?! Koga je jauklija, draga, uklela, toga će sjegurno i Bog kazniti:

Od jada ga glava zabolila,
Na srdašcu i umrti hoće.
Kad je bilo oko pola dana,
Svit prominu Šećer Salih-aga.

Ali ne samo da nevjerni momak trpi na ovome svijetu, nego nema ni u grobu mira. Majka ide na grob svome sinu Šećer Salih-agi, pa ga pita:

„Drago dite Šećer Salih-aga,
„Je li tebi crna zemlja teška,
„Jel' t' obično u mubareć zemlji?
„Jesu li ti šimšir daske teške,
„Jel' se zemlja u oči nasula?

Iz mezara ništo progovara:

„O Boga mi moja mila majko,
„Nije meni crna zemlja teška,
„Jest obično u mubareć zemlji.
„Nisu meni šimšir daske teške,
„Nije m' se zemlja u oči nasula,
„Teške su mi moje drage suze.

Ili:

„Draga mi se u zmiju utvorila,
„Oči pije, u perčin*) se krije.

U najviše slučajeva ljubav je izmegju momka i djevojke stalna, pa obično ni roditelji ne brane, da im sin uzme ljubljenu djevojku i da je kući dovede. Ako roditelji ne daju, da momak oženi djevojku, koju je on zavolio, ili ne dadu djevojci, da pogje za ljubljena momka, tuguje ona za njim:

„Ibro puce, puče moje srce,
„Tvoje za mnom, a moje za tobom.

---

*) Danas ne nosi već skoro niko perčina.

Ili:

Dok se s dušom rastanula,
Sto puta dragog spomenula.

Po narodnoj pjesmi ljubav je izmegju momka i djevojke tako velika, da oni jedan bez drugoga živjeti ne mogu, pa će ragje i

Momak sa perčinom.

umrijeti, nego da se jedan drugomu iznevjeri. Roditelji su Muju silom oženili, silom mu i djevojku doveli. Kada je bilo u večer poslije vjenčanja, uvedoše mladoženju u halvat, ali Mujo umjesto da ide djevojci, sjedne na „sepetli sanduke“, uzme „sedefli“ tamburu i pjeva:

„Sada misli Hate Hadžagina,
„Da ja ljubi puhli duvak skidam.
„Ne ću Hate ti mi živa bila
„I tako mi ti sugjena bila.
„Opet misli Hate Hadžagina,
„Da ja ljubim prebijelo lice.
„Ne ću Hate ti mi živa bila,
„I tako mi ti sugjena bila.

Iza toga okrene se neljubljenoj djevojci, a sada svojoj ženi, pa govori:

„Lipa ti si gizdava divojko,
„I lipša si i bilja od Hate,
„Ali nisi mome srcu draga.
„Mila mi je Hate Hadžagina.

Rekavši to uze „nože okovate“ pa se ubije pred očima dovedene, a neljubljene žene:

Pa s' udari nožem u srdašce,
Na nožu je srce izvadio
Na kamzama bijele džigere.

I djevojka ljubi dragoga, pa će i ona za njega umrijeti. Hate Hadžagina sjedi kod prozora, veze sitan vezak i misli na svoga Muju. Sjedeći tako, pogleda na sokak i opazi sprovod. Nešto ju u srcu zazebe, pa upita svoju strinu: „Koga to nose?“ Kad joj strina reče, da je to Mujo Čelebija, uhvati ona nožice, koje su joj pri ruci bile:

Pa s' udari njima u srdašce,
Na njima je srce izvadila.

Ljubav ni smrću ne prestaje. Ljubavnici i u zemlji uzdišu jedan za drugim. Za to treba momka ukopati kraj ljubljene djevojke, da im barem u zemlji bude lakše:

Uporedo njiha ukopaše,
Kroz mezare ruke promoliše.
Metnuše im u bijele ruke,
Metnuše im crvene jabuke,
Kad se prenu nek se poigraju.

*

Na grobovima onih, koji su od ljubavi umrli, niče cvijeće i drveće. Kada su drugoga jutra pošle „dvi žalosne majke“, majka Mujina i Hatina, na grob svoje djece, vide da je nad grobom Muje nikla borika, a na grobu Hate ružica:

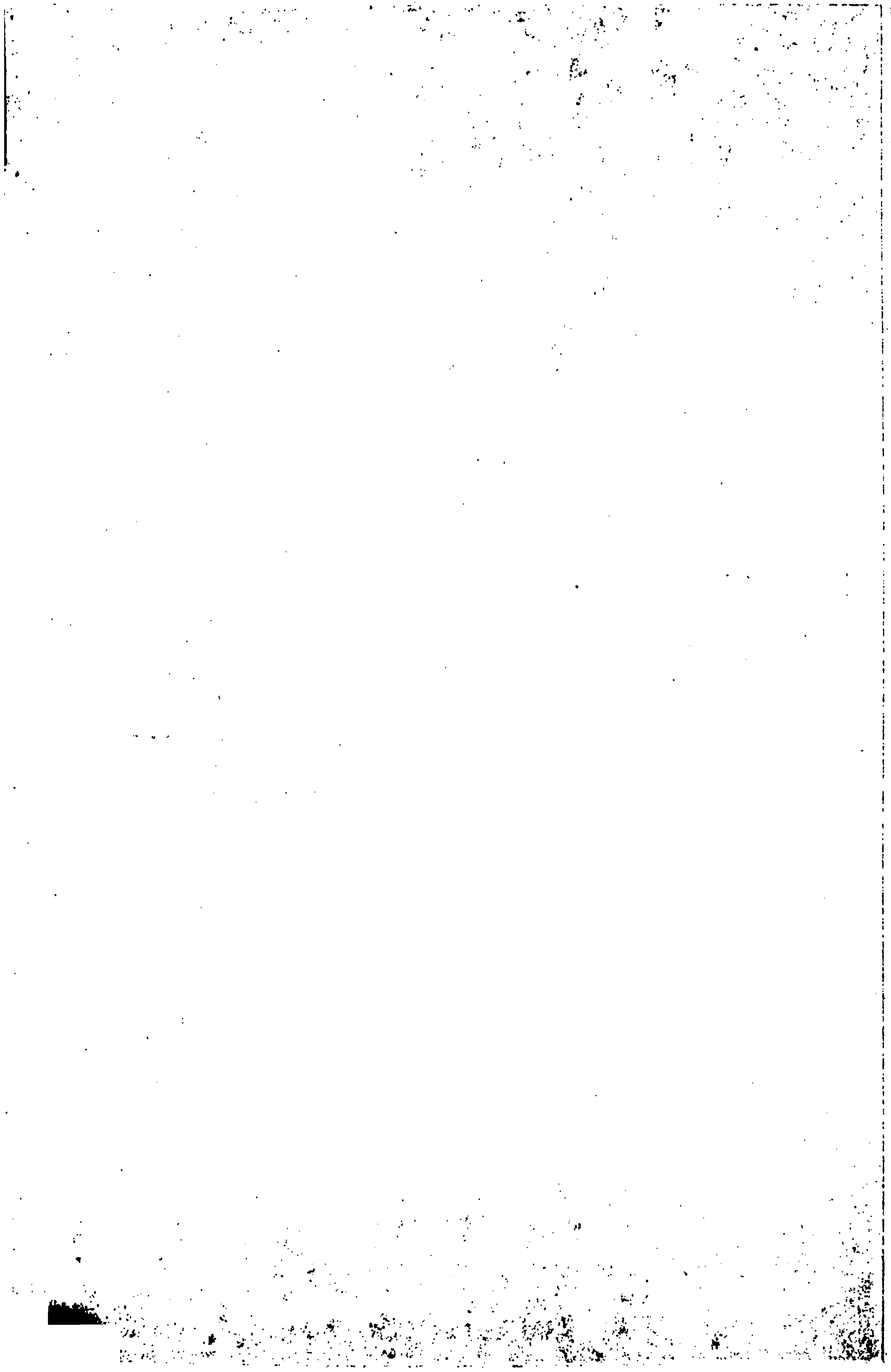
Više Muje zelena borika,
Više Hate rumena ružica.
Borika se oko ruže vija,
Kano Mujo oko žive Hate,
A ruža se oko bora vija,
Kano Hata oko živog Muje.

Ako roditelji brane kćeri, da pogje za momka, koga ona voli i s kojim je dulje vremena, bilo javno ili tajno ašikovala, ili mu se obećala, dogovori se šnjim ili usmeno ili po kakovoj pouzdanoj ženi o otmici. U stanoviti dan i odregjeni sat, obično u gluho doba noći, ode djevojka sa sudima na vrelo, kao da će vode zagrabiti. Kod vrela dočeka je dragi sa nekoliko svojih jarana, drugova, i odvede je svojoj kući. Ako na djevojku paze, pa ona ne može, da iz kuće izagje, pozove momak nekoliko pouzdanih drugova, da mu budu pri ruci, ako se u nevolji nagje, i dogje u urečeni dan i sat, u avliju djevojke.

Dotle je i djevojka pribrala nešto svoga ruha i nakite i čeka u tmici, u strahu i brizi, kada će joj dragi doći. Kada je on došao, baca kamenčiće ili zemlju na dragine prozore. Djevojka otvori polagano prozor i dobaci momku najprije svoje ruho i nakite, a onda sama izagje. Ako je kuća na boj, prisloni momak ljestve na prozor, a ona se po njima spusti na zemlju.

Kako je pogibeljno ići u otmicu, pripovijeda nam Fejzi beg u „Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena“, koji je i sam u jednoj otmici sudjelovao. Evo što nam on pripovijeda: „Prije dvije godine imao sam sreću, koju si više ne bih želio, da vidim, kako cura pribjegne.

Pošao ja s jednim mojim prijateljem s poslom u Bosanski Petrovac na dernek, vašar, a s nama se uputi i jedan od mojih rogjaka, da i on osejri, vidi, taj čuveni dernek petrovački. Moj je prijatelj bio u bližnjem rodu s nekim begom Kulinovićem, pa je, čim smo stigli u Petrovac, odmah krenuo kući toga bega skupa s

mojim rogjakom, jer se je moj rogjak, bar kako veli, dobro poznavao s begom, a valjda je i znao, da beg ima kćerku na zahvalu, pa je za hator nje postao musafirom njezinoga oca, a ja sam otišao u „bâbinu kuću“, u han. Svaki bi mi dan pripovijedao, što mu se te noći dogodilo ašikujući. Jednoč se prestrašio od njezinog bâbe, drugi put od sluge, treći put je nešto klapnulo i t. d.

Jedne noći pomoli se moj rogjak sav u znoju i goloj vodi: „Ustaj ako Boga znaš! Eno cure, čeka na vratima. Ja sam joj zado vjeru, da ću je noćas izvesti, pa kad bih glavom platio!“

Meni stadoše oči od čuda, a on me zgrabi za ruku i povuče za sobom. Ja mu počnem razlagati, kako je to preveć naglo i opasno, ali on me ne htjede ni da čuje. Vidiv ja, da je sve za badava, što ja zube tupim, pokorim se sili i dogjemo do begova dvora. Ugjemo u avliju. Avlija široka kao polje, mjesec bijaše zašo za oblak, pa u onoj sumračini čini mi se, što god ugledam, da je kakav ljudski stvor, koji će nas iznenada napasti. Inače je vladala mrtva tišina. U kući ne bijaše svjetla, znak, da je sve pospalo.

Mi prijegjemo preko avlije, šuljajući se, kao da smo došli na robiju. Sve mi je kapa rasla od straha, a zub o zub udarao, kao da me je spopala trostruka groznica.

Kad smo prešli preko avlije, dogjemo do jednih vratašca, koja su vodila u harem. Cura je za vratima čekala. Čim je moj rogjak zovnu, odmah se ukaza zavijena, a uz nju, mislim, hizmećarica, ili ašči kaduna. Ja po običaju stâru darujem, a ona mi uteslimi, preda, djevojku i odmah se brže bolje povrati u kuću. Ja uzmem mladu ispod ruke i povedem je preko avlije do sokačnije vrata. Mi se tako šuljasmo, kad se na jedan put ukaza pred nama nekakva krupna ljudeskara i meni se učini u onom strahu, da je glavom nebo podbočila. Ja stanem kao ukopan, a moj rogjak, koji igjaše za nama sa golim dugijem nožem u ruci, skoči pred tu neman i reče: „Stojane! dina mi ti pare valjati ne će!“ Stojan ne reče ništa, a on mu nešta izvadi i stisne u ruku: „Idi, probudi Sulju i pomozi mi izvesti konje iz podruma“, — a na to mu opet nešta kljuknu u ruku: „Ne boj se, beže, sve će dobro biti“. Ja i mlada stajasmo kao okamenjeni. Stojan obukao čarape konjima na noge, pa ih vodi preko avlije. Bit će, da mu to nije prvina. Konji bijahu upregnuti i mi se brže bolje — popesmo na kola. Jurili smo: kud je brdu, — kasom, a kud strmo

i ravan, tuda skokom, dok ne dogjosmo, negdje pred zoru u Ključ, — šest sahata od Petrovca. Ja sam se još isti dan vratio u Petrovac, a rogjak je tu predanio i dočekao svatove, koji su ćak iz Varcar-Vakufa išli pred njega i preksutri dan pjevajući i puškarajući dopratili ih do njihovoga dvora.

S početka se nekoliko dana ljutili mladini roditelji, što je otišla bez njihovog izuna, dozvole, ali kasnije, kao što to obično biva, su se izmirili."

Otmice nijesu danas više toliko u običaju, kao u prijašnja vremena, kada je skoro svaki momak, makar i pro forma morao da ugrabi djevojku, ali nijesu ni odviše rijetke, i za to se više puta čuje, da je ovaj ili onaj momak oteo ovu ili onu djevojku. Djevojčini se roditelji dugo ljute na svoga novoga zeta i na neposlušnu kćerku, te im ne smiju zadugo, ni on, ni ona na oči; ali napokon popuste, pa se pomire šnjima.

Ako momkovi roditelji ne dozvole, da im sin uzme djevojku, koju je zavolio, dogodi se, da izagje iz očeve kuće i da počne novo gospodarstvo. Ako mu sada otac ne da njegovoga dijela, muči se kako zna, da prehrani sebe i svoju ženu.

Ima slučajeva, da se momak zaljubi u djevojku, a ona ne će ni da čuje o njemu, jer ga ne voli, ili jer je niska roda, ili jer je lola, i inače loša glasa. U tom slučaju vreba momak na djevojku, pa ako mu se desi prilika, da je uvreba gdje na zgodnom mjestu, on ju, ili sam, ili uz pomoć koga druga, zgrabi u naručaj i kući odnese. Ako tako ne ide, nastoji on u sporazumu sa svojom materom, da njezina mati dogje sa djevojkom njegovoj materi u posjete. Onda on jednostavno djevojku zaustavi i ne da joj da iz kuće izagje. Ako ni to ne uspije, gleda da ju gdje na sokaku uvreba, pa joj raspara dimije. To doduše ne će učiniti ni jedan pošten momak, jer je to u očima muslimana najveća prostota, a osim toga je takav čin kažnjiv po šerijatu sa zatvorom do tri godine, ali je onaj momak svoju svrhu polučio, djevojka je pod „mahanom" i roditelji mu je, hoćeš ne ćeš, moraju dati, jer se takova djevojka više udati ne može.

Ako je momak ili djevojka, ili oboje iz kakove ugledne, begovske ili aginske kuće, ne usugjuje se on oteti djevojke, niti ona smije, da k njemu prebjegne, jer bi to bila sramota ne samo za nje

nego i za njihove roditelje, ali se ipak po koji put i taki slučaj desi. Momak odličnih roditelja obično posluša svoje roditelje i uzme za ženu onu djevojku, koju su mu oni odabrali, a djevojka polazi, ako i ne draga srca za momka, koga su joj odredili. Da djeca odličnih roditelja i u takvim stvarima slušaju svoje roditelje, uzrokom je prije svega dobar kućni uzgoj, za tim ljubav i dužno poštovanje naspram oca i majke, te obzir na odlični rod, a napokon i strah, da ih otac ne razbaštini, jer je on neograničeni gospodar svoga dobra, pa ga može ostaviti bilo džamiji ili vakufu, bilo komu drugomu.

IV. PROŠNJA.

Ako se je momak s djevojkom sporazumio i ona mu obećala, da će za njega poći, šalje on njezinim roditeljima prosce. U nekim mjestima kao u Sarajevu, ide u prosce obično momkova mati ili udata sestra. Ako momak nema ni matere, ni udate sestre, šalje koju drugu ženu iz svoga roda, ili nagje kakvu nenu za plaću. Ta se nena zove svatica.

Svatica ide djevojačkoj majci ili maćesi, a rijetko kada njezinomu ocu i ponese momkov amanet, to jest prsten i novac, što joj ga je predao, da njim daruje djevojku. Kada svatica dogje djevojačkoj majci, počne razgovor o čemu drugomu, a onda tek svrne govor na momka, pa ga hvali, koliko samo može. Kada misli, da ga je dosta nahvalila, izvadi momkov amanet, pokaže ga djevojačkoj majci ili maćesi, pa govori: „Allahun emrile, pejgamberun sunnetiłe — po zapovijedi Božijoj, a po svečevom običaju — ovaj se je momak zagledao u tvoju kćer i poslao me, da je zaprosim“. Dok je svatica u kući, ne smije djevojka u onu sobu, u kojoj je svatica, niti smije, da joj se u hajatu, hodniku ili u avliji pokaže.

Ako mati ne misli dati svoga djeteta za onoga momka, veli: „Nemam ja kćeri za udaje, ta jàko, istom, je postala“. Ako bi djevojačka majka dala svoju kćer za momka, ali je čula šta zla o njemu, veli svatici, da joj ne može ništa za „sigur“ reći, jer se boji

svoje dijete udati u onakovu kuću, ili za onakova momka. Sada nastane najteža muka za svaticu. Ona mora da momka opere, da bude čist kao sunce i da majku uvjeri, da su sve ono zli jezici nalagali, da ga ocrne pred njom i djevojkom.

Iza toga donesa domaćica, a nikada djevojka, crnu kafu. Ako je kafa slatka, zna se, da su roditelji razi, zadovoljni, da im se kći uda za onoga momka, a ako donese gorku kafu, ne će je dati. Dobije li dakle svatica gorku kafu, ne govori više o momku, niti će u tom poslu po drugi put u kuću doći, jer zna, da bi joj sve uzalud bilo. Dobije li slatku kafu, dade majci momkov amanet i ostane u kući, dok joj šerbe ne iznesu. Čim je svatica šerbe ispila, ustane i žuri se momku, da mu javi radosnu vijest.

Dok je svatica kod djevojačke majke, čeka momak nestrpljivo kakve će mu glase donijeti. Jedva se je ona na vrata pomolila, pita je momak: „Je li rogato ili šušato?“ Ili: „Je li muško ili žensko?“ Ako je svatica sretno svoj posao obavila, odgovara na prvo pitanje: „Rogato“, a na drugo „Muško“. Iza toga mu mubarećleiše, čestita, a on ju nadari novcem, kako već koji može.

Jedva je svatica iz momkove kuće izašla, dolazi onamo sluga, sluškinja ili ko drugi iz kuće one djevojke i nosi momku i njegovoj svojti od curine strane boščaluke. Cura znade, koliko ima čeljadi u kući onoga momka, pa je za svakoga poslala po jedan boščaluk. Drugi dan ide svatica opet u kuću one djevojke i ugovori s njezinim roditeljima dan vjenčanja, da se mogu momak i „cura“ spremiti, ako još nijesu spremni.

Po narodnoj pjesmi ima momak više puta mnogo posla i muke, dok isprosi djevojku i dok za sebe predobije djevojčine roditelje, braću, sestre i rodbinu. Osobito je interesantna pjesma o momku, koji je redom mitio djevojčine roditelje, braću, sestre i rodbinu, a kada je sve podmitio i za se predobio, ne htjede ga djevojka:

„Evo danas devet godin dana
„Kako gledam zlato u matere;
„Zlato hoće, majka mi ga ne da.
„Dado majki dibu i kadifu,
„Majka dade, babo je ne dade.
„Dado babi ćohu nemirenu,
„Babo dade, bratac je ne dade.
„Dado bratu svojega sokola,

„Brat je dade, sestra je ne dade.
„Dado sestri zlatne belenzuke,
„Sestra dade, a rod mi je ne da.
„Dado rodu mestve i papuče,
„Rod je dade — zlato me sad ne će.

U Bihaću, Banjaluci i nekim drugim mjestima, za tim u skoro svima odličnijim begovskim i aginskim kućama po svoj Bosni i Hercegovini, ne poznaju svatica, nego idu muškarci u prosce.

Prije nego će muškarac u prosce, pita djevojačkog oca ili po kojoj pouzdanoj osobi, ili pismeno, da li bi i kada bi došao? Bezi i age pišu skoro uvijek, a osobito, ako je djevojka, kojoj će u prosce, u drugomu mjestu. Ako djevojački otac ne misli dati svoje kćeri za onoga momka, poruči ili piše, da se „ne trude“. Ako je na knjigu, pismo, momkova oca poslao drugu, u kojoj ga u goste poziva i u kojoj mu šalje svoj mahsus selam, osobiti pozdrav, rekao je, da će kćer dati za njegova sina. Osim toga naznači mu i dan, kada da mu dogje. Tek sada spremi se momkov otac ili brat ili ko drugi iz njegova roda i idu u prosce. U prosce ide ili jedan sâm ili više njih zajedno.

Momkov otac uzme sada razno nakiće i darove, koje će ponijeti budućoj nevjesti i krene „divojačkom dvoru“. U nakiće broje naši muslimani belenzuke, dukate, biser, gjerdane, prstenje i t. d. Osim nakića nosi glavni prosac i druge darove od strane momkove, djeverova i drugih ukućana i rogjaka. U odličnih i bogatih ljudi nakiće je vrlo skupocijeno, a ima ga i mnogo, jer svaki član one obitelji ponešto pošalje. To nakiće i darove zovu oni almagani:

Od Morića lip almagan dojde:
Dvije dibe, četiri kadife,
Dva ćurčića i dva fermenčića,
Dva tunusa biserom kićena,
Dva kićena, a dva nekićena
I u džepu stotinu dukata,
A u drugom kutiju bisera
I četvere laleli pašmage.

U urečeni dan dočeka djevojački otac prosca ili prosce, uvede ih u ahar, dotično u selamluk i počasti ih kafom. Kada su ispili fildžan,

dva dobre crne kafe i kada su se o ovom i onom porazgovorili, ustane momkov otac i veli: „Prijatelju dragi, ako Bog da, bićemo prijatelji. Evo, daj mi tvoju ćercu Fatimu, (ili kako se zove), za moga sina Huseina". Djevojčin otac veli: „Ja ti je dajem i srcem i dušom". Iza toga se izgrle i ižljube kao budući prijatelji*. Sada ide djevojčin otac ženi u harem i veli: „Dao sam Fatimu Alibegovom Huseinu", (ili kako se zove). Iza toga pozovu i djevojku u harem. Kada je djevojka u sobu unišla, poljubi oca i majku u ruku, a otac joj veli: „Ja sam ti našao sriću i dao sam te Alibegovom Huseinu". Djevojka obično šuti i veli: „Ja sam zadovoljna na vašu rič. Da me pošaljete u vodu ili u goru, ja sam razi".

Iza toga ode otac u ahar, dotično u selamluk, gdje ga prosci čekaju. Dok se oni razgovaraju, obuče se djevojka u što ljepše haljine, metne na se sve svoje nakiće i ulazi u ahar, dotično u selamluk, da prosce šerbetom podvori. Ona ide naprijed, a za njom nosi sluškinja na tabaku šerbe. Sluškinja stane kod vrata i drži tabak sa šerbetom obadvjema rukama, a djevojka uzima čašu po čašu i daje ih gostima. Čašu prima desnom rukom; palcem, kažiprstom i velikim prstom, a lijevu drži na prsima. Prvu čašu daje budućemu svekru, a iza njega svima proscima redom, kako koji sjedi. Kada je momkov otac ispio šerbe i dodao čašu djevojci, prihvati mu ona ruku, pa je poljubi. Momkov otac maši se sada u džepove i dade djevojci novac, obično dukate. Pri tome veli: „Evo nevista, priši". Iza toga dade joj momkov prsten, koga joj sâm na prst natakne, a napokon ostale darove. Prsten, što joj ga je budući svekar na prst nataknuo, ne snima ona do vjenčanja. Iza toga poljubi ona opet momkova i svoga oca, a za tim sve ostale prosce u ruku i izlazi sa sluškinjom iz sobe. Malo za tim ugje i opet, a iza nje nosi sluškinja na desnoj ruci boščaluke. Sluškinja stane kod vrata, a djevojka uzima s njezine ruke boščaluk po boščaluk i daje ih budućemu svekru i drugim proscima, koliko ih ima. Kada je djevojka podijelila boščaluke, daruju gosti sluškinju, koja je boščaluke donijela. Dok oni sluškinju daruju, stoji djevojka kod vrata i dvori; ona stoji uspravno, poniknutih očiju, podviv ruke na prsima.

---

* U muslimana ne smatraju se momkov i djevojčin otac i kad im se djeca vjenčaju, rogjacima, nego se nazivaju prijateljima, a žene im prijama.

Te večeri večeraju svi kod djevojačkog oca, a ako su prosci iz daleka, oni tu i konače. Sutra dan ide momkov otac sa svojim prijateljem u harem i daruje priju, djevojačku majku, novcem. Iza toga uglave rok vjenčanja, izgrle se i ižljube, a prosci krenu svojim kućama.

Ako roditelji koga momka čuju, da je u nekoj kući djevojka na udaju, a momak je nije vidio, niti je njegovi roditelji poznaju, a rado bi, da je radi njezinoga mala ili gospodskoga zumra, soja, za svoga sina vjenčaju, šalju pod plaću kakovu stariju ženu pod kakvom izlikom u kuću djevojačku, da vidi, kakva je djevojka. Ta se žena zove uhodica.

Ima vrlo mudrih i vještih uhodica, koje znadu sebi u djevojačkoj kući povjerenje steći, pa ostanu ondje po čitave dane i noći, da vide kakva je djevojka. Ako djevojka dugo spava ili se u jutro po dušecima valja i ljenčari, ako se proteže i zijeva, dosta je, da je uhodica ne preporuči momku i njegovoj svojti.

Djevojka, koja ima sraštene obrve ili je mrka pogleda, teško će se udati, jer narod drži, da je nesretna i da donosi nesreću onoj kući, u koju se udaje.

Ako uhodica vidi, da je djevojka lijepa i dobra, da je marljiva i poslušna ocu i majci, i nema nikakve „mahane", pohvali je i preporuči momku i njegovim roditeljima, a onda se oni spreme u prosce.

Ali ne samo, da momkovi roditelji šalju uhodice u djevojačke kuće, nego i djevojka i djevojački roditelji šalju uhodice u momkovu kuću, ako je momak s njihovom kćeri zaašikovao, ili je zaprosio, a oni ga pobliže ne poznaju. Po narodnoj pjesmi obuče se gdjekada djevojka u odijelo ciganke ili trgovkinje platnom, uzme pod pazuho trubu beza a u ruku aršin i ode u kuću momka, koji je šnjom zaašikovao, ili je zaprosio.

Po narodnoj pjesmi oblači se djevojka i u muško odijelo i ide u momkovu kuću. Prekrasna je upravo pjesma o Crničića Ajki, po kojoj Ajka na ženske haljine oblači muško odijelo:

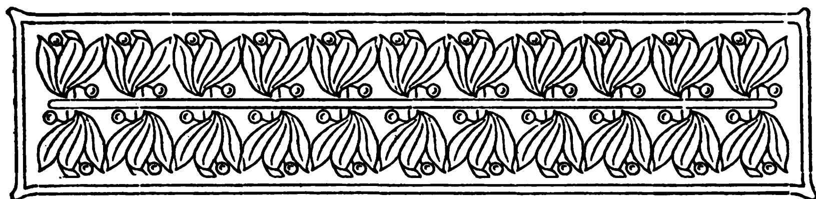
Oblačila burundžuk košulju,
Pod košulju pulli čiftijane,
Na košulju pullali ječermu,
Opasa se mukademom pasom.
Mukademu otpustila rese,

Pod njome se crna zemlja trese.
Pa oblači minjeviš čakšire
Na čakšire zelenu dolamu,
Na dolamu zelena fermena,
Opasala pasa traboloza.
Ona zadi dva para pušaka,
A megju njih palu pozlaćenu.
Sakupila sitne pletenice,
Oblačila kalpak zerhadiju,
Po kalpaku od zlata ensiju.
Sjaje joj se lice kroz ensiju
Kano misec od petnaest dana.

Jajački dizdar poznat je u narodnoj pjesmi kao velika junačina. Kada je to čula Alta Atlagića, obuče se u odijelo carskog kapidžije i ode u dvore jajačkog dizdara, da se na svoje oči uvjeri, je li on u istinu takav junak, kako ga pjesma opisuje. Kada je došla u njegove dvore, zaište od dizdara vode, a on:

Ode dizdar majci u odaju,
Pa besjedi ostarjeloj majci:
„Muti majko šerbe od šećera,
„Da napojim carskog kapidžiju,
„Mnogo j' nalik Alti Atlagića.
Govori mu ostarjela majka:
„A moj sine jajački dizdare,
„Da to nije kakva uhodica.

V. SVATOVI, KINANJE I NIĆAH.

Od dana prošnje, pa do vjenčanja, nije uvijek isti razmak u vremenu. Ako je spreman momak, a na po se djevojka, vjenčaju se već iza nekoliko dana, ponajviše u nedjelju ili u četvrtak, ili kako naši muslimani kažu, uoči petka ili ponedjeljka. Ako djevojka nije spremna, pričeka se, dok se spremi, ali rijetko kada čekaju dulje od mjesec dana. U odličnijim i bogatijim muslimanskim kućama, gdje se čine velike priprave za svatove i gdje pozivaju rogjake, znance i prijatelje iz bliza i daleka, ne žure se sa vjenčanjem, jer treba vremena dok se sve priredi, i dok se uzvanici saberu.

Vjenčanje se obavi skoro uvijek u večer, ili u neko doba noći. Mladenci se mogu vjenčati ili pred kadijom ili njegovim većilom, zamjenikom, u mehkjemi, uredu, ili u momkovoj ili djevojčinoj kući, kako to mladenci i njihovi roditelji žele. U najviše slučajeva ne vjenča mladence niti kadija, niti njegov većil, nego kadijinom dozvolom onaj hodža, iz čijega je džemata mladoženja. Narodna nam pjesma kaže doduše, da se mladenci u mehkjemi vjenčaju, ali to će biti vrlo rijetko:

I on ode u novu mešćemu,
Vinča paša Fatimu divojku.

Ja sam služio u Maglaju na Bosni, gdje su skoro sami muslimani, za tim u Livnu, Bihaću, Banjaluci i Sarajevu, poznajem dobro

Mostar, Doboj, Žepče, Zenicu, Tešanj, Glamoč i Županjac, pa premda se vrlo zanimam za život i običaje naše braće muslimanske vjeroispovijesti i premda sam o toj stvari sa više uglednih i učevnih muslimana govorio, moram priznati, da nijesam čuo ni za jedan slučaj, da se je ko u mehkjemi pred kadijom ili njegovim većilom vjenčao.

Prije nego će se mladenci vjenčati, ode momkov otac ili stariji brat muhtaru i hodži svoga džemata, da mu dade ilmi haber, pismo, kojim muhtar tvrdi, da se djevojka udaje dragovoljno i bez sile, a hodža, da je djevojka punoljetna i da momak i djevojka nijesu u rodu.

Naši muslimani poznaju dvostruko rodbinstvo; rodbinstvo po mlijeku i rodbinstvo po krvi. Rodbinstvo po mlijeku veće je od rodbinstva po krvi. Rogjaci su po mlijeku oni ljudi, koje je jedna žena na svojim prsima othranila i svojim mlijekom zadojila, ako i nijesu njezina djeca, ili ako je jedno njezino, a drugo koje druge žene, pa ga je ona njoj za hator, za ljubav, ili za novac othranila. Rogjaci po mlijeku ne mogu se nikada vjenčati, dočim se rogjaci po krvi mogu, ali u samo vrlo rijetkim slučajevima, uzeti. Uzeti se mogu i bratučedi ili stričevići, dakle djeca od dva brata, ako su djevojčini roditelji poumrli, a njoj ostao znatan imetak. Da taj imetak ne propane i ne dogje u tugje ruke, može se ona kadijinom dozvolom udati za svoga stričevića. U istom slučaju i iz istih uzroka mogu se uzeti i djeca dviju sestara, dakle sestrići, premda se vrlo rijetko dogagja, da ko uzme svoju prvu rodicu, jer je narod uvjeren, da takav muž i žena ne će imati sreće ni u porodu, ni u svome životu.

Ako nema zapreke, da se mladenci vjenčaju, napiše hodža ilmi haber i preda ga momkovom ocu ili starijem bratu ili komu drugomu muškarcu iz njegove bližnje rodbine. Sa ilmi haberom ide momkov otac ili brat kadiji. Kada je kadija ilmi haber proučio i vidio, da nema zapreke vjenčanju, dade hodži pismenu dozvolu, da mladence vjenča. Ta se dozvola zove nićah murasela ili šehadet nama. Šehadet nama glasi u hrvatskom prijevodu po prilici ovako: „Djevojka Fatima, kći Sulejmana Ibrahimpašića iz džemata Fetije, udaje se za Huseina Hodžića iz džemata Hotinca bez ikakve zapreke, to jest obe su stranke zadovoljne i nijesu malodobne. Vjenčaje ih dakle sa većilima i šahitima obiju stranaka sa mehri muadželom ili mehri muedželom“.

Kada je kadija nićah muraselu ili šehadet namu napisao, udari ozdola svoj muhur kao kadija, a za tim pritisne žig kotarskog ureda kao šerijatskog suda. Nićah muraselu ili šehadet namu odnese sada momkov otac hodži i na temelju nićah murasele ili šehadet nama, vjenčaće on mladence.

Ako djevojka nije iz onoga džemata, iz koga je momak, ili ako nije iz istoga mjesta, izdaje ilmi haber onaj hodža, iz čijega je džemata djevojka. Hodža predaje ilmi haber momkovom ocu ili starijemu bratu, a on ga ili sâm odnese, ili ga poštom ili kako drukčije pošalje kadiji, pod čiju upravu i nadzor spada djevojčin hodža.

Na temelju toga izdaje djevojčin kadija nićah muraselu ili šehadet namu i daje onome hodži, u čijem je džematu momak, jer vjenčati može samo onaj hodža, u čiji džemat momak spada.

Sada da protumačimo, što je mehri muadžel, a što mehri muedžel. Po šerijatu mora momak da kupi djevojku. Za to prije vjenčanja ugovore o nićahu, to jest o svoti, uz koju će se djevojka momku prodati i za koju će za njega poći. Siromašniji nagode se i vjenčaju obično uz 12.000 akči ili šesdeset turskih groša, što čini po našem novcu deset kruna, jer je akča vrlo malen novac; tri akče vrijede samo jednu paru. Kod bogatijih ljudi plati momak djevojci mnogo više. Neki se vjenčaju uz sto, dvjesta ili više stotina hiljada akči, neki uz stotinu, pa i hiljadu dukata, već kako je koja kuća imućna.

Ako momak djevojci prije vjenčanja plati ugovorenu svotu, zove se to mehri muadžel, a ako se vjenča na priček, zove se mehri muedžel.

Strogo po zakonu, ne bi se momak smio vjenčati, dok nije isplatio ugovorenoga nićaha, ali se je uobičajilo, da se vjenčaju i bez gotovoga novca. Za to, ako momak uzme djevojku uz mehri muedžel, to jest na priček, pita je, kada k njoj u halvat ugje: „Hoćeš li me ženska glavo čekati do toga i toga vakta, vremena?“ Djevojka obično pristane i tako postane njegova žena.

Jerbo musliman mora da ženu formalno kupi, naravno je, da joj je gospodar i da ga ona mora u svemu slušati.

O nićahu, bilo to po mehri muadželu, ili mehri muedželu, ugovara se uvijek prije vjenčanja za to, da žena bude sjegurna, ako je muž pusti jer musliman može, kako rekosmo, ženu pustiti, kada hoće i za što hoće.

Ako ju je dakle pustio bez njezine krivnje, mora joj platiti nićah, kako su to prije vjenčanja ugovorili. Ali ne samo da joj mora platiti nićah, nego joj mora kroz tri mjeseca i deset dana idaru davati, to jest on je mora kroz to vrijeme hraniti i odijevati. Ako je žena iza rastave ostala trudna, mora on, kada ona rodi, i djetetu do pete godine idaru davati ili ga k sebi uzeti.

Po šerijatu dijete je muževo, a ne ženino i za to, čim se rodi, može ga on ženi, s kojom se je rastao, uzeti i kojoj drugoj dati, da ga othrani.

Derviš beg je nićah izbrojio,
Pa je svojoj ljubi govorio:
„Kúpi ruho, koje si donila
„Vodi roblje, koje si dovela,
„Ostavi mi do tri sina moja.

Ona ga moli, da joj dade bar najmlagjega sina, ali joj on veli:

„Ja ti sina ni jednog ne dadem,
„Jer ih dov'la ti nisi od babe.

Kada je dijete navršilo petu godinu, može mu otac i dalje idaru davati, a može ga se i odreći i onda prestaju sve obveze naspram matere i djeteta. Radi toga ne smijemo ipak misliti, da je žena sasvim ovisna o volji svoga muža. Ima slučajeva, da muž zamrzi na ženu, pa bi se rado šnjom rastao, ali ne može toga učiniti, ako ona na raspit ne pristane. Što više, u tom slučaju mora joj on ostaviti njezinu sobu sa svim, što je u njoj, a mora joj i cijeloga života idaru davati. Ako žena zamrzi na svoga muža i ne će da šnjim više živi, te je od njega otišla, ne može se je on ipak odmah odreći, nego je mora tri puta kući zovnuti, a tek ako mu se i na treći poziv ne odazove i kući ne dogje, prestaje mu biti žena i onda ne mora on ni njoj, ni njezinom djetetu, ako je iza njega trudna ostala, idare davati.

Ako se muž kašnje pokaje i zaželi, da opet živi sa svojom bivšom ženom, nije dosta, da je kući pozove, nego se mora šnjom ponovno vjenčati, kao da mu nikada žena bila nije.

Kod svakoga vjenčanja mora i momak i djevojka imati svoga većila, zastupnika. Momak izabere koga prijatelja, brata ili rogjaka, pa ga umoli, da mu većili, da ga naime kod vjenčanja zastupa.

Svaki većil mora imati po dva šahita, svjedoka, koji će kod vjenčanja potvrditi, da su iz momkovih ustiju čuli, da je on onoga u istinu i u njihovoj prisutnosti povećilio.

Djevojka mora takogjer da ima svoga većila i šahite, jer kod vjenčanja nema ni momka ni djevojke, nego većili u ime njihovo i umjesto njih govore. Da momak i djevojka nijesu kod vjenčanja, uzrokom je, što sam već na dva, na tri mjesta naglasio, dobar kućni uzgoj i poštivanje starosti, pa se i momak i djevojka stide svojih otaca, rogjaka i drugih starijih i odličnijih ljudi, koji su kod vjenčanja.

Djevojčin je većil uvijek koji bliži momkov rogjak, koji je može vidjeti, dočim momkov većil može biti svaki čovjek, koga je on za to umolio.

Kada su obe stranke našle svoje većile i šahite i kada su sve za vjenčanje spremile, stanu pozivati svatove. U svatove pozovu obično toliko ljudi, koliko ih samo počastiti mogu, jer čim su veći svatovi, tim je veća čast mladencima i njihovim roditeljima. Svatovi se sakupljaju skoro uvijek u momkovoj kući i onda krenu velikim veseljem, bukom i vikom po djevojku. Sa svatovima ide po djevojku momkov otac, za tim sva njegova braća, rogjaci i prvi prijatelji. Momkova mati i sestre ostaju uvijek kod kuće.

U prijašnja vremena, dok su otmice djevojaka bile na dnevnom redu i dok su po gorama i klancima „carevali vuci i hajduci“, zvali su u svatove još više znanaca i prijatelja. Svi svatovi bili su do zuba oboružani, da budu spremni za svaki slučaj. Prema narodnoj pjesmi ima obično hiljadu svatova:

Svate kupi beže Mustaj beže;
Od hiljadu više ni jednoga,
Od hiljadu manje ni jednoga.
Ili:
Sto barjaka, hiljadu junaka.

Osobito je trebalo biti na oprezu, kada su svatovi prolazili kroz šume i planine i kroz „klance jadikovce“, gdje bi ih hajduci ili takmaci lako zaskočiti mogli. Hercegovci vode djevojku, a kada su došli pod planinu, veli im Suljo barjaktar:

„Stante braćo, u zelenu lugu,
„Idem prvi u goru zelenu,

„Da ja vidim ima l' ko u gori,
„Da ne ginu kićeni svatovi.

Ko ide u svatove, oblači se kao i na bajram; u najljepše odijelo. Narodna nam pjesma vrlo lijepo i slikovito opisuje svatove:

Já kakvi su mostarski svatovi!
Svi u srmi i u suhom zlatu,
A junaci bolji od boljega.

Kada svatovi krenu po mladu i kada ju vode momkovoj kući, pjevaju i potcikuju, svirale sviraju, bubnji udaraju, a puške pucaju na sve strane:

Kad su svati otlen polazili,
Zasviraše jasni davulbasi,
Zakucaše bubnji limenjaši,
Zapucaše puške kraj divojke.

Ako je djevojka u komšiluku, odu svatovi pod večer pješke po nju i pješke je momku dovedu. Ako je djevojka u drugomu gradu ili selu, posjedaju svatovi u kola i krenu kolima po nju. Isto tako idu kolima po djevojku i onda, ako je ona iz istoga mjesta, ali nije iz istoga džemata ili sokaka, iz koga je momak.

U prijašnja vremena, dok nije bilo željeznica, dobrih cesta i puteva, svatovi su skoro uvijek jašili. Još i danas jaše svatovi u onim predjelima, gdje su samo pješački ili konjski putevi. I djevojka jaši kada je svatovi povedu takim krajem, a sjedi na konju kao što i muškarci sjede.

Kada svatovi dogju djevojačkoj kući, idu muškarci u ahar, dotično u selamluk, a žene i djevojke u harem. Muške svatove dočeka mladin otac, brat ili koji drugi muškarac iz bližnje rodbine. Ženske svatove ne će nikada dočekati djevojka ili njezina mati nego djevojčina tetka, strina ili koja druga rogjakinja.

Ženske svatove uvedu obično u najljepšu, tako zvanu šikli odaju. Kad su se ženski svatovi sastali sa domaćicom i drugim ženskim ukućanima, pitaju se za zdravlje. Iza toga upitaće jedna drugu za muža i za djecu po prilici ovako: „Kako ti je Ibraga? Što radi ono dječice? Kako Mejra? Juso? Hasan?“ — i kako se već sva njezina djeca zovu, a ona na svako pitanje odgovara: „Dobro hvala Bogu. Kako ti?“

Muškarci se pozdravljaju kao i u kahvama ili na sijelima, ali ni jedan, ako nije u najbližem rodstvu, ne će upitati drugoga za ženu, ili za odraslu žensku djecu, jer bi ga time uvrijedio.

U svatovima, koji su došli po djevojku, prva je i najvažnija osoba, jenga, jengija ili jengibuła. To je žena, koja će kroz cijelo vrijeme svatova biti uz mladu, te ju upućivati, što će raditi i kako će se u svatovima vladati.

Kada jenga u harem unigje, djevojka je lijepo dočeka i u ruku poljubi, a za tim je podvori šerbetom i crnom kafom. Kada je jenga kafu popila, preda djevojci robu, što ju je momak za nju pokrojio. Djevojka poljubi i opet jengu u ruku i ide u drugu sobu da obuče haljine, što joj ih je momak na dar poslao. Dok se djevojka oblači, sjede žene i djevojke u haremu, piju šerbe i kahvu, pa se o koječem razgovaraju. Kada se je djevojka obukla, unigje opet u sobu, u kojoj su ženski svatovi, a kad je žene i djevojke onako odjevenu ugledaju, ustanu sa mindera ili sećija, pa kao da se čude njezinoj ljepoti, glasno dovikuju: „Mašallah! Mašallah!“, ako mlada i nije osobito lijepa. Djevojka poljubi sada u ruku najprije očevu, a onda materinu ebejku, ako je živa, onda svoju majku i jengiju, a iza njih sve ostale žene redom kako sjede. Kada je mlada koju ženu u ruku poljubila, svaka će joj reći: „Zdrava i živa, sretna i bahtli bila.“

Kada su žene kahvu popile, stanu iskati mladu govoreći: „Dajte nam ono naše“. Ona žena, što je svate dočekala i što ih je kafom podvorila, veli im: „Sjed'te, sjed'te, ta istom ste došli, nijeste se još ni odmorili, a već ste se nas osandisali“. Iza toga iznese ona drugu kafu, ali čim su svatovi drugu kafu ispili, stanu i opet tražiti mladu. I koliko god puta oni mladu zatraže, ona im žena donese kafu i nuka ih, da sjede. Kada napokon vidi, da se dulje otezati ne može, iznese šerbe. Šerbe dijele uvijek one djevojke, koje su s mladom djevovale. Kada su žene kafu i šerbe ispile, dižu se svi svatovi i kreću s mladom momkovoj kući.

Ako su svatovi iz daleka, oni kod mladinih roditelja ručaju i večeraju, a nekada i konače, a tek u jutro kreću na put:

Tuj su oni svate dočekali,
I svatovim' večerati dali.
Poklali im pet stotin volova,

Skuhali im pet stotin kruhova
Od pribile jarice pšenice.

Jedva se je zora pomolila, a mujezini sabah zaučili, dižu se čauši i dovikuju svatovima:

„Hazurala kita i svatovi!
„Kasno nam je, a daleko nam je.
„Kratki danci, a dugi konaci,
„Daleko su dvori Mustajbega.

Prije, nego će svatovi na put krenuti, ulazi u harem, u sobu, u kojoj je mlada i ostale djevojke, djevojčin djever i nosi joj prsten, svileni pojas i duvak, ili kako ga neki zovu alduvak. Za djeverom ide kakav dječačić, a može biti i djevojčica i nosi u jednoj ruci tri čevrme, a u drugoj ćasu punu bistre vode. Djever je uvijek momkov brat: bio oženjen ili ne. Kada je djever u sobu unišao, sve se žene posakriju jedna drugoj iza legja, samo se ne sakrije mlada i njezine pratilice. One privedu mladu djeveru, pa mu vele: „Evo ti amanet predajemo! Mlada poljubi djevera u ruku, a on nadari novcem njezine drûge i pratilice. Djevojke se za tim odmaknu, a djever opaše mladu onim pojasom i pokrije duvakom preko glave. Iza toga izvadi iz džepa prsten i baci ga u ćasu, u kojoj je voda. Za tim pokrije čašu čevrmom i reče mladoj, da izvadi prsten iz vode i da ga njemu preda. Mlada izvadi prsten i dade ga djeveru, a on joj ga natakne najprije na veliki prst, pa ga skine, za tim na kažiprst i opet ga skine i tako redom na sve prste desne ruke, dok ga napokon na srednjem prstu ne ostavi. Iza toga stane za mladu, primi je rukama za ramena, okrene je prema suncu i pospe šećerom izmiješanim srebrenim novcem. Za tim uzme one tri čevrme i ode megju muške svatove.

Djever okreće djevojku prema suncu za to, jer je to sunnet ili običaj, ostao od pejgambera Muhameda, dok je na zemlji živio Isto je tako svečev sunnet i knanje ili krnanje, brijanje glave i rezanje nokata na rukama i nogama. Ko toga ne čini, ne griješi proti samoj vjeri, ali toga će svetac Muhamed na strašnomu sudu rezil učiniti, to jest on će ga pred Bogom pokarati, što nije poštivao običaja, koji su iza njega ostali.

Mlada vrlo poštuje svoga djevera, te ga najvećim poštovanjem susreće i nagovara, što nam najbolje potvrgjuje narodna pjesma:

„Oj divere, moj zlatni prstene!
„Sramota je u te i gledati,
„A kamo li s tobom govoriti."

Ćim je djever iz sobe izašao, stanu mladu zavijati. Zavija je uvijek koja žena iz njezina roda. Taj posao obavi ona brzo i kad je mladu zavila, krenu svi na put.

Prije megjutim, nego su je zavili i nego je na put pošla, da je još jednom promotrimo i da vidimo, kakva je u svadbenom odijelu, te da reknemo koju o zavijačima.

Donje tijelo pokrile su joj svilene dimije, izvezene oko džepova i na nogavicama zlatnim ili srebrnim širitom. Na nogama su joj fine cipelice od crne kože ili je nošku sakrila u krasne papuče od kadife, izvezene srebrom i zlatom. Na koparanu je jelek, koji čuva djevojačke grudi, a kopči se samo na slabinama sa dva puceta, dočim je gornji dio otvoren. I jelek je izvezen srmom, srebrnom ili zlatnom žicom.

Koja djevojka nije obukla jeleka, metnula je na koparan fermen, kratak kaputić bez rukava. Fermeni su od svile i kadife, a izvezeni su ozgora do dolje; i sprijeda i straga zlatnim ili srebrnim širitom. Na rukama su joj zlatni, srmali ili srebreni belenzuci, a na prstima prstenovi. Neke djevojke imaju pet, šest do deset prstenova, a meću ih uvijek na mezimac i srednji prst desne ruke. Oko vrata su joj gjerdani od zlata i bisera. Bogatije djevojke nose do šest diza, nizova, dukata, koji im sve do pojasa sežu.

Ali najveću pažnju posvetila je mlada uresu svoje i inače lijepe glave. Kosu je splela u šest debelih pletenica, pa da joj budu i ljepše i deblje, obojila ih je i uplela u nje svilene, zlatne ili srebrne vrpce. Pletenice je prebacila preko ramena, da joj niz legja vise. Na svilene, zlatne i srebrne vrpce, šive, privezala je srebrne hamajlije. To su malene, četverouglate kutijice od finoga srebra ili srme, a u njima su papirići, na kojima su napisani stihovi i molitve iz kur'ana, da čuvaju djevojku od uroka, vrački i drugoga zla. Siromašne, na po se seljačke djevojke, uplele su u kose stari sitni novac, lijepa puceta, stakalca i druge tomu slične nakite.

Kraj ušiju bogate begovske djevojke vise solufluci, a na njima red, dva malih dukata. Na glavi joj je finofesić, a na njemu umjetni ili naravni cvijetak, lala i dukati.

Kada se je djevojka ovako obukla i nakitila, opaše se ženskim trabolozom ili kolanom, koji se sprijeda kopči — i sada je sa toilettom gotova.

Pogledajte je još jedanput, jer će je ovaj čas zaviti. Evo kako je zavijaju. Uzmu vrlo tanko, ali neprozirno bijelo platno, pa ju njim podbrade tako, da joj pokrije bradu, usta i polovicu nosa. To se platno zove jašmak. Iza toga uzmu drugo, nešto deblje i veće bijelo platno, metnu ga djevojci preko fesića na glavu tako, da pokrije glavu, čelo, uši i vrlo malen dio nosa. To se platno zove čember. Izmegju čembera i jašmaka ostane malen razmak od jednoga do dva prsta, da mlada kroz njega gledati može. Preko legja ogrnuli su joj feredžu, dug kaput od crne ili zelene čohe, nalik na havelok sa rukavima. Na feredžu metnuli su havliju, bijelo rutavo platno, dugo oko dva, a široko do jedan metar. Havliju pripnu bašlijom na vrh glave tako, da širina padne niz feredžu, a dužina pokrije ramena i ruke. Preko toga dolazi duvak ili alduvak, veliko vrlo fino, tanko i prozirno platno. I duvak prikopče na glavi, pa jedan dio seže sprijeda do pojasa, a drugi straga još niže.

U prijašnja vremena, kada je djevojka išla iz jednoga mjesta u drugo, pa je morala jašiti na konju, nosila je još i peču, malu prozirnu, vrlo rijetko otkanu čohu, koju su metali u onaj razmak izmegju jašmaka i čembera. Danas je to skoro sasvim prestalo.

Isto ovako odijeva se i zavija i udata žena kada iz kuće ide, samo što ne nosi duvaka na glavi; duvak nose samo djevojke, kada polaze na vjenčanje.

Dok mladu zavijaju, dijeli kogod od njezine rodbine čevrme i jagluke, duge peškire, izvezene zlatom, srebrom ili svilom, megju one svatove, koji su sa fenjerima po mladu došli.

Prije nego mlada krene iz očinskoga doma, poljubi oca, majku i stariju oženjenu braću u ruku. Otac i majka svjetuju svoje dijete, kako će živjeti i kako će se vladati, da ugodi mužu i njegovoj svojti, da joj dobro bude. Da će na rastanku i majka i kći, braća i sestre po koju suzu pustiti, razumije se samo po sebi.

Bosanska muslimanka na ulici.

Odličnije i bogatije djevojke voze se momkovoj kući u fijakerima, a siromašnije u kolima. Fijakeri, u kojima se mlada ili koja druga muslimanska žena vozi, pokriveni su sprijeda bijelim platnom, a ako su zatvorene kočije, spuste na prozorima zarove ili zavjese, da se u kočije ne vidi. Ako se mlada vozi u običnim kolima, svinu nad kolima drvene obruče, tepove, a na tepove prostru čohu ili ćilime tako, da su kola sasvim pokrivena.

Pred svatovima jaši ili se vozi stari svat. Za staroga svata izaberu koju vrlo uglednu osobu u onom mjestu, ponajviše kakvog odličnog bega ili agu, za tim muftiju, kadiju i t. d. Što je odličniji stari svat, to je veća čast mladencima i njihovoj svojti.

Za starim svatom idu čalgidžije. Čalgidžije ili čauši jesu oni ljudi, koji će svatove svojim odijelom, šalama i dosjetkama zabavljati i na smijeh nagoniti. Da čalgidžije budu što smješniji, odijevaju se u najrazličnija odijela. Neki si naprave velike brkove i bradu, neki se okite lisičijim repom, metnu si na glavu kozije rogove ili se kako drukčije smiješnima učine.

Ako svatovi idu u kolima ili jašu na konjima, pa ne idu odviše daleko, moraju čalgidžije pred njima trčati i kojekakove šale spravljati.

Iza čalgidžija idu muški svatovi; najprije oženjeni ljudi, onda momci, a za njima mlada i drugi ženski svatovi. Kola, u kojima se vozi mlada, zovu se mladenska kola. Mladenska kola pokrivena su čohom, a na čohi su boščaluci. Konji, koji voze mladu, takogjer su čohom pokriveni, a na svakomu je po jedan boščaluk. Po toj čohi i boščalucima može se lako poznati, u kojima je kolima mlada. U istim kolima sa mladom sjedi samo njezina jengija i koji njezin bliži rogjak. Iza svatova idu kola, u kojima se u sanducima vozi djevojačko ruho. I ta su kola pokrivena čohom i boščalucima. Ako mlada ne vozi sa sobom ruha, može ga ili pred sobom poslati ili će iza nje doći. Djevojačka majka ne ide nikada sa svatovima, nego ostaje kod kuće.

Prije nego su svatovi na put krenuli, otišli su muštulukdžije, koji će javiti momku i njegovoj svojti, da mlada dolazi i za koliko će po prilici doći, da joj se put otvori. Kad narod oko momkove kuće opazi muštulukdžije, zna, da su svatovi blizu, i za to se kupe

pozvani i nepozvani, da ih vide. Sav narod stane na drugu stranu gjuvegijine kuće, da mlada može bez zapreke u avliju unići.

Kada mlada dogje do momkove kuće, sagje s konja ili sa arabe, kola, i krene sa jengijom prema sokačnim vratima. Na sokačnim vratima ne dočeka je niti gjuvegija, niti njegov otac, nego ko drugi od njegove svojte. U prijašnja vremena čekao je na svatove i gjuvegija. Kada su svatovi pred kuću stigli, on bi prišao djevojci, skinuo bi je s konja ili kola i na svojim bi je rukama u kuću unio.

Sa sokačnih vrata krene mlada u harem. Pred haremom dočekaju je dvije zaove, ili jetrva i svekrva, ili svekrva i zaova; kako već ko ima ženske rodbine. Kada one ugledaju mladu, kliču: „Mašallah! Mašallah!“ a jedna joj nad glavom prelomi pšeničnu pogaču. Sve žene, koje su s mladom došle kao i one, koje su je u kući dočekale, dobiju sada po komadić od te pogače, pa ga slasno izjedu, jer je „mladenska“ pogača vrlo zdravo jelo protiv raznih bolesti. Iza toga dadu mladoj u svaku ruku po jedan ibrik, pun vode, da ga u kuću unese. Mlada prihvati ibrike i uspne se na vrh basamaka. Onda se okrene i prolije vodu niz basamake „da za njom srića, kao voda pohodi“. Osim toga metnu joj pod desno pazuho kur'an ili koji musaf, knjigu vjerskoga sadržaja, i tako je u harem uvedu. Puni ibrici i pogača znači blagostanje, a musaf pobožnost i pokornost prema Bogu i starijim ljudima.

Mladu uvedu sada najprije u kuhinju ili u mutvak. U kuhinji gori na ognjištu vatra, a kad mlada dogje do banka, prihvati goruću cjepanicu, pa je tri puta stakne prema istoku. Pri tome pogleda tri puta na kućnu badžu i svaki put veli: „Bismillahir rahmanir rahim“, jer gdje se ime božije spominje, tu nemaju šejtani posla.

Iza toga uvedu je one iste žene, koje su je na basamacima dočekale, u momkovu sobu ili halvat. Kada mlada u halvat unigje, metne na zemlju ili na stolicu, na koju će ona sjesti, muški fes. Mlada stane ili sjedne na onaj fes, ne bi li Bog dao, da prvo dijete bude muškarac. Ženski svatovi idu takogjer u harem, ali ne u onu sobu, u koju su mladu uveli, nego se razigju po drugim sobama i odajama.

U isto vrijeme krenu i muški svatovi u ahar, dotično u selamluk. Ako je mnogo svatova, pa ne mogu svi u ahar, prostru

Hercegovačka muslimanka na ulici.

ćilime po avliji ili gdjegod u hladu granatih voćaka u bašči. Po ćilimima poredaju jastuke i mindere i tu posjedaju, pa se razgovaraju, pjevaju, šale ili se kako drukčije zabavljaju.

Neki vjenčaju djevojku još iste večeri, a neki počekaju sa vjenčanjem i po nekoliko dana. Siromašniji vjenčaju djevojku skoro uvijek još iste večeri, jer svatovi traju obično tako dugo, dok se djevojka nije vjenčala. Bogataši, koji imaju dosta imetka, a rado bi, da se o njihovim svatovima dugo i na daleko govori, piruju po više dana:

Oženi se mali Mehmed aga,
Pir činio za petnaest dana.

Ako ne će djevojku još iste noći vjenčati, ne ide ona u halvat, nego provodi sve vrijeme do vjenčanja sa momkovom ženskom svojtom u haremu.

Prije nego će djevojku vjenčati, valja je okniti ili okrnati. Kniti se može djevojka ili kod svoje kuće ili kod mladoženje. Ako djevojku kniju kod njezine kuće, mora joj kum ili mladoženja poslati knu, kojom će se kniti, i duvak, kojim će se pokriti. U knu metne joj kum i nešto novca. Taj novac dobiće ona žena, koja bude knu zakuhavala. Momak šalje uvijek nešto više boje, nego što će djevojci trebati, da si onim ostatkom koja stara, siromašna žena, može kose obojiti. Osim boje i upletnjaka šalje mladoženja mladinoj kući kafe, šećera i šerbeta, koliko će se te noći potrošiti.

U najviše slučajeva knije se djevojka u momkovoj kući još iste noći, kada je dovedena i za to ćemo o knijanju na ovomu mjestu govoriti.

Djevojku kniju uvijek u momkovoj sobi, u halvatu. U halvatu je u ćošku stolac, a na stolcu obično svilen jastuk. Djevojka pristupi stolcu i sjedne na nj, a jengija stane uza nju. Kada je djevojka na stolac sjela, unigju u halvat ženski svatovi, a iza njih sluškinja ili čija siromašna djevojka, skine mladoj peču, feredžu, alduvak i čizme ili cipele, a mlada je daruje novcem. Iza toga sjedne ona opet, a ruke metne na koljena tako, da je lijevom rukom pokrila lijevo, a desnom desno koljeno.

Sluškinja ili koja fukara, siromašna djevojka, donese sada na tabaku dvije čaše pune šerbeta i doda ih djevojci. Djevojka srkne

kap dvije šerbeta, uzme novac i metne ga na tabak. Iza toga pije i jengija šerbe, ali iz one druge čaše pa i ona vadi novac i meće ga na tabak. Taj novac biće onoj djevojci ili sluškinji, koja je šerbe donijela.

Iz one čaše, iz koje je mlada pila, piće najprije gjuvegija. Ona djevojka, koja je šerbe mladoj u halvat unijela, odnese ga sada gjuvegiji u ahar, dotično u selamluk. On srkne takogjer nekoliko kapi, preda čašu djevojci, pa je novcem nadari, a ona ode opet u halvat, da ostatak dade prvoj svekrvi, a iza nje svoj bližnjoj momkovoj svojti. Gjuvegija, njegova svojta i rodbina pije iz one čaše, iz koje je mlada pila, u znak ljubavi násprama novoga člana obitelji. Ovo se šerbe zove djevojačko šerbe. Iza toga unesu drugo šerbe i toliko čaša, koliko ima u halvatu svatova i svaki pije iz one čaše, koju prije dohvati. Ko hoće i može, daruje sada onu sluškinju ili djevojku, koja je šerbe donijela i koja ga megju svatove dijeli.

Iza šerbeta iznese se kafa. I kafu dobije najprije mlada, onda jengija, a iza nje svi svatovi redom. Djevojka i jengija daruju i iza kafe onu sluškinju ili siromašnu djevojku, koja je kafu donijela, a drugi svatovi kako ko hoće i može.

Kada su svatovi ispili šerbe i kafu, djevojka će se kniti. Prije knijanja unigje u halvat djevojčin kum i njegova žena. Kumova žena smatra se otsele kao druga jengija, a zove se kumovska ili kinavska jenga. Kum stane djevojci iza legja, uhvati je rukama za ramena i okrene je tri puta za suncem. Kada je to učinio, dade joj i on prsten. Taj se prsten zove kumovski ili vjenčani prsten. On joj primi desnu ruku, pa joj, kao i djever prije, natakne prsten na svaki prst po tri puta i opet ga skine, dok ga napokon ne ostavi na prstenjaku, onom prstu do maloga prsta ili mezimca.

Djevojka vrlo cijeni vjenčani prsten i čuva ga cijeloga života, jer je uvjerena, da će biti zlo po nju i po kuću, u koju se je udala, ako taj prsten izgubi. Ona čvrsto vjeruje, da će joj se prije ili kašnje kakva nesreća dogoditi, ako toga prstena nestane.

Kada je kum djevojci prsten na prst metnuo, obavio je svoj posao i izlazi iz halvata. Prije nego će izići, dade svojoj ženi novac, kojim će ukuhanu knu promiješati.

Kada je kum iz halvata izašao, unigje onamo koja mladina rodica i donese u kakvoj posve novo kalaisanoj posudi knu i ružičnu vodu,

gjulsiju, i dade je kumi ili kinavskoj jengi. Kinavska jenga uzme novac, što joj ga je muž dao, i miješa njim knu i ružičnu vodu za suncem; od istoka prema zapadu.

Knu počne kuma miješati pred akšam i miješa je dok nije akšam prošao. Kada je akšam prošao, unese kakav dječačić dva dušeka u halvat i položi ih na zemlju, a po njima prostre deset do dvadeset, a nekada i do pedeset čaršafa, koliko je već koja djevojka ruha donijela. Dušeke prostru uvijek u sredini halvata. Mlada sjedne sada na dušeke. Njoj s jedne strane sjedne jenga, a s lijeve kuma ili kinavska jenga. Kinavska jenga oknije djevojci najprije desnu ruku do zglavka i desnu nogu do gležnja, a onda lijevu ruku i lijevu nogu. Kada je kuma djevojku oknila, omota joj ruke i noge, dokle su kinom obojene, crvenim lanenim platnom. To se platno zove aspura. Da aspura s ruku i nogu ne spane, priveže je srebrnom ili zlatnom žicom na ruke i na noge.

Dok kinavska jenga mladu knije, drži troje muške djece iz njezine rodbine svako po jednu goruću svijeću u desnoj ruci. Svijeće su omotane u čevrme, koje poslije knijanja djeci ostanu. Sada povali kuma mladu na dušeke, a kraj nje polegne koje muško dijete iz njezina roda. Dijete leži kraj djevojke kratko vrijeme, a onda ustane, dočim mlada ostaje i dalje na dušeku. Sada utrnu svijeće i dadu ih svekrvi, a svekrva ih ili spremi, ili ih dade mladoj da te noći u halvatu gore. Svijeće ne trnu, kao što se obično trnu, puhanjem, nego ih pritisnu uz šiše, strop. Ako su djeca malena podigne ih kogod da mogu šiše dokučiti i tako svijeću utrnuti.

Kada je kuma mladu oknila, metne joj u desnu ruku novac, što joj ga je muž dao, da ga djevojci preda, a u lijevu drugi novac, kao dar od svoje strane. Dok mladu kniju, pjevaju djevojke i mlade nevjestice, koje su kod knijanja, razne pjesme, a najviše ovu:

Izvila se zlatna žica iz vedra neba,
Savila se našem bratu oko kalpaka,
Nek se sjaji naš brat megju družinom
Kano sjajna zvizda na vedru nebu.
Izvila se zlatna žica iz vedra neba,
Savila se našoj snahi oko duvaka,
Nek se sjaji naša snaha megju drugama,
Kano sjajna zvizda na vedru nebu.

Iza toga pjevaju vrlo ovu lijepu i nježnu pjesmicu, koja se u skoro svoj Bosni i Hercegovini s malim varijacijama kod knijanja pjeva:

Naša snaho, je l' ti žao majke?
Naša snaho, nek ti nije žao majke
Ovdi tebi bolju majku kažu.
Naša snaho, je l' ti žao babe?
Naša snaho, nek ti nije žao babe,
Ovdi tebi boljeg babu kažu.
Naša snaho, je l' ti žao brace?
Naša snaho, nek ti nije žao brace,
Ovdi tebi boljeg bracu kažu.
Naša snaho, je l' ti žao seke?
Naša snaho, nek ti nije žao seke,
Ovdi tebi bolju seku kažu.
Naša snaho, je l' ti žao dvora?
Naša snaho, nek ti nije žao dvora,
Ovdi tebi bolje dvore kažu.

Dok kuma mladu knije i dok djevojke i nevjeste pjevaju, rijetko koja mlada ne zaplače. Zaplakati ne će samo ona, koja vrlo voli svoga dragoga i koja je šnjime dugo ašikovala. Ima i takovih djevojaka, koje će, kada su joj drûge pjesmu otpjevale, reći: „I ja znadem, da mi bolje kažu. Da mi bolje ne kažu, ne bi ni ja ovdi bila".

Što je kne preostalo, razdijele megju one žene i djevojke, koje su kod knijanja, da se i one kod kuće okniju.

Mlada leži na dušecima po čitav sat, a onda je kuma podigne i ona sjedne. Sada unesu legenj i ibrik čiste vode, a kuma skine mladoj zlatnu ili srebrnu žicu, kojom su joj ruke i noge povezane bile, odvije platno i opere joj najprije desnu ruku i desnu nogu, a onda lijevu ruku i lijevu nogu. Iza toga rastrga kinavska jenga one zlatne ili srebrne konce na komadiće i dade svakoj djevojci i ženi po jedan, da si svežu ruke u zglavcima. Platno s desne ruke i noge metnu u djevojčin jastuk, na kome će s mužem spavati, a ono s lijeve ruke i s lijeve noge razdijele megju siromašne žene i djevojke, je to dobar lijek protiv probadanja ili sandžije. Ako te probada,

metni aspuru na ono mjesto, gdje te probada, i probadanja će nestati. Vodu, kojom je kinavska jenga mladoj knu saprala, bace u jasle pred konje ili goveda.

Iza toga ustane mlada i poljubi najprije svekrvu, iza nje jengije, a onda istom druge žene, kako sjede, u ruku. Kada je kinavska jenga mladu digla, ruke joj i noge oprala, a ona sve žene u ruku poljubila, izlaze one iz halvata, a ostaje samo djevojka i njezina prva jengija.

Kada su djevojku oknijali, odmah će je vjenčati. Prije megjutim, nego će hodža mladence vjenčati, pošalje djevojčinoga većila i dva šahita u halvat djevojci, da je pita hoće li se vjenčati i hoće li njega za većila, a onu dvojicu za šahite. Kada oni u halvat dolaze, djevojka sjedi pod duvakom u budžaku, a kad oni u halvat unigju, djevojka ustane. Njezin ju većil upita: „Hoćeš li se, Fate, vjenčati?"

Na prva dva pitanja djevojka šuti i ništa ne govori, da se ne bi mislilo, kao da je jedva dočekala, da se uda. Kada ju je i po treći put to isto upitao, veli ona: „Hoću".

Iza toga pita je opet: „Kako ćeš i o koliko ćeš hiljada?"

Djevojka veli: „O 12.000 akči po mehri muedželu" (ili muadželu.)

I to većil tri puta pita, a ona mu tri puta isto odgovara.

Poslije toga okrene se onoj dvojici šahita, pa ih upita: „Jeste li čuli, što ona govori?"

Oni odgovore: „Jesmo".

Iza toga pita je on opet: „Hoću li ti ja biti većil?"

Ona veli: „Budi".

Za tim je pita: „Hoće li ti ova dva čovjeka biti šahiti?"

Ona veli: „Neka budu".

Sva ta pitanja i odgovori ponavljaju se po tri puta. Kada su to obavili, izlazi većil i ona dva šahita iz halvata, a kad oni izagju, djevojka sjedne opet na svoju stolicu.

Kada se djevojčin većil i ona dva čovjeka u ahar vrate, pita ih hodža: „Jel' ta djevojka rekla vjenčati se i u koliko će?"

Većil veli: „Hoće se vjenčati u 12.000 akči po mehri muedželu". (ili kako su već ugovorili).

Hodža se sada okrene šahitima, pa ih pita: „Jeste li vi to čuli?"

Oni kažu: „Jesmo".

Kada je ta formalnost obavljena, okrene se hodža curinom većilu i ostalim muškim svatovima, pa govori: „Bismillahir rahmanir rahim, Allahun emrile, ve pejgamberun sunnetile, ve imami Azamun*) kavlile, ve ol ikisun husni rida-lerile, ve kizun tarafunden većaletum hasebile, ve hadir olan šehadet lerile, jalinuz on ikibin akć es mehri muedželile? To znači: Spomenuvši ime Boga velikoga, po Božijoj zapovijedi i po svečevom običaju i po kazivanju imama Azama i dobrom voljom s obadviju strana i od djevojačke strane s tvojim punomoćtvom i u prisuću šahita, dade li je za 12.000 akči po mehri muedželu? (ili muadželu).

Kada je gornje riječi rekao turski, nastavi hrvatski: „Dade li ti Fatimu, kćer Sulejmana Ibrahimpašića za Huseina Hodžića?“

Djevojčin većil veli: „Dadoh!“

Iza toga pita hodža momkovog većila: „Kabuliš li, uzimaš li, ti Fatimu, kćer Sulejmana Ibrahimpašića i srcem i dušom?“

Većil umjesto momka i u njegovo ime veli: „Kabulim“.

To hodža tri puta pita, a većil mu tri puta isto odgovara.

Dok hodža s momkovim većilom govori, stoje kraj njega dva čovjeka, kao momkovi šahiti, svjedoci.

Hodža pita većila: „Primaš li ti ta dva čovjeka za svoje šahite?“

Momkov većil veli: „Primam“.

Sada se hodža okrene onoj dvojici, pa ih pita tri puta: „Hoćete li vi biti šahiti ovomu čovjeku?“

Oni mu tri puta odgovore: „Hoćemo“.

Kada je i to u redu, govori hodža: „Sen dahi vedžhi mešruh uzre?“ „Ukabuli li je ti na isti način gore?“ (kako je gore rečeno).

Momkov većil veli: „Ukabulih“, primih.

I to hodža tri puta pita, a većil mu tri puta isto odgovara. Iza toga veli hodža: „Ben dahi vedžhi mešruh uzre nićah ejledum“. „I ja je na isti način gore nićah učinih“, vjenčah.

Kada je sve gotovo, kada su naime većili rekli svoje i šahiti svoje, uzme hodža kur'an u ruke i moli neke molitve, koje su za vjenčanje propisane. Dok hodža uči, govore većili, šahiti i svi muški svatovi u onoj sobi neprestano: „Amin! Amin!“ Time je i vjenčanje svršeno.

---

*) Imami Azam ili Eazem rodio se je 81. po hidžretu umro je 150. isto pod hidžretu, te je znatno pripomagao znanstveno širenju islama.

Kako vidjesmo, kod vjenčanja nema ni momka ni djevojke, nego mjesto njih i u ime njihovo govore njihovi većili i šahite, ali je momak cijelo to vrijeme gdjegod blizu one sobe, a kad je hodža počeo učiti iz kur'ana, stane on pred vrata, pa i on s onima unutra amina.

Čim je hodža molitvu proučio, ugje i momak, sada već muž u sobu i poljubi u ruku najprije hodžu, koji ga je vjenčao, onda svoga i djevojčina oca ili njegovoga zastupnika i napokon sve oženjene muškarce, koji su kod vjenčanja.

Kada je hodža mladence vjenčao i vjenčanu molitvu izmolio, uzme u ruke nićah-murasellu- ili šehadet-namu i napiše pod kadijinu dozvolu potvrdu, da je on mladence vjenčao. Ta potvrda na nićahu-muraselli glasi u prijevodu po prilici ovako: „Vjenčao sam Fatimu, šćer Sulejmana Ibrahimpašića iz džemata Fetije, za Huseina Hodžića, sina Muhameda Hodžića, iz džemata Hotinca, njezinom voljom i s njezinim većilom Mahom Šehovićem i šahitima Selimom Alićem i Muhamedom Hodžićem u 12.000 akči sa mehri muedželom". (Ili kako su se nagodili).

To je sad momkov vjenčani list. Kada je hodža taj list napisao i muhurleisao, dade ga gjuvegijinom većilu, a on ga preda njegovom ocu. Gjuvegijin otac uruči ga svojoj ženi, a ona ga dade nevjesti, koja ga čuva u svomu sanduku, da ima dokaz, ako bi do razvjenčanja došlo.

Kada je i to gotovo, ide gjuvegija u halvat djevojci, a sada svojoj ženi. Prije megjutim, nego će on u halvat, otišao je već jedan muškarac iz njegove rodbine, da javi mladoj i njezinoj jengiji, da gjuvegija dolazi. Jengija prigje odmah k vratima i stoji kraj njih dok gjuvegija ne unigje. Kada je gjuvegija u sobu unišao, daruje jengiju, a ona ode u harem megju ženske svatove.

Momka prate do halvata svi prisutni muškarci iz njegove rodbine i čuvaju ga, da ga kogod ne udari, jer je drugim momcima, njegovim bivšim jaranima i drugovima drago, da ga, kada u halvat ide, grunu ili šakom po legjima dohvate.

Kada dovedu mladoženju do vrata halvata, ostave ga i odu u ahar, dotično u selamluk. Pred vratima halvata ili u pokrajnjoj sobi dočeka gjuvegiju njegova majka. On je u ruku poljubi, a onda ide mladoj u odaju.

*

Kada je gjuvegija u halvat unišao, prestaju svatovi. I muški i ženski svatovi ispiju još po jednu, dvije kafe, čaj ili šerbe, popuše cigaretu dvije duhana i svak ide svojoj kući.

Drugi dan u jutro, kada je mladoženja ustao, metne pod jastuk, na kojem je sa svojom ženom spavao, nešto novca, a žena mu boščaluk.

Kada se oni obuku i iz halvata izagju, ulazi u sobu jengija, da pospremi dušeke, pa si uzme onaj novac i boščaluk, što su joj ga mladenci ostavili kao nagradu za njezin trud oko mlade u svatovima.

Toga jutra dolaze i opet žene i djevojke i nose mladoj razne darove, koji se sastoje ponajviše od novca, nakita, jela i odijela. Toga dana ostaju sve one žene i djevojke, koje su kakav dar donijele kod mlade na ručku. Ali ne samo, da mladu darivaju prijateljice, komšinice i rodice, nego ju dariva i sva muževa svojta; svekar i svekrva, jetrve i djeverovi, a najviše naravno njezin mladi vojno. Veli se „daju mladi na prsten“:

Diverovi daju almagane;
Dva divera, dva zlatna prstena,
Dvi jetrve, dvoji solufluci,
Dvi zaove, dvoji belenzuci.
Od svekrve telli morska diba,
A od svekra dizija dukata,
A od bega sorguč od bisera.

Kada su ukućani mladu darivali, dijeli jengija u njezino ime svima u momkovoj kući razna veziva i odijela, što ih je mlada prije vjenčanja sašila, izvezla i za rodbinu priredila.

Ako su momkovi i djevojčini roditelji bogati, prirede na meraji izvan grada ili sela utrke. Jedni prirede obdulje, utrke na konjima, drugi utrke pješaka, treći daju da momci skaču na mijeh, četvrti usade u zemlju visok tanak jelić, namažu ga katranom, a onda lojem, a na vrh jelića metnu top kadife, čohu ili šta drugo. Ko se prvi uspne na vrh, onomu kadifa, čoha ili ono, što je na jeliću.

Utrke na konjima opisao sam već kod sunnetenja, a ovdje ću nadodati još samo to, da je konj, koji se pobjeditelju daje, pod sedlom, da je pokriven čohom i da ima sve, što mu treba, da ga pobjednik može odmah zajašiti. Konja na obdulju daje momak, do-

tično njegov otac. Iza toga daje mlada utrku za pješake. Ona daje bošćaluk i ko prvi cilju stigne, njegov je. Osim toga daju utrke, u kojima trče dječaci od deset do dvanaest godina. Ko prvi stigne, dobiva čevrmu. Napokon trče i muška djeca. Koje prvo stigne cilju, dobije peškir.

Osobito bogati ljudi daju sve ove utrke od jednoč. Najprije trče konji, onda momci, za njima dječaci, a napokon i djeca. Iza toga skaču na mijeh, a najkašnje veru se momci i mladi oženjeni ljudi na jelić.

Ali ne samo da sretni roditelji i mladenci časte prijatelje i znance u kući, i da priregjuju trke, nego plaćaju i tako zvanu „džabu" u kojoj kahvi. Kahvedžija „ispeče" mnogo kafe i ko mu toga dana u kahvu dogje, pa bio to i crni ciganin, dobiće fildžan džabe. Da svijet znade gdje se džaba „peče", proviruje kahvedžija svaki čas na pendžer svoje kahve i viče što mu grlo daje: „Džaba! Džabaaa!" Osim toga ko im kroz osam dana dogje u kuću, na dućan ili u magazu pa im mubürećleiše, i njemu će smarlaisati kafu pa bio on ko mu drago.

Ako muž na prvu ženu dovodi drugu, obave se svatovi i vjenčanje kao i kod prve žene, samo što drugu ženu ne uvode u sobu prve žene, nego joj dadu posebnu, posve odjeljenu odaju. Ono, što je u sobi jedne žene, za tim svi darovi, što ih je ona bilo od koga dobila, njezino je vlasništvo i niko joj toga uzeti ne smije.

Žene, koje se strogo drže zakona, a osobito, ako su dobre i blage ćudi, podnose se i žive u slozi, pa su onda po danu obično zajedno sad u ovoj, sad u onoj odaji. Jedan moj dobri prijatelj uvjeravao me je, da kada je na svoju prvu ženu doveo drugu, da su se one zagrlile, a mlagja da je rekla starijoj: „Ne ljuti se, draga, tako nam je svetac naredio". Kako onda, tako da se one još i danas najljepše slažu.

Da se u takvim slučajevima, kada naime muž na prvu ženu dovede drugu, bračno nebo više puta natmuri, te da gdjekada i zagrmi, mislim da ne treba tek kazivati, jer je u ženskoj naravi, da ona, ako igdje, a ono u ljubavi, suparnice trpjeti ne može. Da ne dogje do svagja i do kućnih zagjevica megju ženama, mora muž osobito na to paziti, da s obadvjema jednako lijepo postupa, da jednu pazi kao i drugu. Najbolje je ipak, da muž, ako može, dade svakoj

ženi posebnu kuću, da se one i ne vide i da nikada u doticaj ne dolaze; jer premda je muž neograničen gospodar i glava obitelji i premda je po zakonu prva žena starija od druge, znade više puta srce jedne ili druge prekipjeti i eto razmirice, koja se gdjekada samo rastavom izravnati može.

Ako momak vjenča udovicu, vjenča je kao i djevojku, ali joj onda ne treba u oči halvata knijati ruku i nogu, jer je već kod prve udaje bila oknijata; zadovoljila je dakle svečevom sunnetu. Isto su tako isti običaji i obredi kod vjenčanja ako se udovac ženi, uzimao on ženu ili djevojku.

Iza četiri do pet nedjelja poslije vjenčanja treba da mladoženja ode u posjete svome puncu i punici. On ne ide nikada sâm, nego ili sa svojim ocem ili pozove koga rogjaka. Kad oni dogju u rod, ukućani ih lijepo dočekaju i njima u počast pozovu sve svoje rogjake na ručak ili na večeru. Neki mladoženja ostane u rodu dan, dva, a neki i po osam dana. Prije, nego će mladoženja kući krenuti, treba da dariva punca, punicu i sve rogjake od ženine strane. Ti se darovi zovu anteriluci. Zet daje puncu po nekoliko aršina čohe, punici top svile, a drugima rogjacima što je za koga. Ako je zet bogatiji od punca, daje mu osim toga i nešto novca. Kada je zet darivao punca, punicu i rogjake, valja mu darivati sve sluge i sluškinje, koje su u onoj kući, ali najviše valja da dade aščinici ili ašči kaduni, kuharici, koja mu je ručak i večeru kuhala.

Kada je mladoženja darivao svoje rogjake, daruju oni njega i onoga, koji je šnjim došao. Rogjaci daju mladoženji ponajviše po boščaluk, ili što drugo na dar. Kada gosti sjednu, da za sretnoga puta ispiju kafu, unigje u sobu kućni hizmećar i nosi na desnoj ruci boščaluke. Čim je u sobu unišao, prometne boščaluke s desne ruke u lijevu, a desnicom metne jedan boščaluk gjuvegiji, a drugi njegovom drugu na koljeno. Ako je sa gjuvegijom došlo više ljudi u rod, dobiće svaki po jedan boščaluk. Gjuvegija i onaj čovjek, koji je šnjim došao, nadari hizmećara i oni se dižu na put. Prije nego odu, poljubi mladoženja punca i punicu u ruku, a oni ga zagrle*).

---

*) Muslimani se nikada ne ljube, nego ako se braća, sestre, rogjaci i prijatelji poslije duljega vremena sastanu, oni se zagrle i grleći se metnu jedan drugomu glavu najprije na desno, a onda na lijevo rame.

Kada je zet pohodio punca i punicu, valja da i punica pohodi svoju kćer i zeta, te njegove roditelje i rodice. Punica ne ide nikada u rod sama, nego povede sa sobom jednu ili dvije prijateljice, a osim njih uzme i sluškinju ili kakvu siromašnu ženu, koja će joj darove nositi. Mi ne možemo sebi zamisliti starijega muslimana ni njegove žene, da bi oni išli u rod ili megju prijatelje, a da sa sobom ne povedu: on hizmećara, a ona hizmećaricu.

Staru služinčad cijene naši muslimani mnogo više, nego naši ljudi, i smatraju je ne toliko za sluge, koliko za stare i drage prijatelje i članove svoje obitelji. Još se nije čulo, da bi odličan musliman protjerao staroga slugu ili sluškinju, ako je u njegovoj kući ostario i oslabio, a osobito ga cijeni, ako ga je od oca ili matere naslijedio. Koliko muslimani cijene svoju služinčad, vidi se najbolje po tom, što se domaćica ne krije pred starim hižmećarom ili seizom, a znamo, da se muslimanka ne krije jedino pred rogjacima i članovima svoje obitelji.

Kada punica ide u rod, nosi ona kolača, šekerlama i kojekakovih slatkiša. Kolače i slatkiše sprema u drvene sanduke i nosi toliko sanduka, koliko ima u momkovoj kući članova i koliko ima rodica u onomu mjestu. Na svaku kutiju metnula je po boščaluk jer svaki onaj, ko dobije kolača i slatkiša, dobiće i boščaluk. Svojoj kćeri ponese ona ne samo kolača, slatkiša i boščaluke, nego i čitav takum haljina, to jest sve haljine, što ženi trebaju od košulje do zimskoga kaputa.

Kada momkova punica dogje svojoj priji u kuću, podijeli njezina sluškinja ili ona stara žena, što ju je sa sobom dovela, darove priji, prijatelju, zetu i kćeri. Punica noći te noći kod svoje prije, a slijedećega jutra raznosi ona žena darove, što ih je punica donijela prijinim rodicama. Da će oni ovu ženu ili sluškinju lijepo nadariti, razumije se samo po sebi.

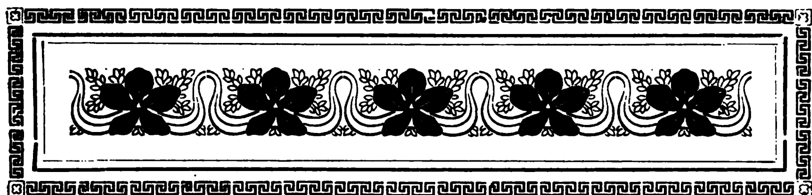
Prvoga dana ostaje prija sama kod svoje prije, pa se zabavlja u haremu ponajviše šnjom i sa svojom kćeri. Slijedećih dana zove prija u čast svojoj priji sve žene iz svoje rodbine; jedne na ručak a druge na večeru, dok se sve sa njezinom prijom ne pozdrave i ne upoznaju.

Ako je obitelj velika, traje gošćenje dvije do tri nedjelje i cijelo je to vrijeme prija u gostima kod svoje prije. Svaka ona ro-

dica, koja je bila pozvana na ručak ili večeru, dariva na polasku sluge i sluškinje, ali najviše daje aščinici. Za osmanlijskog vakta: došao bi gost ili gošća na polasku u kuhinju i turio novac pod kakovu posudu; danas ga daje iz ruke u ruku. Kada su već sve rodice bile kod prije; jedne na ručku, a druge na večeri, i kada su se sa svojom rodicom upoznale, sprema se ona svojoj kući. Kada ona kući polazi, daruju ukućani nju, a daju joj i raznih darova, da ih kući ponese i megju članove svoje obitelji podijeli.

Tim su svršili oficijelni posjeti. Rogjaci se i kašnje sastaju i pohagjaju, bili oni blizu ili daleko, ali se više ne darivaju, nego će svaki put, kada su na ručku ili na večeri ili kada jedni kod drugih konače, služinčad novcem nadariti.

VI. MUŽ I ŽENA. — STARCI.

Mlada se udala. Da vidimo sada šta ona u kući radi i kako se ona naspram svoga muža i drugih ukućana vlada?

Prve osmice iza vjenčanja, dok još u kuću dolaze musafiri, gosti i prijatelji, nosi ona ono odijelo, što joj ga je muž za vjenčanje pokrojio, i u kojem se je vjenčala. Kašnje ga skine i nosi samo na bajram ili kada u harem ulaze odlične dostinje i prijateljice. Ali i iza toga, kao i za cijeloga svoga života, mora ona da osobito na to pazi, da je uvijek čista, da je lijepo odjevena i nakićena, jer ako se i ne smije vani pokazivati, ima muža, pa treba da nastoji, da je lijepa i da je on svaki dan sve to više ljubi.

Ako se je djevojka udala u siromašnu kuću, naravno je, da joj valja već iza nekoliko dana rukave zasukati i posla se prihvatiti.

Ako se je udala u bogatiju kuću, pa ima slugu i sluškinja, ona ne radi teških poslova niti u kuhinji, niti u staji, niti u dvorištu, nego zapovijeda, a muž joj vodi brigu, da u kući bude svega, što za kuću treba.

Ako se mlada uda u bogatu kuću, pa joj je svekrva živa i ima više jetrvica, brine se mlada nevjesta prve godine samo za svoju sobu, za se i za svoga muža. Osim toga ona veze, šije i obavlja druge ženske ručne poslove; ona ne kuha, ne pere, niti ne peče.

Mlada je nevjesta ljubimica svoga muža i njegove svojte; svako pazi, da joj ugodi i da je razveseli, pa ako je ona blage i mirne ćudi, sretna je ona u krugu svojih novih ukućana i oni šnjom. Kolika nježnost i ljubav vlada u takovoj kući izmegju mlade i njezinih ukućana, vidi se i po tom, što mlada ne zove svojih djeverova njihovim imenima, nego im kaže: „Brate moj, pašo, veziru, šećer beže, moj zlatni prstene“ itd. Isto tako veli ona i jetrvama i zaovama: „Sestro moja, vezir hanumo, paša hanumo, šećerbegovice“. Djeverovi opet kažu njoj: „Sestro moja, zrno biserovo, zrnce amberovo i t. d.“

Kraj tihe i blage ćudi, glavna je krijepost mlade nevjeste pobožnost i poslušnost. Ona je najmlagja i za to treba, da sluša i poštuje sve svoje ukućane; u prvom redu svekra i svekrvu, onda svoje djeverove, muževu braću i njihove žene, a svoje jetrvice, a napokon svoga muža.

Iza godinu dana stane svekrva mladu nevjesticu pozivati u kuhinju ili u mutvak, da joj pokaže, kako se jela priugotavljaju, peku i kuhaju; ona je upućuje, kako će raditi i kućom upravljati, da s vremenom bude dobra gospodarica i kućanica, jer kad svekrva ostari i oslabi, ona će je zamjeniti.

Ako je u kući više oženjene braće, ne radi svekrva nikakva posla, ona samo zapovijeda i nadgleda. Žena je nastarijega brata najstarija; ona će je s vremenom naslijediti.

Kada u kuću unigje kakva odlična hanuma ili koji muškarac iz najbliže rodbine, izagje mlada pred njega, poljubi ga u ruku i pusti da ide pred njom u odaju, a onda ide u pristojnoj udaljenosti iza gošće ili iza svoga rogjaka. Čim gost ili gošća u sobu unigje, podvori ga ona kafom, čajem ili šerbetom, a kad ga je podvorila, ne će kraj njega sjesti, nego stoji kod vrata i dvori, da mu tim poštovanje iskaže. Tek ako joj dotična gošća, rogjak ili rodica po više puta rekne, da sjedne, ona će sjesti, ali ne kraj nje ili njega, nego uvijek na zadnje mjesto na minderu, obično kod vrata.

Ako u kuću dogje kakav stranac ili koji muškarac iz daljnje rodbine, ne smiju mu se žene pokazati, a ne smiju ni pjevati ni glasno govoriti, jer je sramota, da se ženski glas po kući ori. Za to, ako želiš da ugješ u kuću koga muslimana, koji ima u istoj kući harem, udari o halku na vratima, ili ga sa sokaka zovni, ili mu po kakvom

djetetu ili hizmećaru poruči, da želiš šnjim govoriti, ili da bi rado k njemu došao. Dotle se je njegova obitelj u harem sklonila i on će sada ili sam do tebe saći, ili će te sa vrh basamaka zovnuti. „Bujrum efendum“, izvoli gospodine, obični je poziv, kojim će te musliman u kuću pozvati. Isto tako veli on ako te nudi jelom, kafom ili duhanom. Kada se uspneš na vrh basamaka, pokazaće ti rukom, u koju ćeš sobu unići ili ide pred tobom, da te u svoju svoju sobu uvede. Ako harem nije u istoj kući, a osobito ako nije u istoj avliji, gdje je i ahar, dotično selamluk, možeš gospodaru unići kad god hoćeš, a da mu se prije ni ne najaviš.

Kad unigješ u koju muslimansku kuću, a osobito u onu, u kojoj je pod istim krovom i harem, začudićeš se prije svega velikoj čistoći, krasnom miru i redu, koji u toj kući vlada. Znaš, da je u toj kući marljiva gospodarica, vidiš po svemu, da joj je čistoća srdcu prirasla, ali niti je čuješ, niti vidiš. Ako musliman ima djece, sva su s majkom u haremu, pa dogje li kogod ocu i ona se ušute; od tolikih živiš duša te kuće, osim gospodara, niti koga vidiš niti čuješ.

Ako si dobar prijatelj sa domaćinom, i ako te voli, dozvoliće da sitna djeca preda te izagju, pa ćeš se i ovom zgodom uvjeriti, koliko je krasan kućni uzgoj u naših muslimana. Djeca dolaze pred tebe tiho i mirno, pa kako dogju, prihvate te za desnicu, poljube te u ruku, a za tim je na čelo prinesu. Jesi li ih što upitao, lijepo će ti odgovoriti, a nikada se ne će dogoditi, da se pred tobom guraju, smiju ili viču. Je li im otac rukom mahnuo, odlaze, kao što su i došla — tiho i mirno.

Ako je otac djeci dozvolio, da preda te izagju, valja ti ih darivati novcem i igračkama, ili kakvom drugom stvarcom, jer je muslimanima, kako smo se uvjeriti mogli, darivanje upravo u krv prešlo. I naš musliman, dogje li u kuću koga „Švabe“, ili inovjerca Bošnjaka, gdje ima djece, ne dolazi nikada praznih ruku; on će tvoju djecu nadariti, nadari dakle i ti njegovu, da mu ljubav ljubavlju vratiš.

Ali da se i opet vratimo našoj nevjestici. Ona treba, da svakoga jutra, podneva, ikindije, akšama i jacije kod uzimanja abdesta, polijeva ruke svomu svekru i svekrvi, za tim djeverovima i jetrvama, a kada su oni abdest uzeli, dodaje im peškire, da si ruke

otaru. Kada su svi abdest uzeli, uzme ga i njezin mladi vojno, kao najmlagji iza nje, a onda tek ona.

Ona pazi, da u jutro prva ustane, a kad se svi obuku, abdest uzmu i Bogu se pomole, ona im donosi kafu i svima je dodaje; najprije svekru i svekrvi, a onda svima redom, kao i kod abdesta. Sretna li kućna života, gdje se ovako radi, gdje se svi zajednički Bogu mole, zajednički blaguju, a mlagji poštuju starije svoje!

Kada mlada žena govori sa starijima od sebe, treba da je smjerna i poslušna, jer u „mlagjega pogovora nejma“. Ona mora da pazi, da se ne upliče u njihove razgovore, a kamo li, da im protuslovi ili da što nepristojna reče. Kod nje je glavno pravilo, da sluša i pazi što joj se kaže i da što manje govori. Za to i svjetuje majka svoju kćerku:

„Kad te Fate, lipa srića najde,
„Nimuj, Fato, godinicu dana,
„Jal' godinu, jàli polovinu.

Je li joj svekar ili svekrva, otac ili majka ili ko stariji štogod rekao, ili je na što upućuje ili podučava, treba da savjet i uputu mirno sasluša, a onda će onoga, koji ju je svjetovao, u ruku poljubiti i reći: „Ja hoću, kako ti hoćeš“.

Dok stariji ukućani na minderima ili na sećijama sjede i govore, ona stoji i dvori podviv ruke na prsima.

Kada ukućani sjednu da u podne ili u večer blaguju, dužnost je kućnoga hizmećara ili hizmećarice, da u jedaću sobu unese sofru, a mlada onda reda po sofri sahane, tanjure, kašike i drugo, što će kod ručka ili kod večere trebati. Kada su već svi za sofru sjeli, ona će prostrti svima peškir preko koljena, metnuće svakomu mali peškir na desno rame, a onda tek sjedne i ona da blaguje.

Ljudi, koji ne poznaju Bosne i običaja naših muslimana, govore, a i pišu, da muškarci žive i jedu za se, a žene i djeca za se, ali tome nije tako; svi ukućani blaguju uvijek zajedno. Samo ako muž ima na ručku ili na večeri koga prijatelja, koga ne može u harem uvesti, jede šnjime u aharu, dotično u selamluku, a inače ide uvijek u harem na ručak i večeru.

Dok stariji ukućani ne legnu na počinak, ne smije ni mlada spavati. Kad svekar ili svekrva legne u svoje dušeke, ona će ih jorganom pokriti, a onda istom ide u svoju sobu i lijega na počinak.

Je li je svekar ili svekrva ili stariji djever u sobu zovnuo, da joj što kaže, ulazi ona tiho i mirno. Isto tako sasluša ona, što joj oni kažu, a kad od njih odlazi, ne okreće im legja, nego ide unatraške, dok ne dogje do vrata, a tek kada je vrata zatvorila i iz one sobe izašla, okrene se i ide običnim korakom. Ali ne samo da mlada tako radi, tako rade i djeca pred svojim roditeljima, mladići i mladi ljudi pred starijima, jer je sramota, da mlagji starijemu legja okreće.

Ovako se vlada mlada tako dugo, dok ne rodi prvo dijete. Kada je rodila prvo dijete, ne broji se više megju mladež i otsele je svi ne samo ljube, nego i poštuju. Prije ju je sve u kući i u rodbini zvalo mlada ili nevjestica, a sada joj kažu hanuma, gospogja, ili mlada hanuma. Otsele ne lijeva ona više vodu na ruke svojim ukućanima dok abdest uzimaju, nego samo svome mužu. Isto je tako i kod ručka i kod večere, nego taj posao obavlja ko mlagji u kući, ili ako nema mlagjega, kućni hizmećar ili hizmećarica. Ona može sada na mindere sjesti i sjedeći sa starijima razgovarati. Jednom riječi: ona je gospogja i spada megju starije ljude.

Svaka muslimanska žena, bila ona mlada ili stara, bogata ili siromašna, osobito pazi i ljubi svoga muža, ona ga sluša i radi voljko ono, što joj on zapovijeda. Ona ga susreće sa najvećim poštovanjem i ponaša se naspram njega kao naspram svoga gospodara. Ona je tako uzgojena. To je vidjela od svoje majke, pa tako radi i ona. Rijetko se dogodi, da se žena usprotivi svome mužu, da se šnjim porječka ili da učini štogod proti njegovoj želji ili volji. Ona ne će nikada leći prije, nego je on legao. Kada se on u večer svuče, ona će mu svojom rukom, bila bogata ili siromašna, odijelo očistiti i sve na jedno mjesto postaviti, da sve u redu nagje, kada se u jutro probudi. Kada on iz sobe izlazi, ona će ga ispratiti do vrh basamaka, a kada se on kući vrati, ona će ga i opet na basamacima dočekati i u kuću uvesti. Koja toga ne bi učinila, vrlo bi ga uvrijedila i ražalostila. Ako muž ode u večer na sijelo, ona ga čeka i ne će leći, dok on kući ne dogje. Ako se je gdje zabavio, pa dugo kući ne dogje, ona ga ipak obučena čeka dok ne dogje, a kad dogje, uvede ga u zajedničku ložnicu.

Naravno je, da bogata žena ne sluša i ne poštiva uvijek svoga muža onoliko, koliko siromašna, a osobito ne onda, ako je bogatija

od njega i ako mu je mnogo mala, imetka, donijela. Kao kod nas, tako ima i kod muslimana više sreće i zadovoljstva u obiteljskom životu, ako muž ne gleda toliko na djevojčin imetak, koliko na njezin dobar glas i poštenje te da uzme djevojku ili ženu, koju mu je srce zavoljelo. Ibriš aga siromašno, ali ljepušasto momče, oženilo bogatu djevojku. Kada su mladoženje u halvat, ili kako neki kažu, u gjerdek sveli, veli joj on: „Razapni mi kopče u čakšira", ali mu ona odgovara:

„Ne ću bogme, aga Ihriš aga.
„U svom, na svom ne ću da te služim.

I muž ljubi i poštuje svoju ženu, pa bi mu krivo učinio, ko bi rekao, da je on „paša" ili tiran u svojoj kući. O ne, on je obično vrlo nježan i ozbiljan suprug, koji na svaki način nastoji, da svojoj ženi ugodi i da ju razveseli. On zna, da je gospodar u kući i da ga žena slušati mora, pa baš za to, jer je o tomu uvjeren, hoće da pokaže, da je ne samo gospodar, nego i blag otac svoje djece i nježan suprug svoje žene. Njega su već u djetinstvu naučili, da mu valja ženu poštovati i milovati, a i vjera, koje je alfa i omega njegovoga života, uči ga, da mu je žena drugarica u svim njegovim tugama i radostima. Velika je sramota i grjehota pred Bogom i pred ljudima po muža, ako zlo postupa sa svojom ženom, a osobito ako se zaboravi, pa je tuče. Stara je riječ u narodu: „Lasno je ženu pretjeravati. Ako si muško, udri na muško, neka te osekne".

Ali ne samo da muž mora ljubiti svoju ženu i šnjom lijepo i blago postupati; to isto vrijedi i za njegove roditelje, braću, sestre i rogjake. Oni moraju osobito paziti na onu mladu, koja je ostala siroče, to jest, koja je još u djetinstvu izgubila oca i majku. U muslimana je siroče svako dijete, koje je izgubilo roditelje, pa makar da je od njih Bog zna kako velik imetak naslijedilo. Punac i punica treba dakle, da joj nadomjeste oca i majku, a djeverovi i jetrve braću i sestrice i da ju svome srcu, kao svoje privinu i kao svoje paze i miluju, da udajom ne nagje samo muža, nego oca i majku, braću i sestrice.

Muž zove svoju ženu uvijek njezinim imenom, a i ona njega, ako su vrlo siromašni. Ako je muž kakav beg, aga ili efendija, ne će ga žena nikada zovnuti njegovim imenom, nego mu veli, beže, ago, efendijo. Ako želi, da joj što kupi ili za hator, ljubav, učini,

ne veli mu ona: „Kupi mi, učini mi to Huseine, Hasane .... nego: „Kupi mi, učini mi to beže, ago, efendijo“. Kada se žene sastanu u društvu, nikada ne će jedna drugoj reći: „Moj Huso, moj Ibrahim ...., nego: „Moj beg, moj aga, moj efendija“. Ako jedna žena pita svoju prijateljicu za njezina muža veli joj: „Kako tvoj Ibraga, Smailbeg, Muhamed efendija?“ Što više i najsiromašnija žena veli pred drugima ženama o svomu mužu: „Moj aga, moj beg“, jer je on u istinu njezin aga i beg, to jest gospodar.

Da li u kući našega muslimana vlada sretan obiteljski život, možeš brzo vidjeti na njemu i po njemu samomu. Muž, koji uredno kući dolazi i koji opskrbljuje kuću svim što je potrebno, voli svoju ženu i po tome se zna, da oni u slozi i ljubavi žive. Muž, koji neuredno kući dolazi, koji dugo noću po sijelima, kahvama ili u birtijama boravi i od kuće izostaje, ne voli svoje žene; brak im dakle nije sretan. Razni su uzroci, iz kojih nastaje nesloga i razmirice izmegju muža i žene, ali u najviše slučajeva uzrok je to, što muž ženu samu u kući ostavlja, a još više, što joj idare u redu ne čini. Žena ne može da iz kuće izlazi, da što zaradi, kupi ili proda, mora joj dakle muž živež kupiti i vodu dobaviti, da opere njega, sebe i djecu, ako ih ima. Ako dakle muž ne kupi i ne donese, što joj treba, osta žena kraj svega svoga dobra, gola i bosa, gladna i žedna. Zar je dakle čudo, da žena, koja zlo trpi, a gdjekada s djecom i gladuje, mužu prigovori i da ga ukori? Riječ po riječ i svagja je gotova.

Vrlo je dobra strana naših muslimana, da oni mrze i preziru onoga, koji ženi i djeci idare ne čini i ne trpe ga u svojoj sredini. Radi toga su vrlo rijetki slučajevi, da muž napusti ženu i djecu jer koliko ne bi ženi idare davao radi nje same, daje joj radi svijeta, da ga ne prezire i ne kori.

Ima i takovih slučajeva, da žena ostavi svoga muža, ali je to u najviše slučajeva samo onda, kada joj on idare ne čini, a ona ne može da glad i golotinju dulje podnosi. Ako žena ostavi muža, ide u najviše slučajeva svojim roditeljima ili rogjacima, a koja nema nikoga svoga, ode u službu u koju poštenu, Boga se bojeću muslimansku obitelj, koja ju onda drži i pazi kao svoje, jer je to sevap ili zadužbina kod Boga.

Koliko je više puta plemenita i velikodušna bosanska muslimanka, vidi se najbolje po tom, što ona dugo trpi sve zlo, što joj ga je muž prouzročio, ako je bila tako nesretna, da se je udala za nevaljana čovjeka. Ona ne kuka ni ne nariče, nego se uvuče u svoju sobicu i roni suze žalosnice nad zlom kobi, koja ju prati. Ona ne ide u rod ili u komšiluk, da se izjada i potuži na svoga muža, nego trpi i trpeći se uzda, da će joj se muž popraviti i da će se k njoj i njezinoj djeci povratiti. Za to se dogagja, da i ona i djeca nedjelje i mjesece pate, a da za to niko ne zna.

Ako rodbina ili komšiluk sazna, da žena pati i da joj muž idare ne čini, mora je po mogućnosti podupirati, jer je pravovjerni musliman dužan da svaku, a osobito ovaku sirotu potpomogne, a na po se, ako ima djece. Osim toga moraju svi, koji takova muža poznaju, nastojati, da se popravi i da čini svoju dužnost, što je prema ženi i djeci činiti mora.

U prijašnja vremena nije se dogagjalo, da muž ne bi svojoj ženi i djeci idare davao, ali danas, kada je i naš musliman stao u krijeposti, poštenju i strahu Božjemu malaksati, a osobito otkako je počeo zalaziti u birtije i stao piti vino, pivo, rakiju i druga opojna pića, dogagja se i takovih slučajeva.

U dosta slučajeva krive su kućnim zadjevicama i žene, a osobito ako su dvije, tri u istoj kući, pa se ne podnose, ili ako se mlada ne može da slaže sa svojom svekrvom, jetrvama ili zaovama. Onda ne može ni muž, ni rodbina, da u kući mir i red uvedu, pa se dogodi, da se ili sin sa ženom iseli iz kuće, ili da nevjesta ostavi muža, svekrvu, jetrve ili zaove i ode kući svojoj. Otac je udao kćer u Mostar. Njezina svekrva i zaove je ne trpe, a ona poručuje ocu, da je kući vodi. Otac dogje pa je tješi, ali mu ona veli:

„Ne tiš' mene, mili roditelju,
„Kad ja imam prokletu svekrvu,
„Dvi zaove, do dvi ljute guje.

Kolika može da bude mržnja izmegju svekrve i nevjeste, najbolje nam dokazuje narodna pjesma. Žena je radi svekrve pobjegla od svoga muža i otišla u komšiluk, pa svekrvi u prkos igra kolo. U to joj svekrva umre, a muž šalje po nju, da kući dogje. Ali ona

umjesto da kući ide, ide u hareme, groblje, i veli kaburdžijama grobarima:

„Kaburdžije braćo moja,
„Ne kopajte blizu plota,
„Da se plotu ne privuče,
„Da mi dicu ne potuče.

Iza toga ode hadžinici, koja će joj svekrvu kupati, pa je moli:

„Hadžinice majko moja,
„Ne kupaj je mlakom vodom,
„Već je kupaj ukrepinom,
„Ukrepinom baš ključalom,
„Da se duša ne potaja,
„Da se kući ne dovalja.

Koliko zla i nesreće mogu da učine kućne zadjevice, a osobito ako svekrva pred sinom opanjka nevjestu, lijepo nam dokazuju ovi stihovi:

Zubom škrinu Firdus kapetane,
Zubom škrinu, a sablja mu sinu,
Udar' ljubu po svilenu pasu.
Jà kako je lako udario,
Dva joj čeda ispod pasa pala.

Što moramo kod naših muslimana osobito istaknuti i pohvaliti, jest to, da kod njih preljuba nema, niti ima slučajeva, da bi muškarac sa ženom u divljem braku živio. Ja ne znam ni za jedan slučaj, da je muslimanka rodila nezakonito dijete. — Ta tu bi kamenovali. Zaista krasno! Narodna pjesma pripovijeda nam doduše o preljubu muslimanske žene, ali se i po njoj preljub smrću kazni:

„Pa uzima virnu ljubu svoju,
Izvede ju na mermer avliju.
Na nju meće katranli haljine,
Pa upali paša gospodine,
Upali je, žalosna joj majka.
Kad se njojzi ruke zapalile,
Govorila Hasan pašinica:
„Trni ruke paša gospodine,

Dosta su te puta zagrlile."
Govorio paša gospodine:
„Gori, gori nevirkinjo jedna
I ti s' mene dosta naružila."
Kada joj se usta zapalila,
Govorila Hasan pašinica:
„Trni pašo, moja medna usta,
Dosta su te puta poljubila."
Govorio paša gospodine:
„Gori, gori nevirkinjo jedna
I ti s' mene dosta naružila."
Kad su joj se oči upalile,
Govorila Hasan pašinica:
„Trni pašo, crne oči moje,
Dosta su te puta pogledale."
Govorio paša gospodine:
„Gori, gori nevirkinjo jedna,
I ti s' mene dosta naružila."

Umre li muž, a iza njega ostane udovica sa djecom, ona će se rijetko kada po drugi put udati. Ako je ta udovica još mlada i lijepa, pa se za ljubav svoje djece udati ne će, tu dvostruko cijene, a osobito ju cijeni i poštuje i tako rekuć na rukama nosi muževa svojta, jer sad istom vidi, koliko je ona svoga pokojnoga muža ljubila i koliko su joj njegova djeca draga.

Da se udovice, koje imaju djece, po drugi put ne udaju, nego da svu brigu posvete djeci svojoj, pobrinuo se je i šerijat, koji daje ženi, koja se po drugi put uda, samo nićah, kako su ga prije vjenčanja ugovorili i darove, što ih je ona, bilo od koga, dobila; sve je ostalo djetinje, ako muž nije za života ili na samrti izričito ženi sve ili neki dio svoga imanja ostavio, jer je on gospodar svoga dobra i može ga dati ili ostaviti, komu hoće. Ima li dakle muž valjanu ženu, u koju se može pouzdati, ostavi joj na samrti sve svoje imanje, ali joj na dušu stavi djecu svoju. Ako se ne može u nju potpuno pouzdati, ili se boji, da bi se poslije njegove smrti mogla udati, ostavi sve osim što je njezino, djeci svojoj, pa im naloži, da materi ili do njezine smrti, ili dok se ne uda, idaru daju.

Sada da reknemo koju o roditeljima i djeci, te o odnošaju izmegju djece i roditelja.

Kada mlada majka rodi prvo dijete, dobije ono bešiku. Ako je majka iz imućne kuće, drži sluškinje ili hizmećarice. Hizmećarica pazi na dijete, čisti ga i redi, a svekrva ga kupa i povija i pri tome upućuje mladu majku, kako će djetešce primiti ili na rukama okrenuti, da ga ne ozlijedi. Ona je svjetuje, kako će ga njegovati i šta će raditi, da dijete bude lijepo, jako i zdravo. Prema tome vidimo, da mlada majka u imućnijoj kući nema s djetetom drugoga posla, nego da mu sise dade i da mu od dragosti pjeva i da oko njega tetoši.

Siromašna žena, kojoj muž ne može dati hizmećarice, ljulja, pere i čisti svoje dijete sama, ali ako ima svekrvu, majku ili ebejku, dolazi ona svaki dan k njoj, pa ju u svemu upućuje. Tako to traje godinu dana, dok dijete malo ojača, a kad ojača, predadu ga sasvim majčinoj brizi i njegi.

Djecu ljube naši muslimani nada sve i paze ih, kao zenicu oka svoga i ne dao Bog i pomisliti, da bi naš musliman svojoj ženi, ako je zdrava i ima dosta mlijeka, dozvolio, da dijete dade dojci, da ga ona othrani. Ako je majka u porodu ili iza poroda umrla, ili je bolesna, pa nema mlijeka, ne vole ipak dati djeteta drugoj ženi na hranu, ali ako moraju, da to učine, paze osobito na to, da je ta žena jaka i zdrava, a što je glavno, da je iz poštene kuće, i da je dobre i blage ćudi jer „kakva je majka, onakvo je i dijete“, ergo, kakva je dojilja, onakvo će biti i dojenče, jer se dijete „hita na mlijeko“.

Dijete povijaju vrlo dugo, a povijaju ga tako, da mu poviju i noge i ruke i cijelo tijelo sve do vrata „da dijete bude jako i da dobije ravne noge i čvrste kosti“. Kada je dijete toliko ojačalo, da može sjediti, meću ga na mjesta, odakle ne može da pane, ili ga postave u stalak. Kada dijete može samo stajati, uče ga hodati, a priučavaju ga ovako: Postave ga uza zid, čučnu pred njega i mame ga k sebi, najprije iz bliza, a onda se sve više i više odmiču od njega. Veliko je veselje u kući, kad dijete prohoda. Sretna majka ispeče pitu i umijesi u nju nešto novca; koja je imućnija, umijesi više, a koja je siromašnija, manje. Kada je pita pečena, dobiva svaki ukućanin, bio član obitelji ili služinče, po jedan komadić, pa ko ima više sreće, zapašće ga komad, u kome je više novca.

Ako je mlada majka jaka i zdrava i ima dosta mlijeka, ne dobiva dijete prve godine osim majčine sise nikakve druge hrane. Ako mati nema dosta mlijeka, počne dijete već od šest mjeseci hraniti drugom hranom. Dok dijete sisa, daje mu mati mnogo vode jer mlijeko u djetetu gori, pa neka ga rashlagjuje. Osim toga dobro je djetetu dati dosta vode i za to, da brže progovori.

Kada će mati prvi put nahraniti dijete tvrdom hranom, dade mu najprije ječmene tarhane. Ječam muslimani vrlo cijene, jer su i sveci jeli ječmen kruh, pa je i to sunnet od sveca Muhameda. Prvi nimet, krušac, postao je od ječma, a onda istom jeli su ljudi kruh od pšenice i drugoga žita.

Kruh je najveći dar Božiji i za to je grijehota bacati mrvice kruha po zemlji, da drugi po njima gaze. Kada muslimani jedu, prostru pod sofru čaršaf, ćilim ili kakvu drugu tkaninu, a kada su jeli, pokupe mrvice po ćilimu i po sofri i bace ih ili u vatru ili ih izjedu ili ih dadu pilićima za hranu. Djecu svoju često op di paze na kruh i da ga kod jela ne mrve. Ide li ko putem, pa nagje mrvicu ili komadić kruha, on će ga dignuti i izjesti. Ako je mrvica prljava, on će ju metnuti na travu ili na koje drugo mjesto, kuda ljudi ne prolaze i gdje ju ptice vidjeti mogu, da je pojedu.

Svaka majka ljubi svoje dijete i tepa mu od milinja i dragosti, ali što može muslimanka svomu djetetu od dragosti reći, toga još nijesam čuo. Ona mu veli sve, što mu samo zaljubljeno srce materino reći može. Dijete je njoj srce i duša, ona ga zove: „Oči moje, mivo rogjena, babo moj, roditelju moj, zlato moje, sunce m šććer moj i t. d., a kada ga ljulja pjeva mu:

„Nini čedo da bi živo bilo,
„Živo bilo i ocu i majci“.

Da se vidi kako krasnih uspavanki imaju naši muslimani, navešću i ove stihove:

Majki d'jete u ruži se našlo,
Ružica ga na list dočekala,
B'jela vila u svilu povila,
A pčelica medom zadojila,
Lastavica krilom pokrivala,
Nek' je rumen kô ruža rumena,

Nek' je bijel, kô bijela vila,
Nek' je radin kô pčela malena,
Nek' je hitar kano lastavica.

Siromašna žena zove svoga sina agom i begom, pa mu to ime više puta i ostane, te se i kašnje zove Ago i Bego; upravo ne znaš, je li aga ili beg ili je kakova fukara.

Kolika može da bude ljubav materina, lijepo nam dokazuje i narodna pjesma. Tri brata grade kulu, ali je sagraditi ne mogu, dok jedan od njih svoju ženu ne uzida. Braća se dogovore, da će uzidati onu snahu, koja im sutra ručak donese. Najstariji i srednji brat prevare najmlagjega i reknu svojim ženama, da im ručka ne nose, nego da pošalju najmlagju jetrvicu. Kad bi drugi dan u podne, reknu starije jetrve mlagjoj, da odnese mužu i djeverovima ručak. Mlada ne sluteći zla, odnese jelo, a kad je jelo donijela, reknu joj braća, što su odlučila. Ona se ne otima svojoj sudbini, ali ih moli:

„Nad očim' mi ostavite pendžer
„Kuda mogu svog sina viditi,
„Koji mi je draži od očiju.
„A dojke mi kroz zid promolite,
„Kuda mogu sina zadojiti,
„Nek mi sinak ne ostane gladan
„Iza svoje milostive majke.

Osobito su krasni i upravo potresni pošljednji stihovi te pjesme:

U toj kuli braćo i sad teče,
I sad teče materino mliko,
Vavik čeka sina da posasne.
A iz zida crne oči gledc
Kad će svoje ugledati dite.

Derviš paša gradi veliku džamiju. Džamija je gotova, ali munare ne može da načini, i koliko je puta dovrši, toliko se puta ona sruši. Kada se je munara već i sedmi put srušila, moli on Boga, da mu u snu javi, za što se munara ruši. U snu mu se javi „dobri“ i reče, da se munara ruši za to, jer nije na temelju kurbana zaklao. Još mu reče i to, da ne će dograditi munare, dok koga od svoja tri sina kurban ne učini. Derviš paša ode u jutro u odaju svoje žene, veli joj, što je usnio i moli je, da mu kaže, koga će sina

najlakše pregorjeti. Ali majka kao majka, ljubi svu djecu jednako, pa moli i zaklinje svoga muža:

„Nemoj paša obadva ti svita,
„Ja ih rodi milostiva majka,
„Na mom srcu sva su tri jednaka.
„Ja se kunem velikomu Bogu,
„Nikakvoga prigorit' ne mogu.

Kad to čuje paša, vrlo se ražljuti i pograbi najmlagjega sina za ruku, da ga kurban učini:

Kad to vidje pašinica mlada,
Kako jeknu sva kula pozveknu,
Od jada se ona rastrkala
Po odaji na četiri strane.
Zape njojzi vezena srdžada,
Pade mlada na šikli odaju,
Pa čim pade, teslim dušu dade.

Pastorak je i kod muslimana pastorak, siroče, ali se rijetko dogagja, da maćeha onako nemilosrdno progoni svoju pastorčad, kao kod nas. Narodna haremska pjesma spominje doduše na više mjesta, da maćeha opanjka pred mužem svoga pastorka i da otac nedužnoga sina ili kćerku pogubi, ali ni maćeha ne prolazi bolje; i nju stiže zaslužena kazna. Otac je zbog potvore maćehine posjekao sina, ali kada se je uvjerio, da mu je sin bio nedužan:

Uze ljubu za bijelu ruku,
Odvede je u goru zelenu,
Pa je njojzi oči izvadio.
Ostavi je u gori zelenoj,
Neka hoda od jele do jele.

Na grobu nedužnoga djeteta Bog čudesa čini:

Di je njemu rusa glava pala,
Tudi se je turbe namistilo,
Namistilo bez insanski ruku.
Di je njemu bilo tilo palo,
Ondi su se klupe pogradile.
Di njegova krvca poškrapala,
Ondi mu je voda izvirala.

A gdje takova maćeha pane? „Tuda niče trava čemerika“.

Ima i takovih maćeha, koje priljube pastorčad, kao svoju djecu, a neke vole pastorka više, nego rogjeno dijete. Takovih je istina malo, ali ih se ipak nagje. Ako maćehi i nije narav u srce usadila ljubav naspram pastorčadi, nastoji ona, da ih ljubi, jer su pastorci djeca njezinoga muža, ona ih ljubi i radi Boga, jer je Bogu, a i dobrim ljudima drago, da se sa siročetom lijepo postupa, jer ono „nije krivo, što je živo“. Svete pak knjige kažu: „Nemoj svoga milovati, a pastorka miluj“. „Ranu u srcu namjesti, a sirotu ne uvrijedi, jer se do Boga čuje njegov uzdisaj i vidi suza njegova“. „Ko vrijegja sirotu, nije ni Bogu, ni svijetu drag.“

Kao što roditelji ljube djecu, isto tako ljube i djeca roditelje. Sin poštuje oca i majku više nego ikoga na svijetu i rijetko se dogodi, da sin ocu odgovori ili da radi protiv njegove želje i volje. O kćeri ne ću ni da govorim, jer je njojzi majčina želja zapovijed, a očeva volja svetinja, u koju se dirati ne smije. Već od djetinstva naučio je otac sina na slijepu poslušnost i pokornost, pa mu je to i kao mladiću i kao mužu u srcu ostalo.

Za to ne smijemo ipak misliti, da djeca slušaju roditelje, jer su ih kaznama i batinama u strah utjerali, nego ih ljube i poštuju za to, jer su ih dobro uzgojili. Otac ljubi svoje dijete i te kako ga ljubi — i glavu bi svoju usijao za njega, ali nije žena, da mu ljubav u slabost prelazi i da pusti djetetu, da radi, što hoće. Otac je naspram svoje djece ozbiljan i u ozbiljnosti svojoj konsekventan. Što je glavno, on ne radi i ne govori ni u kući, ni izvan nje ništa takova, čim bi dijete sablazniti mogao, on mu u svemu dobrim primjerom prednjači i zahtijeva od njega, da i ono radi i govori ono i onako, kao što on radi i govori. Ako ipak dijete što nevaljana učini, ne diže galame i ne psuje, nego ga mirno ali ozbiljno, kako se to ozbiljnomu čovjeku dolikuje, opominje kori i na dobro upućuje. Je li dakle čudo, da dijete, ovakova oca, u kome vidi svoj uzor, ne samo ljubi, nego da ga sve to više poštuje, i da drhće od pomisli, da bi ga uvrijediti ili ražalostiti moglo?! Praksa nas uči, da djeca više ljube i poštuju roditelje, ako su ih strogo uzgojili, nego ako su im sve na volju prepuštali i tako od njih lole i nevaljance uzgojili. Dogagja se doduše, da odrastao sin ne sluša uvijek svoga oca, da mu se ne pokorava ili da mu se dapače i usprotivi — ta u komu

žitu nema kukolja? — ali otac tomu ne će popustiti, on će ga kazniti, da mu pokaže, da znade biti ne samo dobar i blag otac, nego i strog gospodar. I šerijat daje ocu pravo, da neposlušna sina kazni. On ga može iz kuće istjerati, a može ga i razbaštiniti.

Osobito je velik grijeh, ako se sin zaboravi, pa digne ruku na oca, a još više na majku svoju. Narod veli: „Bolje je devet puta umrijeti, nego li mater udariti". Ali ne samo da je to velik grijeh u očima svijeta, koji bi takvog sina prezreo i iz svoje sredine izbacio, nego je još veći grijeh pred Bogom. Bog će svakoga onoga, ko majku ili oca udari, kazniti vatrom džehennemskom, jer „da sin svoju mater devet puta na legjima na Ćabu ponese, ne bi mogao Bogu dževaba*) dati ni za ono, što se je jednom u njoj okrenuo".

Kazali smo, da mladost u Bosni vrlo poštuje starost, ali kako naši muslimani poštuju svoje starce, ima malo primjera i u svjetskoj istoriji. Ne vjerujem, da su i Špartanci za Lykurgovih vremena svoje starce više poštivali, nego ih naši muslimani poštuju. Koliko ih poštuju, vidi se najbolje po tom, što mladić i muž stoji pred starcem, dok šnjim govori, a govori samo onoliko, koliko ga on pita. Prolazi li takav starina sokakom, sve se diže na noge, da mu tim svoje poštovanje iskaže.

A da li je takav starac zaslužio toliko poštovanja? Pogledajte ga samo, pa mi odgovorite! Pogledajte ono njegovo dugo, obično mršavo lice, ono lijepo, već ponešto ugaslo oko, pa onda onu dugu i kao snijeg bijelu bradu, pa će te se sjetiti na obličja drevnih grčkih filozofa. Onaj mir i ozbiljnost u njegovom ponašanju, kretnjama i govoru, pa onda ono njegovo starinsko odijelo; turban oko glave, dug plav binjiš, kaput, koji mu preko koljena seže i koga i ljeti i zimi nosi, pokazuje vam konzervativca staroga kova. Moram priznati, da i meni, kao inovjercu imponuje takova osoba, a kako ne će mladom muslimanu, koji u ovakovom starcu vidi vrhunac pobožnosti, kriieposti i poštenja.

Prema čovjeku, koga ovakav starac poznaje i u koga ima povjerenja, vrlo je susretljiv i rado šnjim govori. Onda je on otvorena knjiga, iz koje možeš čitati, što je u njoj zabilježeno i u kojoj možeš vidjeti svu dušu njegovu. Ako se dogodi, da ga kakav stran i nepoznat čovjek ili onaj, u koga nema povjerenja, svojim pitanjima

*) Dževab dati = Bogu za svoje grijehe odgovarati.

napastuje, on je mrtva stijena, i živac kamen, iz koga ne možeš ni kapi vode iscijediti. Ako ga takav što pita, on mu daje odgovore, iz kojih ništa pozitivna saznati ne može, a i ti su kratki, kao da mu želi reći: Mani me se, čovječe Božji, imam ja i drugoga posla".

Ako su već odrasli, a na po se oženjeni muškarci ozbiljni, mučaljivi i ponosni, kakvi su tek starci?! Vidiš li starca, gdje onako mirno i dostojanstveno čaršijom ili sokakom prolazi ili u kahvi ili na sijelu sjedi, mislio bi, da je statua, koja apsolutno progovoriti ne može.

Kada se sastanu dva, tri ili više staraca, najragje govore o politici, ili se tuže na mladež i današnji svijet, hvale lijepa stara vremena i uzdišu za danima, kada su mladi bili.

Starac musliman vrlo je pošten i pobožan i za to se tuži na mladež, što je stala u vjeri malaksati i što zanemaruje starinske običaje. Poznato je, da su svi starci više manje konzervativci, ali takovih konzervativaca, kao što su naši muslimani, a osobito njihovi starci, ima malo na zemlji. Oni nepopuštaju ni jote od starinskih adeta, običaja, pa kad vide, što se danas radi i govori, govore sa rezignacijom ili sami u sebi, ili jedan drugomu: „Bože! i dobro nam je kaki smo." A da li imaju pravo, što se tako tuže i uzdišu? Donekle imaju. Oni istina, kao i svi starci, gledaju više manje crnim naočarima na mlagji naraštaj, ali se mora na žalost priznati, da je muslimanska mladež u novije doba stala u vjeri malaksati, pa jer u vjeri malakše, naravno je, da ne poštuje više ni roditelja, ni drugih starijih ljudi onako, kako bi morala i kako je to prije bivalo, i da radi dosta toga, što raditi ne bi smjela. U novije doba stali su neki muslimanski mladići i mladi ljudi piti vino, pivo i rakiju, a stali su zalaziti i u birtije i u razne zloglasne kuće.

Na našem muslimanu, kao da je neko prokletstvo ako počne piti alkoholna pića. On ne samo, da onda pije, nego pri tomu ništa ne radi i tako iz dana u dan sve to dublje propada, dok ne propane. Ima u narodu poslovica, koja kaže: „Želiš li Turčinu zlo, moli Boga, da se propije — pa je gotov." I zaista je tako. Za to ne mogu našoj mladeži islamske vjeroispovijesti dovoljno proporučiti, da se lati ozbiljna posla i da si duh oplemenjuje, a da se kao vatre, čuva pića i birtija, jer je njezina budućnost, na njoj će dakle biti krivnja, ako okalja pošten i svjetao obraz svojih predaka.

Ovi mladi ljudi trebali bi da znaju i da dobro upamte ovu lijepu i vrlo poučnu persijsku pripovijetku: „Bio nekakav šah, pa kao šah, imao prekrasnih palača, a blaga — ni sam nije znao koliko. Jedne večeri, već se je stao i mrak hvatati, sjedio je on na divanhani jedne svoje palače i zamislio se u teške misli. Kiša je pljuštila kao iz kabla, a po onom blatu i pljusku tapao nekakav čovjek, pa pjeva što mu grlo daje. Na njemu su gaće i zaprljana košulja, opasao se izderanim pojasom, a preko glave i golih ramena prebacio vreću, da ga, kako tako, štiti od pljuska i nevremena.

Kada ga šah ugleda, vrlo se začudi i reče sam u sebi: „Doista je čudnovato, da je ovaj siromašni čovjek tako veseo i da po takvom nevremenu pjeva, a ja, kralj njegov i kralj moćne države, ne mogu da se razveselim“.

On zapovijedi svojim kavazima, da dovedu onoga čovjeka. Kada su ga doveli, reče mu šah: „Kako ti možeš po tomu nevremenu pjevati, a ja, tvoj kralj i gospodar, ne mogu, da se razveselim?

Fukara se nasmije, pa reče: „Ja pijem, pij i ti, pa ćeš se razveseliti.“

Šahu se to svidi. On zapovijedi, da mu donesu pića, te stane piti. Ne bi za dugo, razveseli se šah, jer se je opio, i zapjeva s onim čovjekom. Kasno u noći nadari šah fukaru i legne na počinak.

Kad bi drugi dan u jutro, probudi se šah „mahmuran“, i osjeti tešku bol u glavi i nogama. Sad on zapovijedi, da mu dovedu onoga čovjeka, i kada su ga doveli, reče mu šah: „Glava me boli“.

„I mene“ — odgovori onaj.

„Pa kako se ti liječiš?“

„Ja opet pijem, pij i ti i ne će te glava boljeti.“

Šah posluša i stade i opet piti. Ne bi dugo, a šah ozdravi i stade pjevati i veselo potcikivati.

Treći dan pozove šah i opet onu fukaru, pa mu reče: „Mene i danas glava boli.“

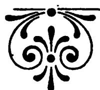
„A ti opet pij“ — odgovori onaj.

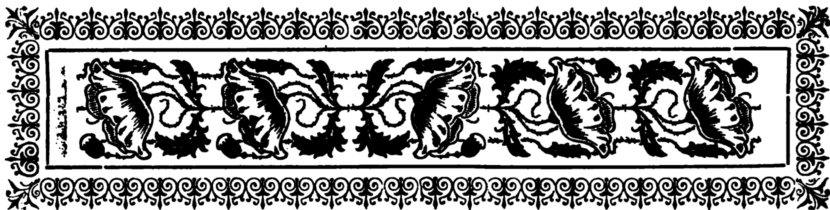
„A dokle će to tako trajati?“ — rasrdi se šah.

„Dotle — dok ne dotjeraš, dokle sam i ja dotjerao“ — odgovori propalica i ode svojim putem.

Mislim, da ovome komentara ne treba.

Smrti se naši, osobito stariji muslimani ne plaše, a ima staraca, koji teško čekaju da umru, da se tako riješe zemaljskih briga i svjetskih potreba. „Smrt je dobra“, vele oni, „ona isprti čovjeka iz muka, jer je nevolja stegla.“ A zar je čudo, da se pravovjerni musliman smrti ne plaši?! Živio je sav svoj vijek onako, kako mu zakon nalaže; molio se je Bogu, postio je ramazan, dijelio je milostinju, poštivao je Boga i Božije pejgambere i radio sve, što mu kur'an zapovijeda, pa čega da se plaši?! Jedan je samo strah, koji mu dušu muči i uznemiruje, a to je da ne malakše u vjeri i da ostane pravi „Turčin“. Za to i moli: „Bože mi din, vjeru, i iman, molitvu, da ostanem u svom zakonu, a na umiranju, da znam za Boga i njegove pejgambere“.

VII. SMRT.

Sve što živi na ovoj zemlji, mora da umre. Niko ne zná ni dana ni časa, kada će ga se hladna ruka smrti taknuti, te mu reči: „Pogji sa mnom."

Premda je u duši ljudskoj već od naravi usagjena borba za opstanak i strah pred smrću, čovjek je sa rezignacijom očekuje jer zna, da joj se niko, ama baš niko oteti ne može. „Što je bešika zaljuljala, to je motika zakopala", veli narod. Kada bi megju nama bio samo i jedan čovjek, koji ne bi umr'o, teže bi se umiralo. Ali rijetko 'ko očekuje smrt onako mirno i hladnokrvno, kao što ju očekuju naši muslimani. Oni vjeruju, da im je sve već unaprijed sugjeno, pa i to, gdje će, kada će i kako će umrijeti. Čemu dakle da se plaše smrti, koju im šalje Bog, koji je još prije njihova poroda odredio dan i čas, kada će ih na drugi svijet pozvati?! Baš za to, što smrt svaki čas očekuju, ismijavaju oni zapadnjake, koji snuju velike snove, koji teže, da saznaju i tajne nebeske. Oni vele: „Čovječe Božji, što će ti sve to, čemu sav napor duha i tijela, kada je Bog u svojoj premudrosti sve već unaprijed odredio?!

Mislim da ne će biti zgorega, ako ovdje pripovjedim slučaj, što mi se je još u Maglaju na Bosni desio. Ja sam pred jednim odličnijim muslimanom govorio o tečevinama današnjega vijeka,

govorio sam mu, kako svijet u današnje doba orijaški napreduje i kako će tek u budućnosti napredovati. Dok sam govorio, on je šutio, a samo nekad te nekad rekao bi: „Ako Bog da?“ „Ako Bog da?“ To mi se čudno učini, pa mu rekoh: „A čemu ti uvijek govoriš: „Ako Bog da?“ On se nasmija, pa mi reče: „Ala ste čudni ljudi, vi Švabe — vi sve: Mi ćemo ovo, mi ćemo ono, a ne mislite, da je Bog nad nama i da je sve onako, kako je Bog htio i da će i bez vas biti kako je on odredio. Kako ćeš ti nešta učiniti, ako Bog ne da?!

Ali premda je naš musliman uvjeren, da može svaki čas umrijeti, drži on, da smrt ne dolazi unaprečac, nego da i ona ima svoje glasonoše, a ti su u prvom redu bolesti, koje nas sjećaju, da smo samo joldžije, putnici, na ovoj zemlji. Za to kada musliman oboli, a osobito, ako je bolest teška i dugo traje, drži, da mu je smrt poslala svoga glasonošu, pa se prije svega pobrine, da se valjano pripravi za put u drugi, bolji svijet, u pravu postojbinu svih ljudi, i da odredi, što će biti s njegovim dobrom, kada njega ne bude više megju živućima. On zovne u kuću kadiju i njegovog ćatiba, pisara, da im kaže svoju pošljednju volju. Prije nego će ćatib oporuku pisati, veli on obično: „Ako umrem, neka je kako odredim, a ako ozdravim, moje ko što je i bilo“.

Što bolesnik govori, to ćatib piše, a kada je napisao sve, što mu je bolestnik u pero kazivao, udari kadija na onaj spis svoj muhur i to je sada po šerijatu zakonita vasijetnama, oporuka, dotičnoga bolesnika. Kada pišu oporuke, ne trebaju svjedoka; dosta je kadija i njegov ćatib.

Ali ne samo, da bolesnici prave oporuke, nego ih pišu i zdravi ljudi, ali skoro uvijek samo za slučaj smrti. Vrlo se rijetko dogodi, da bi ko za života sve svoje komu poklonio ili na ženu, djecu ili na koga drugoga prepisao.

Dok muž diktuje svoju pošljednju volju, može u onoj sobi biti njegova žena i odrasla ženska djeca, ali pod zavitcima ili zavijačima; pod jašmakom ili čemberom, u čizmama ili cipelama, kao kada se na put ili u komšiluk spremaju.

Kao što je u nas u običaju, da neko na samrti ostavi od svoga imetka neki dio crkvi ili u dobrotvorne svrhe, tako je običaj i u muslimana, da oporukom ostave neku svotu novaca džamiji, da se

poslije njihove smrti uče dove i pale mukavve, svijeće, „prid dušu mrtvima“. Neki ostave nešto novca sirotinji, a neki zapišu štogod i u druge dobrotvorne svrhe. Osim toga odrediće skoro svaki musliman, koliko će se dati mujezinu ili mujezinima, koji će sa munara pravovjernima javiti smrt njegovu, da se za njega Bogu pomole, za tim hodži ili hodžama, koji će ga okupati, opremiti i ukopati. Iza toga kaže on, koliko će se dati za nišane i bašluke, nadgrobne spomenike i za oklop, kamenitu ogradu oko groba, „da se znade do kijameta, sudnjega dana, di mu je misto“.

Svaki musliman ima na mezaru, grobu, dva nišana; jedan veći nad glavom, a drugi manji kod nogu. Onaj veći, obojen je često na ćoškovima i na vrhu crvenom, plavom ili zelenom bojom, a na njemu uklesano je turskim slovima ime i prezime pokojnika, ime njegova oca, ali ne majke, te dan, mjesec i godina smrti njegove. Siromašni ljudi imaju malene, a bogati velike nišane. Po nišanima možeš lako poznati, gdje je ukopan muškarac, a gdje ženskinja. Nišani na grobovima muškaraca isklesani su na vrhu u obliku ljudske glave s fesom i turbanom na glavi, a na nišanima kapetana, paša i drugih ljudi vojničkoga staleža, naći ćeš i sablju dimiskiju. Ženski su nišani pri zemlji nešto širi i deblji, a prema vrhu idu polagano u šilj. Neki pišu muškarcima spomen stihove, koji su takogjer u nišan uklesani. Spomen stihove pišu i ženama, ali mnogo rjegje nego muškarcima.

Osobito bogati ljudi, a na po se paše i veziri, ugledni bezi i age, a nekada i bogati trgovci, odrede, da im se na grobu sagradi kamenito turbe. Turbeta su okrugle, četvero ili šesterouglate gragjevine od kamena ili drveta, velike po prilici kao kapelice na grobovima imućnih kršćana. U sredini je turbeta lijes, a njemu na prednjoj strani kameni ili drveni nišan u obliku nišana na grobovima muškaraca. U nekim turbetima su po dva lijesa, a pokraj njih nišani s natpisima. Tijelo merhuma, pokojnika, leži u zemlji a lijes je ozgora, te je pokriven obično zelenim suknom. Ljudima, koji su sagradili džamiju, postavi narod pokraj one džamije turbe. Isto tako gradi narod turbeta i drugim pravednim i Bogu ugodnim ljudima i šehitima.

Šehit ili pomilovanik jest svaki onaj musliman, koji je u ratu za svoju vjeru poginuo. Šehita ima u Bosni i Hercegovini vrlo mnogo.

Kod Banjaluke, idući prema Jajcu, upravo nad banjom, hamamima, uzdiže se dosta visoko brdo, s koga se otvara prekrasan pogled na grad i okolicu sve do Save. Na vrhu je toga brda staro drveno turbe. U tom turbetu počivaju dva šehita, te su po njima i brdo prozvali Šehitluci.

Evo što narod pripovijeda o postanku toga turbeta: Na podnožju brda bila se velika bitka. Neprijatelji pobijediše i otsjekoše glave dvojici muslimana. Oni prihvate glave rukama i potrče uz brdo. Kada su došli na vrh brda, panu i izdahnu duše. Narod im iz poštovanja i na vječnu uspomenu sagradi turbe, a ono brdo prozva Šehitluci.

Muslimansko groblje na Malom Alifakovcu u Sarajevu.
Na groblju vide se dva turbeta.

Narod vjeruje, da pravednici noću ustaju iz svojih grobova i da se Bogu mole. Za to ostavljaju u turbetima vodu u ibricima i peškire, da se mogu oprati i poslije avdesta ruke otrti. Neki turbetari, čuvari turbeta, pripovijedaju sasvim ozbiljno, da su već više puta vidjeli, kako je pod u turbetu bio vodom poliven, a peškir, kojim si je „dobri" iza avdesta ruke trao, mokar. Narodna pjesma pripovijeda, kako su se nad pravednima ljudima, Božijom naredbom turbeta sama sagradila:

Više Hanke turbe se sagradi,
Viš' glave joj vodica proteče,

A na njojzi rumena ružica,
Niže nogu modra ljubičica.

Ko bi gradio turbe samo za to, da se i preko groba razlikuje od drugih ljudi, ne bi činio dobro, jer je po muslimanskom zakonu veliki grijeh, da se jedan čovjek uzdiže nad drugoga i hoće, da mu bilo čime pokaže, da je veći od njega, jer sve, što čovjek ima nije od njega, nego mu je Bog dao. Za to će Bog kazniti svakoga onoga, ko se pred drugima svojim imetkom ili pameću ponosi, a druge prezire. Ako ga ne kazni na ovoj zemlji, kazniće ga sjegurno na drugomu svijetu, a kazniće i njegove potomke i oduzeti im ono dobro, što ga je njihovom roditelju dao.

Mnogi bogataši ostavljaju na samrti znatne svote kao vakufe, fondove, iz kojih će se uzdržavati džamije. Te novce daju na fais, kamate, i od tih kamata plaćaju džamijske podvornike, mujezine, a gdjekada i hodže, popravljaju, a eventualno grade i nove džamije i kupuju mukavve, svijeće. Neke su svijeće vrlo debele, a teške pet, do deset, a gdjekada i do petnaest oka. Sve su svijeće od loja, a umotane su u crveni, plavi ili zeleni papir. Na svijećnjacima, u kojima gore svijeće, napisano je ime i prezime rahmetlije, da ga se narod sjeti i da se za njega Bogu pomoli. Te svijeće gore kroz tri mjeseca; kroz redžep, šaban i ramazan, cijelo vrijeme dok se narod u džamiji Bogu moli, za tim u oči bajrama, mevluda i u oči svakoga petka, a nekada i u oči ponedjeljka. Kada te svijeće izgore, upale se druge i tako uvijek, dok teče džamije i onoga džemata, jer se uloženi kapital nikada, ni u koju drugu svrhu dirati ne smije.

Siromašni ljudi daju u džamije male svijećice od loja, da gore „prid dušu“ njihovih pokojnika barem u onaj dan, kada je koji umro, a ko ikako može, gleda da osim toga barem u oči ramazana i bajrama upali po koju svijećicu.

Kada pravovjerni izmole svoje obične molitve u džamiji, treba da predadu rahmet mrtvima, to jest, da se spomenu pokojnika, čije svijeće u džamiji gore. Evo, kako se rahmet predaje: Poslije obične molitve ustane musliman, pruži preda se otvorene ruke i gledajuć u dlanove govori: „Allah rahmet ejlesun“. „Bog ti prostio svojom milosti“. Neki kažu poslije toga: „Bože ti daj dženneta i u džennetu devletluka“, dobrotu. Kada je musliman mrtvima rahmet predao,

prevuče dlanove preko čela, lica, brade i prsiju, pa još obično nadoda: „Halal ti bilo“. „Prošteno ti bilo“ — i izlazi iz džamije.

Kraj svake je džamije džamijsko groblje ili harem. Kada musliman izagje iz džamije, treba da se okrene prema mrtvima, da i njima rahmet preda. On opet raširi ruke, kao i u džamiji i prouči tri puta jedno sure iz kur'ana, tako zvani elhami šerif ili fatihu, jer tima riječima to sure počinje. Iza toga veli on: „Allah rahmet ejlesun rabum svoj viri muhamedovoj i svečevu ummetu, narodu, što se je god preselio u onaj svit“. Isto tako radi i govori on kada putuje, pa dogje do kakova groblja, jer je svaki musliman dužan, da mrtvima rahmet predaje. Ko toga ne bi činio, griješio bi proti Bogu. Što čovjek mrtvima češće rahmet predaje, više je hajra i njemu i rahmetlomu. Ali ne samo da musliman predaje rahmet mrtvima, kada prolazi kraj muslimanskoga groblja, nego se mora sjetiti pokojnika, kada prolazi i kraj kršćanskih grobova.

Osim džamiji, ostavljaju imućniji ljudi nešto novca sirotinji, da se taj novac, kada se narod sa sprovoda vrati, megju siromake podijeli, da se i oni za nje kroz četrdeset dana, kroz tako zvanu mrtvačku četeresnicu Bogu mole. To je iskat, milostinja. Neki ostavi deset do dvadeset, a neki sto, dvjesta i više stotina kruna iskata. Siromaci se mole za rahmetloga, da mu iskat bude „kabul prid dušu“, to jest, da mu Bog oprosti grijehe, a na po se ako nije postio koji ramazan ili koji dan u ramazanu.

Kao što u nas bogati ljudi zovnu po dva, tri i više svećenika u sprovod, tako zovu i bogati muslimani više hodža, a neki zovne i školsku djecu iz jednoga ili iz više mejtefa, kadiju, muftiju i sve softe iz medrese. Svako dijete dobije onda obično četiri do osam helera, a kada se vrate sa sprovoda, dadu im još po jedan somun, a ko je bogatiji, daje simit, krušac od finoga pšeničnoga brašna. Softe dobivaju obično po dvadeset helera, a ko je imućniji, dade im jednu ili dvije krune. Hodže ne dobivaju po zakonu plaće u novcu za opremanje i ukop mrtvaca, ali ako im ko što drage volje dade, mogu primiti.

Ako žena ima svoga imetka, može i ona šnjim raspolagati, kako hoće, a može ga oporučno ostaviti komu hoće, jer je i ona vlasnica svoga dobra, kao i muž svoga. Koja žena nema svoga imetka, prepusti na samrti mužu, da je on, kako zna i hoće opremi i ukopa. Ko voli svoju ženu, a ima odakle, prirediće joj lijep i

velik sprovod, a ostaviće i džamiji, da se za nju svijeće pale i da joj se rahmet pred dušu pridaje. On će dati sirotinji iskata, a pozvaće hodžinice i hadžinice, da je opreme, te hodže i hadžije, da je ukopaju, kako se to odličnoj ženi pristoji. Prema tomu, kako je muž svoju ženu opremio, zna se, koliko ju je ljubio. Ima riječ u narodu: „Koja lipo živi sa svojim drugom, puno poharči, kad ona umre“.

Ako umre koji muž ili žena bez oporuke, odregjeno je zakonom, što će i koliko će komu od njihovih našljednika i rogjaka od njihove imovine pripasti. Koga bi to zanimalo, neka pročita „Gruntovnički zakon za Bosnu i Hercegovinu od g. 1884.“ i „Erläuternde Bemerkungen zum Entwurfe eines Grundbuchsgesetzes“, što ga je sastavio pokojni Eichler, bivši predsjednik odjela za pravosugje u Sarajevu, a izdala zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu.

Dok čovjek leži teško bolestan na svojim dušecima, dolaze mu prijatelji, hodže i hadžije, a nekada i softe, ako je medresa u istome mjestu, i mole se Bogu za njega. Oni se ne mole, da Bog dade, da on ozdravi, nego illaču, zazivaju Boga i donose salavat svecu Muhamedu, da bolestnik u svomu zakonu umre, i da u svomu zakonu pred Boga dogje. Hodže, hadžije, rogjaci, komšije i drugi ljudi oko bolestnika govore: „La-il-lahe-il-lel-lah“. „Ja svjedočim, da je jedan Bog“. Iza toga donose salavat svecu Muhamedu govoreći: „Allahum me salli ala Muhammedin, ve ala ali Muhammed“. „Svjedočim, da je samo jedan Bog i da je Muhamed Božiji poslanik“. Dok bolesnik može, illače i on sa hodžama, hadžijama i drugim ljudima, koji su kraj njega, a kad ne može više govoriti, stane jedan hodža učiti kur'an jasin i uči ga dok bolestnik ne umre. Ako bolestnik ne može dugo umrijeti, uči kur'an jasin iza hodže ko drugi, ponajviše otac, ako mu umire sin, brat bratu, rogjak rogjaku, a onda komšije i prijatelji sve dotle, dok bolesnik ne umre ili dok mu ne bude lakše

Dok su strani muškarci kraj bolesnoga muža i dok se za njega Bogu mole, njegova je žena sa odraslom ženskom djecom u haremu i ne smije u bolesnikovu sobu. Ali ako on zaželi, da ona dogje, ili ona hoće, da ga podvori, utješi i razgovori, moraju strani muškarci iz one sobe izaći, da može žena i odrasle kćeri, ako ih ima, svome ocu ili mužu. Isto tako, ako je njemu pozlilo, pa se boje, da bi

mogao za čas umrijeti, izagju stranci iz sobe, da se žena s mužem a ženska djeca s ocem halaliti, oprostiti, mogu.

Ljudi dolaze u bolesnikovu sobu jedan po jedan ili više njih zajedno, pa kako je koji u sobu unišao, pozdravi se s bolesnikom i upita ga, kako mu je. Iza toga sjedne kraj njegovih dušeka i moli se Bogu. Ako bolesnik šuti, opominju ga posjetnici, da Boga spominje, govoreći; „Illači brate!“ Kada je koji posjetnik Boga spomenuo i salavat svecu Muhamedu donio, ustaje na odlazak. Prije, nego će otići, treba da se s bolesnikom halali, oprosti. Oni praštaju sada jedan drugomu, ako je koji koga uvrijedio, ili mu kakvo zlo učinio. Bolesnik obično veli: „Halali brate!“ a ovaj mu odgovara: „Halal ti bilo! Halali i ti meni“. Iza kako su si halalili, ispije prihodnik po fildžan crne kafe, a onda odlazi, da drugomu mjesto ustupi, jer ljudi dolaze i odlaze, dok bolesniku ne bude lakše ili dok ne ispusti dušu. Uz bolesnika je uvijek više ljudi, a njegovi roditelji, rogjaci, braća i prvi prijatelji ostaju kod njega cijele dane i noći, illaču, donose salavat svecu Muhamedu ili uče kur'an jasin i druge molitve, koje su za taj slučaj propisane.

Ako je žena teško oboljela, dolaze joj hodžinice i hadžinice, da se Bogu pomole. Osim njih dolazi k njoj njezina i muževa muška i ženska rodbina, da je tješi i dvori, ali strani muškarci ne smiju ni sada do nje. Samo kada joj se je primaknuo pošljednji čas, smiju doći muškarci, ali samo prvi komšije i muževi znanci i dobri prijatelji, da se šnjom halale.

Kao u nas, sude i muslimani po licu bolesnikovu, kada mu se smrt približuje i da li teško ili lako umire. Prema tomu, da li mu je lice svjetlo ili tamno, može se znati, da je dotični u Božijoj milosti ili nemilosti. Naravno je, da to ne može svaki čovjek vidjeti, nego samo onaj, komu je to Bog dodao: „Bila dva brata kraljevića. Jedan je bio hairsuz, nevaljalac, a drugi hairli, dobričina i poštenjaković. Oni su imali sestru, a u sestre bila robinjica, vrlo dobra i pobožna, „duševna divičica“, kojoj je Bog dodao, da može poznati, ko je Bogu drag, a ko nije i koji umire u pravoj viri Muhamedovoj. Razboli se onaj brat hairsuz, a sestra mu sa robinjom stajala kraj dušeka. Oko bolesnoga bilo je puno svita. — Svako ima perdu u očima, ali je robinjica nije imala. Njoj je Bog dopustio, pa je vidila strahu Božiju i koga je Bog poslao, da mu prime dušu. Po-

moli se strašan čovjek; čupav, runjav, zubi mu crni i oštri ko ekseri, a nokti ko kantarske kuke. On nosi crnu tablu, a na njoj dva crna bardaka. Kad on dogje, uze iz jednoga bardaka crn nož, pa ga prikla. Kroz onu rupu turi mu crnu ruku u prsa i izvadi iz njega nešto crno, smrdi ko guba, pa baci za vrata. Dogjoše drugi ko i onaj, lapiše ono, pa odnesoše. Za njim ne plače ni otac ni majka, ni staro ni mlado — ko bio je velik hairsuz. Sav se narod obveselio, kada je čuo, da je on umro, samo je robinjica plakala i veliki figan činila. Oni su mislili, da ona za njim plače, ali ona nije za njim žalila, nego je plakala od straha, gledajući strahotu, što je drugi vidili nisu.

Do jedno četrdeset dana razboli se hairli brat i umre. Sav je narod plakao oko njegovih dušeka, samo je ona cura vesela bila, jer je vidila smrt njegovu. On je bio sav svital, a dvoje svitle dičice stoje uz njega i drže tablu od suhoga zlata u rukama. Kad on uzdahne, prinesu mu ona dva diteta cviće, da miriše, a on se smije, pa smije.

Sestra njegova metala je robinjicu na sve muke govoreći: „Šta si toliko plakala i drekala za onim bratom, a za ovim se smiješ?!“ Ali robinjica ne htjede reći, za što se je smijala. Kada su je metnuli u ključalu vodu, pretvori se ona u bilu golubicu i reče gospodarici: „Za prvim sam morala plakati gledajući strahotu, koju sam vidila, a za ovim sam se smijala, jer sam vidila meleće i svu lipotu Božiju“.

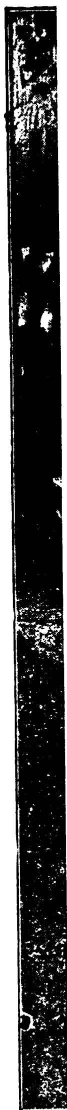
Kada musliman umre, preda njegov brat ili najstariji sin hodži novac, što ga je rahmetli za iskat odredio. Ako je samo jedan hodža, sjedne on s desne strane mrtvaca, a onaj, koji mu je novac dao, s lijeve strane. Ako ima više hodža kod mrtvaca, sjedne jedan s lijeva, a drugi s desna dušeka, na kojima mrtvi leži i stanu iskat deveršeriti, to jest oni se Bogu mole za pokojnika i dok se mole dobacuju preko mrtvoga jedan drugomu kesu s novcima, što ih je za iskat odredio. Dok hodže deveršere i mole tako zvanu smrtnu molitvu za pokojnika, ne smije više niko u onu sobu, niti iz sobe; sve mora da je tiho i mirno, da se hodže, koje iskat deveršere, ne pometu, jer da se samo i jedan pa i najmanje pomete, morali bi smrtnu molitvu iznova početi i to toliko puta, koliko puta pogriješe.

Prema tomu, koliki je iskat, deveršere hodže dulje ili kraće, ali nikada kraće od pô, a dulje od jedan i pô sata. Neki ne deveršere iskat nad mrtvim, nego tek onda, kada se sa sprovoda vrate. Oni sjednu onda jedan s lijeve, a drugi s desne strane pokojnikovih dušeka ili onoga mjesta, na kome su dušeci bili, pa si dobacuju iskat iz ruke u ruku preko onoga mjesta, na kome je mrtvac ležao.

Ako je bolestnik u bolesti odredio, da mu i softe u sprovod dogju, ide jedna polovica onoga novca, što ga je pokojnik za iskat odredio softama, a druga siromasima. Ako softe idu kome u sprovod, uče elhami šerif i kur'an jasin, da Bog oprosti pokojniku ako je u svojoj bolesti ili za života zanemario koji vakat klanjati. Svaki musliman dužan je da klanja pet vakata na dan i ko toga ne bi učinio, sagriješio bi proti Bogu. Ono, što čovjek nije klanjao u djetinjstvu i to muškarac do svoje 15., a žensko do 12. godine, Bog lakše oprašta jer se do 15., dotično do 12. godine računa djetinja pamet. Ako je čovjek poslije 15., dotično 12. godine zanemario koji vakat klanjati, Bog će mu teže oprostiti i za to treba dati softama i sirotinji iskata, da se oni za njega mole, ne bi li mu Bog po svojoj milosti grijehe oprostio.

Muslimani vjeruju, da se mrtvi može čovjeku u snu prikazati, da mu što javi ili da ga umoli, da se za njega Bogu moli. Isto tako može mrtvi javiti, što Bog od čovjeka traži, a može mu dokazati i kakovu sreću ili nesreću, koja ga čeka. Ljudima se mogu ukazati samo dobri dusi, koje narod zove „dobri“. Dobri dusi jesu oni ljudi, koji su u džennetu, koji su dakle u milosti Božijoj preminuli. Da se „dobri“ mogu čovjeku u snu javiti, dokazuje nam i narodna pjesma:

Paša jesti nijet učinio,
Da on klanja namaz istiharu,
Pa da išće od dragog Allaha,
Da usnije, što je sevep tomu,
Što s' njegova obara džamija.
Kad je paša klanjo istiharu,
Pa on lego na svoju srdžadu,
Čim je lego, tim je odmah zaspo.
Al' na vrata „dobri“ ulazio,
Derviš pašu imenom je vikno.

Imao sam u Banjaluci vrlo dobrog prijatelja, jednog mladog bega, koji je nikao iz dosta poznate i ugledne begovske porodice. On mi je ovo pripovijedao: „Imao sam tetku udovicu. Ona je poslije smrti svoga muža stala graditi kuću, ali je nije mogla dovršiti, jer joj je ponestalo para. Jedne noći javi joj se u snu „dobri“ i reče joj, neka kopa pod lijevim direkom, stupom, stare kuće, pa će naći para. Ona u prvi mah nije tomu vjerovala, a žao joj je bilo staru kuću rušiti. Kada je to isto druge i treće noći usnila, stane kopati, gdje joj je „dobri“ rekao i nagje pun ćup dukata i odonda naše blagostanje“.

Ali ne samo, da se dobri mogu Božjim emerom, dopuštenjem, čovjeku u snu ukazati, nego čovjek može i sâm usniti, što ga čeka, samo treba znati, što koji san znači. Kći veli materi:

„O Boga mi, mila moja majko,
„Noćas sam ti čudan san usnila,
„U snu sam se majko začudila.

Njezina majka vjeruje u sne, pa joj veli:

„Kćeri moja, to dobru ne sluti,
„Mogla bi mi mlada ti umrti“.

Ima dosta ljudi, koji do sanja mnogo ne drže, pa vele: „San je klapnja, a Bog je istina“. Zakon ne nalaže muslimanu niti da vjeruje u sne, niti mu to izrično zabranjuje. Da, osobito prosti narod, mnogo do sanja drži, razumije se samo po sebi.

Kada su hodže iskat izdeveršerali i smrtnu molitvu proučili, umotaju mrtvo tijelo pokojnikovo u čaršaf, na kojem je umr'o i u čaršafu ga iznesu u avliju i polože na tabut, nosila. Ako je avlija, gdjegod otvorena, pa se može sa sokaka ili iz komšiluka u avliju vidjeti, prostre kogod na plotove ili na raspukline u zidovima ćilime, i čaršafe, da se sa sokaka ili iz komšiluka mrtvac vidjeti ne može. Ko ne može cijele avlije zastrti, ogradi jedan dio kraj kuće i zastre ga ćilimima i čaršafima.

U to se je eno i mujezin sa munare oglasio javljajući smrt merhuma. Mujezin sa munare uči: „Iza džae edželuhum la jestehirune saaten vela jestakdimun, mindaril fena ila daril beka“. „Kad kome smrtni čas kucne, ne produljuje se ni za jednu minutu, nego

se mora umrijeti u isti čas, koji mu je odregjen, da pregje s vremenitoga svijeta u vječni".

Iza toga nastavlja: „Esselamu alejke ja resulallah! Esselamu ja habiballah! Esselamu alejke ja nebijallah". „Slava ti Božiji poslaniče! Slava ti Božiji odabraniče! Slava ti Božiji sveče!" Ove riječi namijenjene su svecu Muhamedu jer je on resul, Božiji poslanik, habib, Božiji odabranik i nebi, Božiji svetac.

Ko je bogatiji plati dva mujezina i onda oni zajedno sa munare uče sallu, a neki dade, da se i sa drugih munara oglasi smrt pokojnikova. Čim koji pravovjerni musliman začuje pijev mujezina, zna, da je neko umr'o i svaki će uzdahnuti: „Allah rahmet eilesun! „Pokoj mu duši!", a ko može, žuri se kući pokojnikovoj, da mu pošljednju počast iskaže, da ga naime do groba isprati i ponese. Neki se sakupljaju pred pokojnikovom kućom, a neki u avliji, prema tomu, da li je ogradita cijela avlija ili samo neki dio, i čekaju, dok hodže mrtvoga okupaju i opreme.

Prije, nego će hodža pokojnika okupati, položi ga na tabut, nosila, svuče ga do gola, a onda ga pokrije čaršafom do slabina. Hodža i oni, koji su kraj njega, da mu pomognu, uzmu abdest, a onda uzme hodža abdest mrtvomu i pri tomu moli mjesto njega i u ime njegovo molitve, koje su kod uzimanja abdesta propisane. Iza kako je hodža uzeo abdest sebi i mrtvomu, uzme safuna, polije cijelo tijelo mlakom vodom, dobro ga nasafuna, a onda opere. Ako bolestnik nije dugo bolovao, hodža ga polijeva, safuna i pere obično tri puta uzasepce, a ako je dugo bolovao, pa mu je tijelo vrlo zaprljano, polijeva ga, safuna i pere pet do šest puta, da mu tijelo bude sasvim čisto, jer ako se čovjek pere, kada ide čovjeku, kako se ne će prati, kada ide Bogu svomu?!

Ako umre žena ili djevojka, ne peru je hodže, nego hodžinice, hodžinske žene.

Kada je hodža mrtvaca čisto oprao, prostre na druga nosila, na tenešir, čist ćefin, a na ćefin položi mrtvaca. Ćefin je veliko bijelo platno, dugo i široko, kao tri do četiri čaršafa u jedno sašivena, da mogu mrtvo tijelo sasvim umotati. Ćefin se spominje u narodnoj pjesmi Šećer Salih aga, gdje draga kune nevjernog dragoga, pa mu veli:

„Sad na tebi bijela košulja,
„A sutra ti bio ćefin bio.

Nosila, u kojima mrtvace na groblje nose, mnogo su slična našim nosilima. Na dnu nosila su daske i na te daske polože pokojnika jer muslimani ne prave lijesova. Nosila imaju po četiri ručice tako, da mrtvaca mogu u isto vrijeme četiri čovjeka nositi. U nekim mjestima u Bosni i Hercegovini načinjen je sprijeda na nosilima kratak crno obojen drven stupac i po tomu stupcu možeš znati, da li je pokojnik bio oženjen, momak, žena ili djevojka. Ako je umr'o oženjen čovjek, umotaju stupac na nosilima ozgora ahmedijom ili turbanom, ako je bio momak, ne meću na stupce ahmedije, nego samo muški fes, a ako je žena ili djevojka, ne ima ni fesa.

Kada je hodža mrtvaca na ćefin položio, meće na njega ham pamuk ili kako bi mi rekli „vatu“. Ham pamuk spominje se takogjer u narodnoj pjesmi:

„U ruci ti sedefli tambura,
„A sutra ti ham pamuk metali.

Ham pamuk meće hodža mrtvacu na dlanove obiju ruku, na čelo i nos, za tim na koljena i megju sve nožne prste lijeve i desne noge, dakle na sve dijelove tijela, kojima se čovjek, kad klanja, zemlje dotiče. Iza toga poškropi pokojnika abu zemzetom. U abu zemze metne uvijek nešto ćafurije, jedna vrsta vrlo mirisave smole, koju hadžije takogjer sa Ćabe donose. Kada je hodža poškropio pokojnika abu zemzetom, u kojoj je razmočena ćafurija, okadi ga udom (vrsta mirisavog drveta sa Ćabe) i obuče ga u bijelu novu košulju bez rukava, koja mu skoro do gležanja seže. Iza toga umota ga u ćefin, a ćefin sveže nad glavom i nogama pokojnikovima, da ga vjetar ne otkrije i da se golo tijelo ne vidi. Sada otvore vrata na avliji ili razgrnu zastore, a ljudi podignu nosila i ponesu mrtvaca na groblje, jer je u muslimana u zakonu i običaju, da svoje mrtvace što prije ukopaju. Ako je čovjek umr'o prije podne, kopaju ga poslije podne, a ako je umr'o po noći, kopaju ga u jutro. Samo u jednom slučaju, ako je naime pokojnik bio tako siromašan, da nije ostavio baš nikakva imetka i ako ga njegova svojta, ako je u opće ima, ne može opremiti i ukopati, smije se sa ukopom pričekati, dok dobri ljudi ne sakupe toliko novca, koliko je za ukop potrebno.

Imućniji muslimani rado daju novac za ukop, jer je to sevap, zadužbina, kod Boga.

Dok mrtvaca peru, opremaju i kade, ne smije tu biti ni njegova žena, ni djeca. Oni su u haremu, a k njima dolaze komšinice hodžinice, hadžinice, rogjakinje i prijateljice, pa ih tješe i razgovaraju samo da ne plaču, jer plačem škode i sebi i mrtvomu kod Boga.

Muslimanima je zabranjeno plakati i naricati za svojim milim i dragima jer je volja Božija, da ljudi umiru. Za to ko plače i nariče, kvari rahmetlomu mertebe, zasluge, kod Boga. Lijepo je, da čovjek pusti suzu za pokojnikom, ali nije lijepo ni dostojno, da viče, kuka i nariče za njim i za to nastoje i žene, koliko samo mogu, da ne nariču. Ako je kojoj ženi umro muž, dijete, brat ili sestra, dolaze k njoj drûge i prijateljice, tješe ju i opominju da ne plače, jer je tako Bog naredio:

Govorile hodže i hadžije:
„Muč', ne plači Ismihan kaduno".

Ali je žensko srce vrlo mekano, pa će često, htjela ili nehtjela, zaplakati. I narodna nam pjesma kaže, kako draga plače za dragim:

Ona kuka kano kukavica,
A privrće kano lastavica.

I majka plače nad mrtvom kćeri, pa govori:

„Crne oči, gledajte u majku,
„Medna usta, govorite s majkom,
„Bile ruke zagrlite majku.
Mrtve oči gledati ne mogu,
Mrtva usta govorit ne mogu,
Mrtve ruke grliti ne mogu.

Kao kod poroda, u bolesti, kod vjenčanja, sunnetenja i na samrti, tako će se i u svima drugim; i radosnim i žalosnim zgodama, komšije prvi naći. Za to se komšije u Bosni vrlo paze i rijetko se dogagja, da dobro ne žive, jer „nema većega zla od komšinske zamraze". Naši muslimani osobito ljube komšije, jer će im oni prvi u nevolji pomoći. Komšija dakle više vrijedi, nego prvi rogjak ako je daleko, jer: „Dok rod dogje, čovjek bi poginuo roda čekajući!"

Mužu ne ide u sprovod ni žena ni ženska djeca, nego samo braća, rogjaci i odrasli sinovi.

Muž ide skoro uvijek ženi u sprovod, a neki, komu srce dopusti, ponese je nekoliko koračaja.

Kada su mrtvaca opremili, metnu njegovi ukućani na njega, kako već ko može, košulju, peškir ili čevrmu, a neki i boščaluk. Ko je bogat, metne osim toga veliku plavu ili zelenu čohu, kao dar onomu hodži, koji će pokojnika ukopati. Ako je više hodža, metnu na mrtvaca toliko čevrmi, peškira i boščaluka, koliko je hodža, da svakomu po jedan dopane.

Prije nego će mrtvaca iz avlije ponijeti, stane hodža kraj nosila, a sakupljeni narod iza hodže. Hodža i sav narod šnjim ispruži dlanove, dotakne se palcima resica na ušima u znak, da su mu dok moli, uši za sve svjetske stvari gluhe i govori: „Allahu ekber!" Hodža to rekne prvi glasno, a sav narod iza njega tiho, da se ni šapat ne čuje. Odmah iza toga spuste ruke i svežu ih na prsima, to jest svaki metne lijevu ruku na prsa, a desnom prihvati lijevu i stoje tako prignuvši glave zemlji. Stojeći tako prouče u sebi tri kratke dove. Iza toga razvežu ruke, raširе dlanove, a ruke svinu u laktima i gledajuć u dlanove mole u sebi fatihu ili elhami šerif. Kada je hodža i sav narod fatihu ili elhami šerif proučio, dignu otvorene dlanove prema čelu i prevuku ih preko lica, brade i prsiju u znak, da su molitvu svršili.

Kada su fatihu ili elhami šerif proučili, pristupe četiri čovjeka koji su nosilima najbližji, prihvate nosila za ručice, podignu merhuma na ramena i ponesu ga prema groblju. Prvi idu oni, koji nose mrtvaca, a kraj njih i iza njih ostali narod. Dok mejita nose, redom se mijenjaju, jer je vrlo korisno mrtvaca makar i malo do njegova kabura, groba, ponijeti. Za svaki korak, što čovjek mrtvaca do groba ponese, dobiva on četrdeset sevapa.

U prijašnja vremena, dok su momci nosili perčine, visio je mladiću perčin niz tenešir, nosila, pa se je po tomu moglo znati, da nose neoženjenog čovjeka. Danas, kada već tako malo momaka perčine nosi, odreže hodža perčin prije, nego će mrtvaca okupati. To nije doduše zakonom propisano, ali ih režu, jer narod vjeruje, da se zmije i druga gamad u perčin krije i da pokojniku oči ispija:

„Draga se u zmiju utvorila,
„Oči pije, u perčin se krije".

Pred svakim grobljem leži oveći kamen, isklesan u obliku pačetvorine, dug po prilici kao i čovjek. Taj se kamen zove dženaze kamen. Kada ljudi donesu merhuma do dženaze kamena, polože ga sa nosilima tako, da je licem okrenut prema Meki. Hodža stane i opet kraj nosila i pokojnika i okrenuvši se prema Meki, počne klanjati dženaze-namaz. Sav narod stoji u redovima iza hodže, pa i on šnjime zajedno moli. Prije nego će hodža dženaze namaz početi, veli i opet glasno: „Allahu ekber“, a sav narod iza njega tiho: „Allahu ekber!“ u znak da namaz počinje. Sav narod moli sada (da ne navodim arapskoga originala) ovo: „Bože naš, mi Ti se klanjamo i slavimo Te, vjerujemo i svjedočimo, da osim Tebe drugog Boga nema“.

Kada su tu dovu proučili, veli hodža opet: „Allahu ekber“, u znak, da počinje nova dova, a to je salavat svecu Muhamedu.

Kada su salavat svecu Muhamedu poslali, veli hodža i opet: „Allahu ekber“ i nova dova počinje. Ta dova glasi: „Bože naš, oprosti grijehe svim živim; mušku i žensku i onima, koji se nijesu ovdje našli, a oprosti i ovomu mejitu sve njegove grijehe i obveseli ga svojom milosti“.

Iza toga predadu selam. Hodža i sav narod šnjim pogleda najprije desno i govori: „Esselamu alejküm verahmetulah. — Božija milost neka je svima mrtvima“. Na to pogledaju lijevo i opet isto govore. Sve to rade i govore tiho i mirno i bez najmanjega štropota, da se upravo čuditi moraš.

Sada prevuku otvorene dlanove preko čela, lica, brade i prsiju i tim je dženaze namaz dovršen. Iza toga pritegnu još jednom ruke u laktima i gledajuć u dlanove prouče fatihu i elhami šerif, a onda se hodža okrene narodu i veli: „Ovaj je čovjek (žena) bio dobar?“ Sav narod veli „dobar“ bio on za života, kakav mu drago. Narod veli „dobar“, jer je sevap kod Boga govoriti o mrtvima dobro. Bog ljubi one ljude, koji o pokojnicima dobro govore, koji ih do kabura prate, koji im dovu „prid dušu uče“ i koji im od srca praštaju. Ko zašuti pokojnikova zla djela, tome će Bog i njegova zašutiti, a ko mrtvima ne oprosti i ko ne zašuti njegovih zlih djela, tome ne će ni Bog zašutiti njegovih, nego će ih na strašnomu sudu svemu svijetu otkriti.

Fatiha ili elhami šerif jedina je molitva, kod koje muslimani ne klanjaju, nego je stojeć uče, ali i kod fatihe stoje u redovima kao kada klanjaju.

Iza kako je narod merhumu halalio rekavši javno, da je dobar, pristupe četiri čovjeka nosilima i ponesu mrtvaca do njegova kabura, groba. Grob je obično dubok čovjeku do pasa. Za što baš do pasa — toga mi niko nije znao reći. Dva muškarca, koja su pokojniku najbliža, dakle sinovi, braća, stričevići itd. sigju u kabur, a druga dvojica prime mrtvaca; jedan jednom rukom ispod pleća, a drugom preko prsa, a drugi ispod koljena i predadu ga u ruke onoj dvojici u kaburu. Ona dvojica prihvate mrtvaca, spuste ga u kabur i polože tako, da gleda licem prema Meki. Iza toga razvežu mu ćefin više glave i nogu i redaju nad njim daske počam od glave prema nogama tako, da svaka daska jednim krajem bude na dnu groba, a drugim da se prisloni iznad pokojnika, da zemlja na njega ne pada.

Ako umre žena ili djevojka, metnu je u tabut tako, da je, kada je budu u kabur spuštali, ne moraju primiti za tijelo nego za tabut, jer kao što muškarac ne smije primiti tugje žene i djevojke dok je živa, isto se je tako ne smije taknuti ni kada je mrtva.

Kada su mrtvaca pokrili daskama, uzmu lopate, da ga zakopaju. Svaki baci po nekoliko lopata zemlje u grob, jer je i to sevap kod Boga. Prema tomu je dakle krivo mišljenje nekih ljudi, da muslimani kopaju plitke grobove i da svoje mrtvace na sjedeć zakapaju. Kada su mrtvaca zakopali, prouči hodža i sav narod šnjim i opet fatihu ili elhami šerif. Iza toga odlazi narod kući, a hodža ostane na talkinu.

Čim se svijet odmakne jedno 40 koraka od kabura, dolaze pokojniku suvaldžije ili kako ih neki zovu surudžije, da ga suval učine, to jest da ga pitaju, što je na zemlji radio. Kada suvaldžije dolaze, pokojnik oživi, ali ne životom, kojim je živio na zemlji, nego je kao u nekom polusnu, ali ipak svjestan, da će odgovarati za djela, što ih je za života učinio. Suvaldžije su dva Božija meleća; jedan je Munkir, a drugi Nekir. Kada oni dogju, stave rahmetlomu prije svega ova pitanja:

Ko ti je Bog?
On veli: Bog mi je Allah.
Šta ti je kibla?
Kibla mi je Meka.
Ko ti je pejgamber?
Pejgamber mi je Muhamed.

Iza toga stavljaju suvaldžije na rahmetloga, pokojnika i druga pitanja, ali što ga pitaju to ne zna niko, nego samo onaj, koga oni pitaju. Dok suvaldžije rahmetloga suval čine, stoji hodža na talkinu kod njegova kabura i glasno mu dovikuje, što će na prva tri pitanja odgovoriti.

Ako je pokojnik bio pravi „Turčin", to jest, ako je bio dobar musliman i ako se je tačno držao svoga zakona i po njemu živio, on će Božijim emerom na sva pitanja dobro i lako odgovoriti, a ako je na sva pitanja dobro odgovorio, uzeće suvaldžije dušu njegovu, i odnijeće je u džennet. Iza kako su suvaldžije odnijeli dušu pravednikovu u džennet, raširì se njegov kabur, da mu tijelo u zemlji ne trpi, jer tjelesa pravednika ne će do kijameta i strašnoga suda istrunuti.

Ako pokojnik nije bio pravi „Turčin" i nije umro u milosti Božijoj i pravoj vjeri Muhamedovoj, ne može suvaldžijama odgovoriti kako treba, a oni onda prime dušu njegovu i bace je u džehennem; u onaj kat, koji je prema svojim grijesima zaslužio. Kada su suvaldžije dušu nevaljana čovjeka u džehennem bacili, stisne se zemlja oko njegova tijela tako, da ga sasvim zdrobi i da mu „kost mimo kost proganja".

Osim hodže može i ko drugi na talkinu ostati, a osobito pokojnikov otac, brat ili ko drugi iz najbliže rodbine. Prema narodnoj pjesmi umrla je mlada sultanija. Kada su je u kabur ukopali, ne doziva ona hodže, koji je na talkinu ostao, nego svoga oca, pa mu veli:

„Ah moj babo, care gospodine,
„Eto meni teški suvaldžija,
„Sad će mene suval učiniti.

Kada suvaldžije dolaze, čuje se jéka, zemlja se trese, a mrtvi drhće od straha i brige, da li će na sva pitanja valjano odgovoriti. Radi toga dovikuje hodža, koji je na talkinu ostao: „Korkma, korkma". „Ne boj se, ne boj se", da ga obodri i osokoli. To nam svjedoči i narodna pjesma:

Stade jéka, crne zemlje zveka,
Dogjoše joj mloge suvaldžije.

Ali ne samo da narodna pjesma opisuje dolazak suvaldžija, nego nam kaže što će oni po prilici pokojnika pitati, premda niko ne može znati, za što će suvaldžije pokojnika suval učiniti. Kada je mlada sultanija opazila suvaldžije, vrlo se je uplašila, pa im stane po savjetu svoga oca, koji je na talkinu ostao, govoriti;

„A Boga vam mloge suvaldžije,
„Ja sam danas pet vakat' klanjala
„I pet puta u ćitab gledala.

To je istina dobro, ali nije dosta, da čovjek samo klanja i da u ćitab gleda, to jest, da se Bogu moli, nego treba da i dobra djela čini. Za to joj kažu suvaldžije:

„A Bog nas je tebi opremio,
„Da mi tebe suval učinimo,
„Što s' sirote male napadala,
„U mahalu malo vatre dala,
„Od komšinske sofre pobignula,
„Od sirote glavu okrenula.
„A mevluda ti nisi davala.
Džehennemska vrata otvoriše,
Sultaniju u vatru baciše.

Kao što se džennet dijeli na više katova, isto se tako dijeli i džehennem. U jednomu katu trpe griješnici glad, u drugomu žegju, u trećemu ih prži vatra, u četvrtom bije mraz ... prema tomu, što su na ovoj zemlji sagriješili. Što je ko bio veći griješnik, pada u dublji kat džehennema i trpi veće muke.

Ali premda je džehennem strašan i premda džehennemlije, griješnici, trpe velike muke, utješljivo je po nje, što oni po nauci svoga zakona, ne ostaju do vijeka u džehennemu, nego samo neko vrijeme prema tomu, koliko je ko svojim grijesima zaslužio. Dobro je po nje i to, što im ljudi na ovoj zemlji, svojim molitvama mogu kod Boga mnogo pomoći i radi toga nalaže vjera muslimanima, da mrtvima rahmet pridaju i da im „prid dušu“ dove uče.

Molitvama za pokojnike ne koriste ljudi samo mrtvima, nego još više sebi, jer polovica onoga sevapa, što se molitvama dobiva, otpada na sve pokojnike zajedno, a drugu polovicu dobiva onaj, koji rahmet „prid dušu mrtvima pridaje“. To nam svjedoče i svete

knjige: Bio neki vrlo star hodža i imao četrdeset talebe, učenika. On je sa svojim učenicima proučio skoro sav ćitab, samo mu je pri kraju ostalo nekoliko listova, da ih prouči i talebi protumači. Jednoga dana dogju mu učenici na nauk i umole ga, da dovrši ćitab, ali im on odgovori: „Djeco moja, ja sam ostario i oslabio. Doskora ću umrijeti i za to ne mogu ćitaba doučiti. Ali kada ja umrem, dogjite na moj kabur, pa ću vam protumačiti, što još u ćitabu stoji

Još istoga dana umre hodža, a narod ga ukopa. Drugoga dana u jutro, dogju učenici na njegov kabur i stanu ga dozivati, ali odgovora nema pa nema. Tako su oni dolazili kroz punih trideset i devet dana, al im se hodža nije javio. Kada su i četrdeseti dan u jutro došli, začuju iz kabura glas svoga učitelja, koji im stade ćitab dovršivati. Učenici ga upitaju, za što im se nije do sada javio, a on im reče: „Nijesam mogao, jer je onoga dana, kad su mene ukopali, kraj ovoga harema prošao neki čovjek, proučio elhami šerif i poklonio ga mrtvima. Taj se je sevap raspisivao kroz ovo četrdeset dana megju sve mrtve ovoga svijeta, da se znade, koliko sevapa komu pripada. Samo polovica dopala je nama svima, a druga je ostala njemu samomu."

Iz ovoga vidimo ne samo, da je vrlo korisno moliti se za pokojnike, nego i to, da izmegju pokojnika i ljudi na ovoj zemlji ima neka veza i da se mrtvi mogu živima javiti i šnjima govoriti, da im što dokažu ili da ih za što umole.

I narodna pjesma lijepo nam opisuje kako majka govori sa pokojnim sinom. Ona mu veli:

„Drago dite, Šećer Salih aga,
„Je li tebi crna zemlja teška,
„Je l' t' obično u mubareć zemlji,
„Je su li ti šimšir daske teške,
„Je l' se zemlja u oči nasula?"

A on joj iz groba odgovara:

„A Boga mi moja mila majko,
„Nije meni crna zemlja teška,
„Jest obično u mubareć zemlji,
„Nisu meni šimšir daske teške,

„Nije mi se zemlja u oči nasula,
„Teške su mi moje drage suze.

Ali narodna pjesma ide i dalje, nego što vjera dopušta, pa nam ɔovijeda, da na grobovima zaljubljenih preko noći poraste cvijeće rveće i da se jedno oko drugog vije:

Više Muje zelena borika,
Više Hate rumena ružica.
Borika se oko ruže vije,
Kano Mujo oko žive Hate,
A ruža se oko bora vije,
Kano Hata oko živog Muje.

Mezari dvojice »dobrih« na vrelu Bune kod Mostara.

Za to i preporuča, da dvoje zaljubljenih, ako zbog ljubavi ru; pa makar si i sami život uzeli, jedno kraj drugoga ukopaju, im barem u zemlji lakše bude:

Naporedo mezar iskopali,
Tude njiha dvoje ukopali.
Metnuše im u bijele ruke,